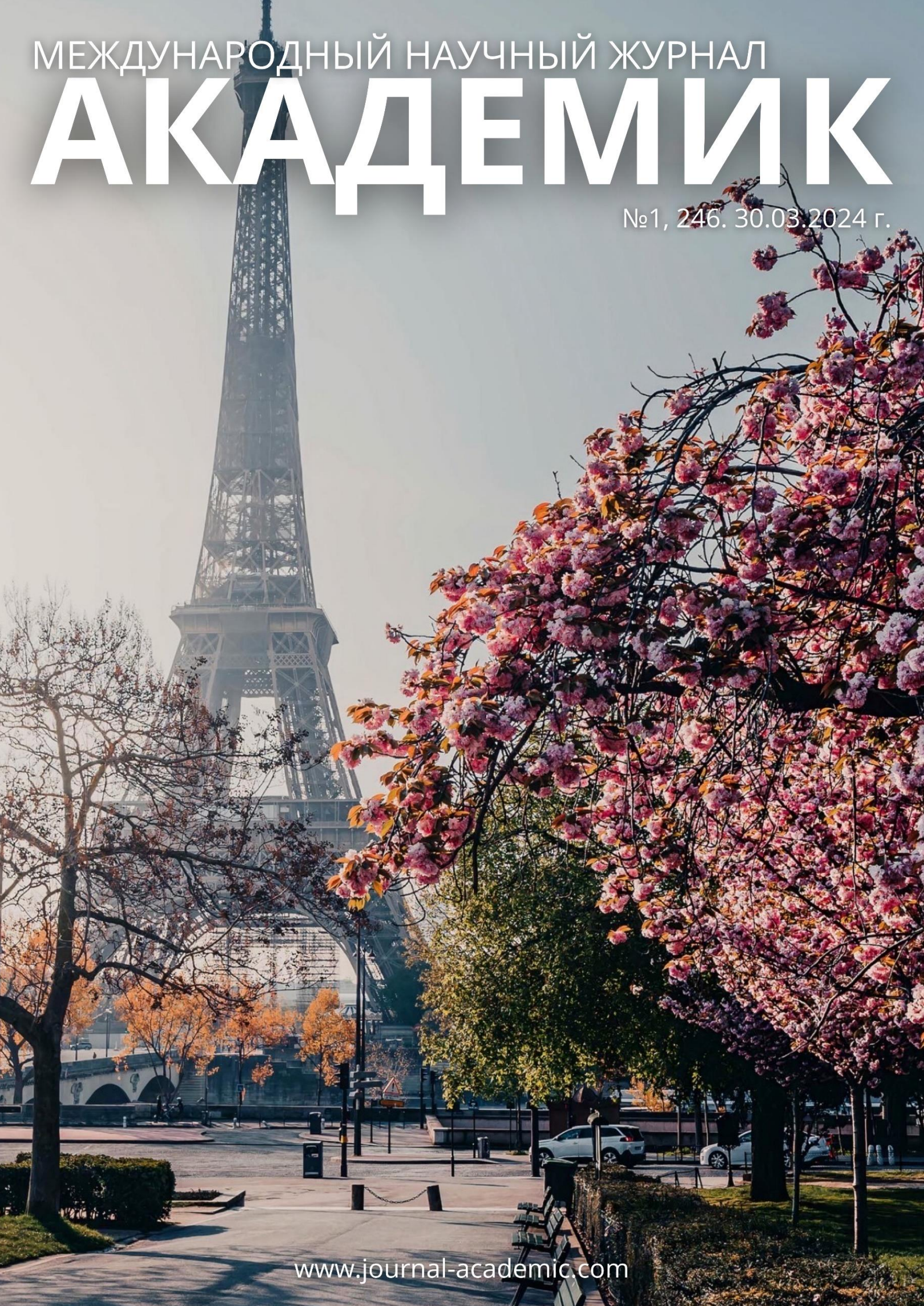

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

АКАДЕМИК

№1, 246. 30.03.2024 г.

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (246), 2024 г.

МАРТ, 2024 г.

Издаётся с июля 2020 года

Астана
2024

Содержание

ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ МОТИВАЦИЯСЫ МЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ ҮЛГЕРІМІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС Кайрленова Айдана Жумабековна	4
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВАРЯ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ 2 УРОВНЯ Суробшоева С.А., Завалишина О.В.	9
БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ Нуриллаева Дилафруз Бахрамқызы	14
АНАЛИЗ РЫНКА ПРОИЗВОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ КАЗАХСТАНА И БАРЬЕРЫ ПО ЕГО РАЗВИТИЮ Бижанова Ж.К.	18
ВЛИЯНИЕ ГИБКИХ МЕТОДОВ НА УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ ПО РАЗРАБОТКЕ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ Еркенұлы Дәуір	24
БЕРИЛІЙ ОКСИДІНІҢ БЕТІНДЕГІ РАДИАЦИЯЛЫҚ ЫНТАЛАНДЫРЫЛҒАН АДСОРБИЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕССТЕР Тусеев Тұрғара Тусеевич, Жақсылық Рауан Болатбекұлы	31
FEATURES OF PRAGMALINGUISTIC PRINCIPLES FOR TEXTS IN THE MEDIA Kubayeva Assemgul, Sarbassova Aigul	38
К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ СУЩЕСТВЕННОСТИ ПРИЧИНЯЕМОГО ВРЕДА ПРИ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕВЫШЕНИЯ ВЛАСТИ ИЛИ ДОЛЖНОСТНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ Исағалиев Еркәнат Серикович	42
ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ДАМУДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІ БАҒАЛАУ Кожаметова Марал Кенебаевна, Исабеков Ренат Еркінұлы	46
АВТОНАВИГАЦИЯЛЫҚ КАРТАЛАР МЫСАЛЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ КАРТАЛАРДЫ ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ Есенбай Аружан Жанабайқызы	51
ЗАЩИТА НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ИНТЕРНЕТ ПРОСТРАНСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН Сейіткәрім Дәнелә Маратқызы	55
ХИМИЯ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ Сидоренко Стефания Дмитриевна, Онтагарова Д.Р.	63
ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ХИМИЯ ПӘНІНЕН ОЛИМПИДАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ ӘДІСТЕМЕСІ Сайлаубек С.С., Джетимов М.А.	65
ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА МЕТАТАНУДЫ ДАМУДАҒЫ ӘДІСТЕРІ МЕН ТИІМДІЛІГІ Қанатқызы Айнура, Онтагарова Динар Рахымовна	69
БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҒЫЛЫМІ – ЖАРАТЫЛЫСТАНУ САУАТТЫЛЫҒЫН STEAM – ЗЕРТХАНАСЫ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ Ағзам Гүлжайна Серікбайқызы, Еңсебаева Гүлзат Муратбековна	73
ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРНЫХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Синиченко Анна Борисовна	78
МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮЙЕСІНДЕ ІТ АУДИТІН ЖҮРГІЗУДІҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ Әбіш Дана Бағдатқызы, Сұлтан Нұрай Ансағанқызы	81
МҰҒАЛІМНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ Кошаева Кумыс Каликеевна, Кошкарлова Б.С.	86
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ФАКТОРЫ Қожахмет Айгерім Сейдалықызы, Абдибаева Камила Даулетқызы, Құдайберген Баянсұлу Ахметқызы	91
МЕКТЕПТЕГІ РОБОТОТЕХНИКА Альжанов Айтұған Қайржанович, Жансая Тұрар Жамбылқызы	95
ИНФОРМАТИКАДА БІЛІМ САПАСЫН БАҒАЛАУ Альжанов Айтұған Қайржанович, Жансая Тұрар Жамбылқызы	99
ЭТНОСОЦИАЛЬНОЕ РАЗНООБРАЗИЕ НАСЕЛЕНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ И ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЙ ФАКТОР Нурланова Аружан Шынадиловна	102
ЗАМАНАУИ МЕКТЕП МҰРАЖАЙЛАРЫ: ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОРТА Кабденова Назаргүл Смағұлқызы, Кубесова Гүльнар Тынышбаевна	107
СЫНДАРЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Шарапатдинова Мирихан Қуатбаевна	111
АУТЕНТИКАЛЫҚ БЕЙНЕМАТЕРИАЛДАР АРҚЫЛЫ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ Болатқазықызы А., Мейрамова С.А.	114
ШЕТТІЛДІК КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ, ҚҰРЫЛЫМЫ, МАЗМҰНЫ Қонысбаева Д.Т., Ұзақбаева С.А.	117
TURKEY AND RUSSIA: A DYNAMIC PARTNERSHIP IN THE ENERGY SECTOR Akramova Nazerke Serikovna, Askhat G.	123

ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ МОТИВАЦИЯСЫ МЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ ҮЛГЕРІМІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Кайрленова Айдана Жумабековна

Әлкей Марғұлан атындағы педагогикалық университет

Аннотация. Бұл мақалада орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін үйренудегі мотивациясы мен академиялық үлгерімі арасындағы байланыс зерттеледі. Мақсат, қызығушылық, сенімділік және өзін-өзі тәрбиелеу сияқты мотивацияның негізгі көрсеткіштеріне және олардың оқу нәтижелеріне ықпалына назар аударылады.

Зерттеу мотивация мен тілге деген қызығушылықтың жоғары деңгейі студенттердің оқу үлгерімін жақсартуға, қиындықтарды сәтті жеңуге және мақсаттарына жетуге көмектесетінін көрсетеді. Жұмыстың нәтижелері ағылшын тілін оқытудың тиімділігін арттыру және білім беру мақсаттарына жету үшін мотивацияны ынталандырудың, сенімділікті және өзін-өзі реттеуді дамытудың маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: орта мектеп оқушылары, шет тілін үйрену, ағылшын тілі, мотивация, академиялық үлгерім.

Шет тілін, оның қатарындағы ағылшын тілін үйрену қазіргі әлемдегі білім берудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ағылшын тілін үйренудегі академиялық табыс көптеген факторларға байланысты, олардың бірі – оқушылардың мотивациясы. Осы ретте орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін үйренудегі мотивация мен академиялық үлгерім арасындағы байланысты қарастыруға болады.

Шет тілдерін үйренуде мотивация басты рөл атқарады. Тілге, елдің мәдениетіне және ана тілінде сөйлейтіндермен сөйлесу мүмкіндігіне байланысты ішкі мотивацияны сезінетін оқушылар әдетте ағылшын тілін үйренуде жақсы нәтижелерге қол жеткізеді. Бағалар, мақтау немесе жазалаудан қорқу сияқты сыртқы мотивация да оқушының жетістіктеріне әсер етуі мүмкін, бірақ ішкі мотивация неғұрлым тұрақты және тиімді болып саналады[1].

Өзін ынталы сезінген оқушылар оқу процесінде белсенділік танытып, оқып жатқан материалға тереңірек еніп, күрделі мәселелерді шешуде шыдамдылық пен табандылық танытады. Мұның барлығы олардың ағылшын тілін үйренудегі академиялық көрсеткіштерін жақсартуға көмектеседі.

Сонымен қатар, мотивация әр оқушы үшін жеке болуы мүмкін. Кейбіреулер емтиханда жоғары балл алу, басқалары ағылшын тілінде еркін сөйлесуге ұмтылу, үшіншілері ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің әдебиеті мен мәдениетіне қызығушылық танытуы мүмкін. Мұғалімдер үшін оқушылардың жеке мотивтерін ескеріп, әртүрлі әдістер мен тәсілдер арқылы ынталандыру маңызды.

Осылайша, орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін үйренудегі мотивация мен оқу үлгерімінің арасындағы байланыс айқын көрінеді. Мұғалімдер оқушылардың ішкі ынтасын дамытуға жағдай жасап, олардың тілге, мәдениетке деген қызығушылықтарын қолдауы, өз мақсаттарын жүзеге асыруға және қиындықтарды жеңуге көмектесуі керек. Осы жағдайда ғана ағылшын тілін табысты оқыту және оқушылардың жеке тұлға ретінде дамуы қамтамасыз етілуі мүмкін.

Орта мектептерде шет тілін үйренудегі мотивация оқушылардың тілді табысты меңгеруінде шешуші рөл атқарады. Шет тілінде жақсы нәтижелерге қол жеткізу және коммуникативті дағдыларды меңгеру үшін оқушылардың ағылшын тілі сияқты шет тілін үйренуге ынталы болуы маңызды.

Мектепте шет тілін үйрену процесіне әсер ететін мотивацияның бірнеше түрлері бар[2]:

–Интегративті мотивация: бұл кезде оқушы оқытылатын тілді өзінің жеке тұлғасына қосуға ұмтылады, сол тілде сөйлейтін елдердің мәдениетіне қызығушылық танытады және ана тілінде сөйлейтіндермен сәтті қарым-қатынас жасауды қалайды.

–Инструментальды мотивация: Бұл оқушылардың жақсы баға алу, университетке түсу немесе болашақта біліктілігін арттыру сияқты нақты мақсаттарға жету үшін тілді меңгеруі.

–Аффективті мотивация: Бұл оқушы ойын, ән, фильм және басқа да қызықты оқыту әдістері арқылы тілді үйренуден жағымды эмоциялар мен қанағаттануды бастан кешіреді.

–Әлеуметтік мотивация: Бұл оқушының шет тілінде басқа адамдармен қарым-қатынас жасау және қарым-қатынас жасау, олардың әлеуметтік ортасын және болашақ мүмкіндіктерін кеңейтуді қалайды.

Мектепте шет тілін үйрену кезінде оқушылардың ынтасын ояту үшін мұғалімдер қызықты және жан-жақты сабақтар жасап, ойындарды, музыканы, фильмдерді, оқытудың интерактивті әдістерін қолдануы, олардың талпыныстарына қолдау көрсетіп, ынталандыруы керек. Сонымен қатар, оқушыларға шет тілін білудің құндылығы мен маңыздылығын түсінуі үшін олар оқып жатқан тілдің нақты өмірде практикалық қолданылуын көруге көмектесу маңызды.

Жалпы, мектепте шет тілін табысты меңгеруде мотивация шешуші рөл атқарады. Қолайлы білім беру ортасын құру, оқушыларды қолдау және ынталандыру, сонымен қатар қызықты және тиімді оқыту әдістерін қолдану оқушылардың ынтасын дамытуға және шет тілін үйренуде жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі.

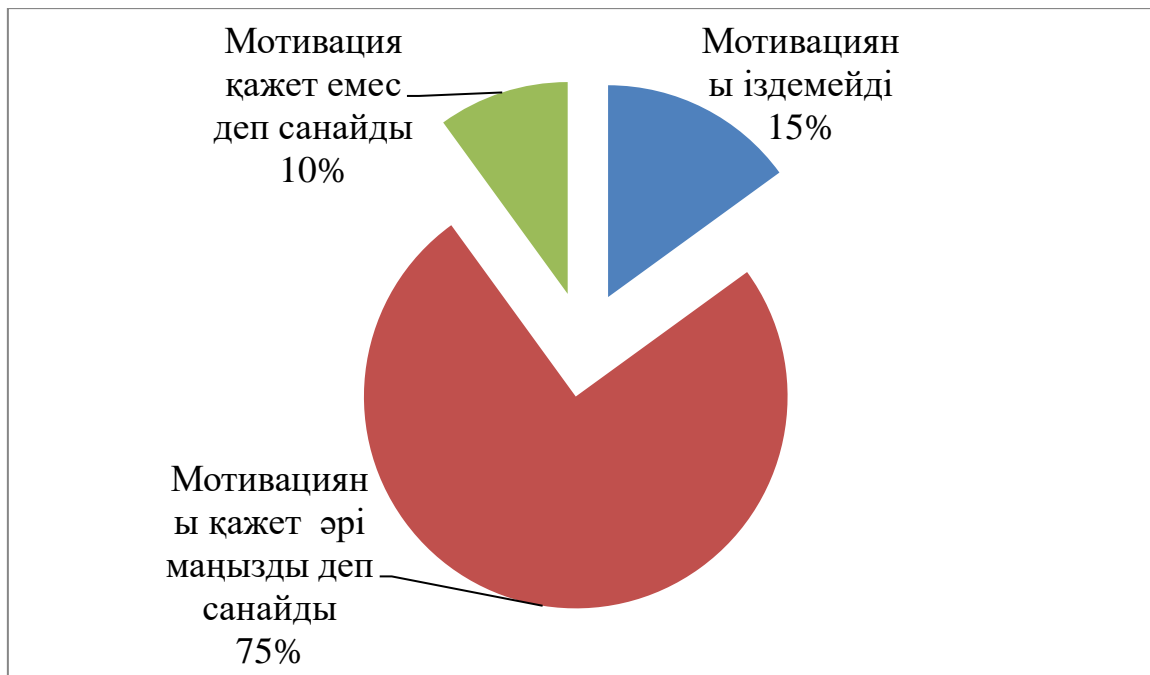
Табысты оқытуда мотивация басты рөл атқарады, сондықтан мұғалімдерге оқушыларды ынталандыру үшін әртүрлі әдістерді қолдану маңызды. Мұғалімдерге пайдалы болуы мүмкін мотивацияның мынадай әдістері бар:

Бұл мотивациялық әдістер мұғалімдерге оқушыларды белсенді қатысуға, өзін-өзі дамытуға және табысқа жетуге шабыттандыратын ынталандырушы оқу ортасын құруға көмектесе алады.

Осы ретте мотивацияның оқушыларға қаншалықты маңызды екенін анықтау мақсатында эксперименттік жұмыс жүргізілді. 10-сынып оқушыларына арнайы сауалнама берілді. Сауалнама мотивацияның маңыздылығы туралы 15 сұрақтан тұрды.

Сауалнамаға 20 оқушы қатысып, мынадай нәтижеге қол жеткізілді:

«Мотивация» және «академиялық нәтиже» білім беру мен оқу үдерісі контекстінде бір-бірімен тығыз байланысты екі ұғым.

1. Мотивация – адамды белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған әрекетке итермелейтін ішкі күш немесе тілек. Білім беруде мотивация негізгі рөл атқарады, өйткені ол оқушының оқу материалын меңгеруге деген қызығушылығын, еңбексүйгіштігін және табандылығын анықтайды. Мотивацияланған оқушылар әдетте табыстырақ және академиялық деңгейде жақсы нәтиже көрсетеді.

2. Оқу үлгерімі – оқушының оқу пәндері немесе курстар бойынша білімінің, дағдыларының және дағдыларының көрсеткіші. Ол бағалар, сынақтар, емтихандар және оқу жетістіктерін бағалаудың басқа әдістері арқылы өлшенеді. Оқу жетістіктері оқушының курс материалын қаншалықты меңгергенін, тапсырмаларды орындағанын және білім беру мақсаттарына қол жеткізгенінің көрінісі болып табылады.

Мотивация мен оқу үлгерімі арасындағы байланыс мынада: ынталы оқушылар жоғары оқу үлгерімін көрсетуге бейім. Мақсаты айқын, оқу материалын меңгеруге қызығушылық танытатын, өзін-өзі дамытуға ұмтылатын және табысқа жету үшін күш салуға дайын оқушылар жоғары оқу нәтижелеріне қол жеткізеді. Сондықтан оқушылардың ынтасын ынталандыру олардың оқу үлгерімін арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Ағылшын тілін үйрену қазіргі әлемдегі білім берудің ең танымал және маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Ағылшын тілін жақсы білу жаңа мүмкіндіктерге есік ашады, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілікті арттырады және әлемнің түкпір-түкпіріндегі

адамдармен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Дегенмен, бірдей маңызды фактор – тілді табысты меңгеруде шешуші рөл атқаратын оқушының мотивациясы.

Мотивация оқудың қозғалтқышы болып табылады және ағылшын тілін үйрену үдерісіндегі еңбексүйгіштік, табандылық және тиімділік дәрежесін анықтайды[3].

Біріншіден, ағылшын тілін үйренуге нақты мақсаты бар оқушылардың ынталары жоғары және жетістікке жетуге бағытталған. Мақсат әртүрлі болуы мүмкін - жақсы жұмысқа орналасу ниетінен ана тілінде сөйлейтіндермен сөйлесу мүмкіндігіне дейін. Мақсаттың нақты, өлшенетін және қол жеткізуге болатыны маңызды.

Екіншіден, ағылшын тіліне қызығушылық танытатын оқушылар оқу процесінде көбірек ынталы және қуанышты болады. Тілге деген қызығушылық ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің мәдениетіне деген сүйіспеншіліктен немесе жай ғана жаңа нәрселерді үйренуге деген ұмтылудан туындауы мүмкін.

Үшінші көрсеткіш – «сенімділік». Мотивацияланған оқушылар әдетте өз қабілеттеріне сенеді және өз қабілеттеріне сенеді. Олар қиындықтарды жеңуге дайын, алдына жаңа мақсаттар қойып, соған жетуге ұмтылады.

Соңында, «өзін-өзі тәрбиелеу». Ағылшын тілін табысты үйрену жүйелілік пен өзін-өзі бақылауды талап етеді. Мотивацияланған оқушылар әдетте жоғары дәрежеде өзін-өзі тәртіпке келтіреді, бұл оларға үнемі оқуға, олардың үлгерімін бақылауға және мақсаттарына жетуге көмектеседі[4].

Осылайша, оқушылардың мотивацияға баса назар аудара отырып, ағылшын тілін үйренудегі үлгерімі табысты және нәтижелі оқу үдерісін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Үнемі мотивацияны сақтау, тілге деген қызығушылықты ояту және оқушылардың күш-жігерін марапаттау олардың оқу үлгерімін жақсартуға және қалаған нәтижелерге жетуге көмектеседі.

Қорытындылай келе, орта мектеп оқушыларының мотивацияға баса назар аудара отырып, ағылшын тілін үйренуі олардың оқу үлгерімін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мақсат, қызығушылық, сенімділік және өзін-өзі реттеу сияқты мотивация көрсеткіштері оқу нәтижелері мен мақсатқа жетуге айтарлықтай әсер етеді.

Ағылшын тілін үйренуге деген ынтасы жоғары және қызығушылық танытқан оқушылар сабақтарда жақсы нәтиже көрсетіп, қиындықтарды сәтті жеңіп, өз дағдыларын үнемі дамытуға ұмтылады. Өзіне деген сенімділік пен қиындықтарды жеңе білу олардың тиімді оқуға және табысқа жетуіне мүмкіндік береді.

Сондықтан оқушылардың ынтасын ынталандыру, олардың тілге деген қызығушылығын қолдау, сенімділік пен өзін-өзі реттеуді дамыту олардың ағылшын тілін үйренудегі академиялық жетістіктерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Оқыту өнімді, нәтижелі бола түседі және оқушыларға білім ғана емес, сонымен бірге болашақта көмектесетін дағдыларды да береді. Сайып келгенде, ағылшын тілін оқытудағы мотивация мен академиялық үлгерім арасындағы байланыс білім беру мақсаттарына қол жеткізу мен оқушылардың тұлғалық дамуының негізгі факторы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Gardner R. C. Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. Edward Arnold.

2. Deci E. L. & Ryan R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
3. Pintrich P. R. & Schunk D. H. (2002). *Motivation in education: Theory, research, and applications*. Pearson Education.
4. Bandura A. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W H Freeman/Times Books/ Henry Holt & Co.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВАРЯ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ 2 УРОВНЯ

Суробишоева С.А.

магистрант 2 курса специальности 7М01902- Логопедия КазНПУ имени Абая,

Республика Казахстан, г. Алматы

Завалишина О.В.

к.п.н., доцент кафедры специальной педагогики КазНПУ имени Абая,

Аннотация: В данной статье описываются особенности словаря детей с общим недоразвитием речи. В результате проведения констатирующего эксперимента представлены сравнительные данные сформированности пассивного и активного словаря у детей с ОНР 2 уровня. На основе анализа полученных результатов раскрываются возможности использования методов артпедагогики в логопедической работе по формированию словаря у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Включение средств артпедагогики в коррекционно-образовательный процесс будет способствовать обогащению и активизации словаря, развитию образности и выразительности речи, а также создаст благоприятные условия для раскрытия творческого потенциала детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, словарный запас, артпедагогика, дети дошкольного возраста, методики обследования.

В настоящее время перед системой образования стоит важная задача создания новых и эффективных педагогических технологий, учитывающих разнообразные образовательные потребности детей. Государственные стандарты дошкольного образования в РК ориентируют педагогов на преодоление недостатков в речи к моменту начала школьного обучения, что будет способствовать успешному усвоению детьми программного материала, создаст условия для их адаптации к новым условиям обучения. Трудности усвоения программы у детей с ограниченными возможностями в процессе обучения, в значительной мере, связаны с недостаточным словарным запасом, который является основой для развития речи у детей.

Словарный запас является одним из основных компонентов речевого развития детей старшего дошкольного возраста. Он играет важную роль в формировании коммуникативных навыков, обогащении речи и понимании окружающего мира. Однако дети с общим недоразвитием речи 2 уровня могут столкнуться с определенными трудностями в формировании своего словаря.

Особенности формирования словаря у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи 2 уровня могут быть связаны с ограниченным объемом и разнообразием слов, которые они способны усваивать. Кроме того, у них могут наблюдаться затруднения с запоминанием новых слов, ассоциацией их с определенными предметами или явлениями, а также с использованием в речи.

Проблема развития словарного запаса в процессе онтогенеза и при общем недоразвитии речи была изучена в работах Т.Б. Филичевой, Г.В. Чиркиной и других исследователей. Согласно их выводам у детей с общим недоразвитием речи происходит более позднее появление речи по сравнению с их сверстниками: первые слова начинают появляться в возрасте 3-4 лет. [1].

В.К. Воробьева и Л.Д. Спиридонова отмечают, что у детей с ОНР наблюдаются следующие особенности развития лексической стороны речи: ограниченный словарный запас, использование слов без учета контекста и замена слов схожего значения. Дети часто заменяют названия частей предмета на само название предмета (например, "ножка стула" становится "стул"), а также заменяют действия на слова, похожие по внешним признакам или ситуации (например, "вяжет" заменяют на "шьет"). Ограниченный словарный запас детей проявляется в

обусловленной ситуацией речи, что значительно заметно при диагностике активного словаря. Например, многие дети не могут назвать предмет на картинке, хотя знают его в пассивном словаре (например, "стена", "форточка" и т.д.). [2].

Согласно Е. Черкасовой дети с ОНР испытывают сложности с анализом и синтезом звуков, что приводит к ограниченному словарному запасу. [3]. По мнению Н.С. Жуковой, у детей с ОНР недостаточно обобщающих понятий и слов-синонимов и антонимов, что мешает формированию лексики и приводит к затруднениям с актуализацией пассивного словаря. [4].

Исследование Н.В. Серебряковой выявило особенности лексики, такие как ограниченность объема словаря, особенно предикативного, большое количество замен по семантическому признаку, указывающих на несформированность семантических полей и недостаточность выделения дифференциальных признаков значений слов. Также было обнаружено незнание или неточное употребление многих общеупотребительных слов, обозначающих зрительно сходные предметы, части предметов и части тела, замены семантически близких слов, использование словообразовательными неологизмами, замена однокоренными словами и словами, сходными по артикуляции. [5].

Использование методов артпедагогики позволит учитывать индивидуальные особенности и особые образовательные потребности детей, будет способствовать оптимальному развитию их речевых умений и навыков. Объяснение значения слова и его включение в активный словарь помогут расширить знания ребенка о мире вокруг него и сформировать его эстетическое восприятие слова и речи в целом.

Целью данного исследования является выявление уровня развития словаря у детей старшего дошкольного возраста с ОНР 2 уровня.

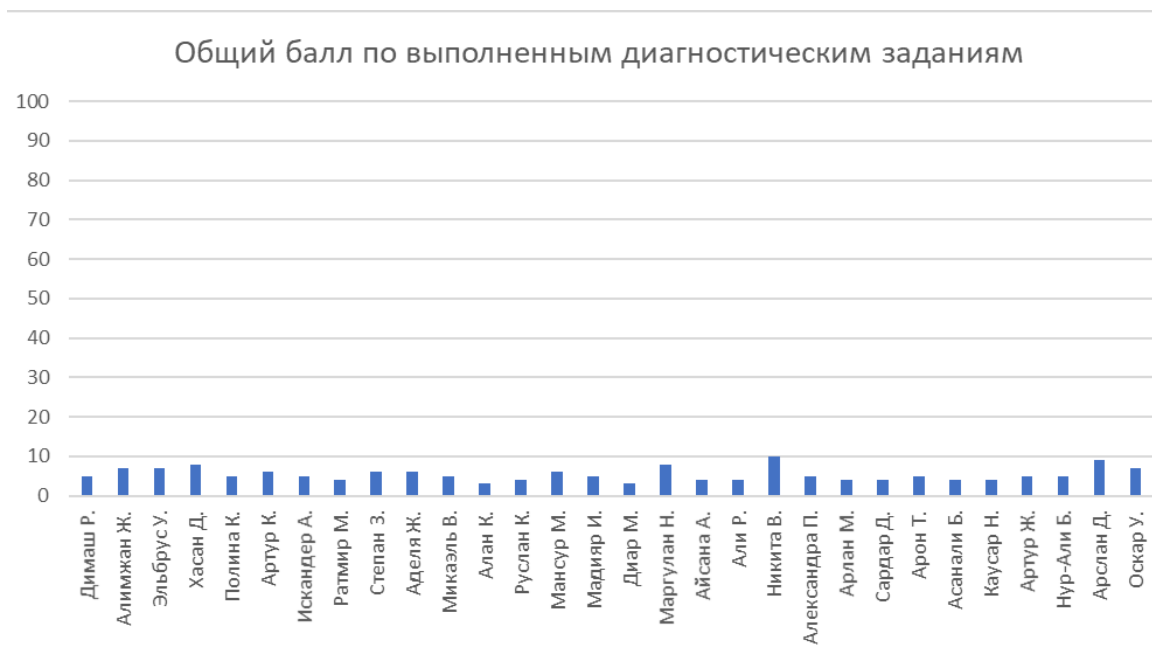
Исследование проводилось на базе исследования ИП «Выше радуги» логопедический коррекционный центр. В проведении исследования участвовали дошкольники одного возраста, каждому учащемуся было (5 - 6 лет.) Общее количество участников эксперимента составило - 30 детей.

Цель констатирующего этапа исследования: выявить уровень сформированности пассивного и активного словаря у детей дошкольного возраста с ОНР II уровня. Для обследования была использована методика исследования лексики Н. В. Серебряковой, Л. С. Соломахи [6]. Всего было применено 10 диагностических заданий (5 заданий по оценке пассивного словаря и 5 заданий по оценке активного словаря). Оценка каждого задания проводилась в 3-х бальной системе.

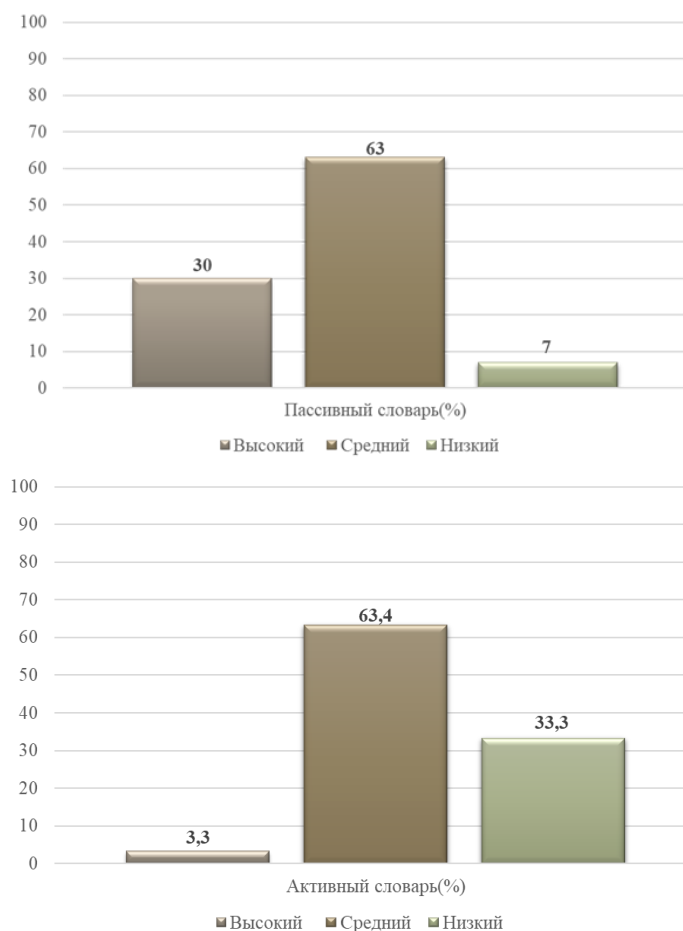
Для наглядности отображения результатов выполнений детьми заданий по сформированности пассивного словаря была построена гистограмма, представленная на рисунке 1.

Для наглядности отображения результатов выполнений детьми заданий по сформированности активного словаря была построена гистограмма, представленная на рисунке 2.

Сравнительные показатели сформированности пассивного и активного словаря представлены на рисунке 3.

Сравнительный анализ полученных данных показал, что с заданиями на исследование пассивного словаря почти все учащиеся справились, однако при выполнении некоторых диагностических заданий дошкольники испытывали затруднения. Значительное кол-во детей не смогли набрать среднее количество баллов. Выделены следующие характерные ошибки при выполнении заданий:

- ошибки в назывании прилагательных и некоторых существительных;
- ошибки и сложности в употреблении глаголов; а также затруднения в умении подбирать слова-действия.

Обобщенные показатели сформированности словаря детей с ОНР 2 уровня представлены на рис.1

Рис. 1 Уровни сформированности словаря у детей дошкольного возраста с ОНР 2 уровня (%)

Из диаграммы видно, что с низким уровнем сформированности словаря выявлено 6 детей (20 %). Активный словарь этих детей ограничен. Они стараются употреблять разные части речи, но допускают ошибки и сами этого не осознают. Не использует в речи антонимы и обобщающие слова. Не проявляет речевую активность в общении.

Со средним уровнем выявлено 20 детей (67 %). У этих детей активный словарь более разнообразный. Они допускают ошибки в употреблении разных частей речи, но сами их исправляют при помощи взрослых и сверстников. Не часто в речи использует антонимы и обобщающие слова. Допускают ошибки в употреблении прилагательных.

С высоким уровнем выявлено всего 4 ребенка (13 %). Они употребляют разные части речи точно по смыслу. Использует в речи антонимы, существительные с обобщающим значением, слова, обозначающие названия предметов, действий, признаков.

Дети с ОНР II уровня в процессе выполнения диагностических заданий дети с ОНР 2 уровня продемонстрировали недостаточную сформированность познавательных процессов (память, внимание и мышление). Недостаточная готовность этих процессов проявлялась по-разному у отдельных детей. Например, некоторые участники эксперимента часто отвлекались, не могли сосредоточиться на выполнении задания, испытывали трудности с пониманием инструкции.

В ходе диагностики были получены данные, свидетельствующие о том, что у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи II уровня имеются значительные затруднения в усвоении глагольного словаря и словаря прилагательных. Было выявлено, что

только у 13 % детей уровень сформированности словаря достигает высокого уровня. Большинство детей имели либо средний, либо низкий уровень сформированности лексики. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости проведения целенаправленной логопедической работы по развитию и обогащению словарного запаса детей с ОНР 2 уровня. Для оптимизации работы по формированию лексики могут быть использованы средства артпедагогика. Например, использование изобразительной деятельности (рисование, лепка, создание коллажей и аппликаций) позволяют детям конкретизировать и закреплять новые слова, а также ассоциировать их с определенными образами.

Использование музыкальных игр и песен также помогает детям лучше усваивать и запоминать новые слова, а также развивает слуховое восприятие и ритмичность речи. Особое внимание уделяется использованию драматических игр и театрализованных постановок. Ролевые игры способствуют формированию активного словаря, а также тренируют детей в использовании слов в контексте и выражении своих мыслей. Важно также отметить, что артпедагогика подразумевает индивидуальный подход к каждому ребенку, учитывая его особенности и интересы.

Таким образом, включение средств артпедагогика в коррекционно-образовательный процесс будет способствовать обогащению и активизации словаря, развитию образности и выразительности речи, а также создаст благоприятные условия для раскрытия творческого потенциала детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи.

Список использованной литературы:

1. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Психолого-педагогические основы коррекции общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста// Дефектология №4, 1985. С. 12-15.
2. Воробьева В.К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи [Текст]. - М., 2016 – 354 с
3. Черкасова Е. Воспитание речевого слуха у детей с ОНР// Дошкольное воспитание, 2006, №11, С. 65 – 75.
4. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. «Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников» - М., «Просвещение», 1990.
5. Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. / Преодоление речевых нарушений у дошкольников (коррекция стертой дизартрии). – СПб.: Изд-во РГПУ им. Герцена, «Союз», 2001
6. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя).-СПб.:Союз,2019.
7. Неретина, Т.Г. Использование артпедагогических технологий в коррекционной работе [Текст] / Т.Г. Неретина. - М.: ФЛИНТА, 2011. – 186 с.
8. Глухова, А. Е. Арттерапия в системе коррекционной помощи детям с речевыми нарушениями / А. Е. Глухова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 17 (76). — С. 467-473.
9. Интернет ресурс: <https://infourok.ru/formirovanie-emocionalnoj-leksiki-doshkolnikov-s-obshim-nedorazvitiem-rechi-tretego-urovnya-rechevogo-razvitiya-sredstvami-art-p-5754140.html>
10. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учебное пособие (2-е изд., испр. — 2005 г.) – 205с.
11. Лебедева, Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л.Д. Лебедева. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Нуриллаева Дилафруз Бахрамқызы

2 курс магистранты

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ

Түркістан қ., Қазақстан

Түйін: Мақалада болашақ информатика мұғалімдерінің "кәсіби құзыреттілік" ұғымына талдау жасалып, осы тұжырымдаманың негізгі компоненттері мен сипаттамалары келтірілген. Қазіргі заманғы жоғары білім беруді реформалаудың перспективалық үрдістерінің бірі әртүрлі салаларда мамандар даярлау кезінде мамандардың кәсіби құзыреттілігі маңызды. Кәсіби құзыреттілік деп оқу процесінің барлық компоненттерін болашақ маманның кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін қажетті құзыреттерді игеруіне бағыттау түсініледі. Өз кезегінде, кәсіби құзыреттер нәтижелі кәсіби қызмет процесінде туындайтын міндеттерді шешудің тиімділігін анықтайтын өзара байланысты жеке тұлғалық қасиеттердің (білім, білік, дағдылар, қызмет әдістері, қабілеттер) жиынтығын қамтиды.

Кілт сөздер: информатика, құзыреттілік, болашақ мұғалім.

"Педагогикалық білім берудегі құзыреттілік тәсіл" ұжымдық монографиясында мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің үш деңгейі ұсынылған: негізгі, бастапқы, арнайы. Мектептегі болашақ информатика мұғалімі үшін негізгі құзыреттілік өзгермелі әлемдегі жеке тұлғаның жетістігімен байланысты және, ең алдымен, ақпаратты, коммуникацияны, азаматтық қоғамдағы жеке тұлғаның мінез-құлқының әлеуметтік-құқықтық негіздерін пайдалану негізінде кәсіби мәселелерді шешу қабілетінде көрінеді.

Осылайша, негізгі құзыреттіліктер проблемаларды шешуде және жаңа құзыреттіліктерді игеруде пайдалы болатын жалпы қабілеттер, көзқарастар мен стратегиялар ретінде анықталады. Болашақ информатика мұғалімінің негізгі құзыреттілігі оның кәсіби педагогикалық қызметінің ерекшелігін, атап айтқанда білім беру мен тәрбиелеу әдістемесі бойынша білімін көрсетеді.[1].

Болашақ информатика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің бөлігі ретінде В.Д.Шадриков [2] педагогикалық іс-әрекет бағдарламаларын әзірлеудегі және педагогикалық шешімдер қабылдаудағы құзыреттілікті бөліп көрсетеді және оны білім беру бағдарламасын дайындау, оқулықтар мен оқу жиынтықтарын таңдау қабілеті деп анықтайды. Қазіргі жағдайда білім беру бағдарламаларын жасай алмай, білім беру процесін шығармашылықпен ұйымдастыру мүмкін емес, білім беру бағдарламаларын әзірлеудегі құзыреттілік білім алушыларды оқыту мен дамытудың әртүрлі деңгейлерінде оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Оқулықтар мен оқу жиынтықтарын негізделген таңдау білім беру бағдарламаларын әзірлеудің ажырамас бөлігі болып табылады, ұсынылған негіздеменің сипаты педагогикалық іс-әрекеттің басталуына бастапқы дайындығын бағалауға, мұғалімнің білім алушылардың жеке сипаттамаларын ескеруге дайын екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Болашақ информатика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігі "информатика" пәні саласында еркін бағдар береді. Бұл құзыреттілік мұғалім үшін өте маңызды кем дегенде үш тармақпен байланысты. Заманауи педагогикалық технологияларды меңгеруді көздейтіні сөзсіз:

- адамдармен қарым-қатынас жасау кезіндегі қарым-қатынас мәдениеті;

- өзінің пәндік саласында ақпарат алу, оны оқыту мазмұнына айналдыру және өзін-өзі тәрбиелеу үшін пайдалану мүмкіндігі;
- өз ақпаратын басқаларға беру мүмкіндігі.

Болашақ информатика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің барлық аталған компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты. Болашақ информатика мұғалімінің моделін қалыптастыратын күрделі құрылымды қалыптастырады, оның жеке және белсенді сипаттамасын анықтайды, өйткені құзыреттілікті тек қызмет барысында және белгілі бір кәсіп шеңберінде бағалауға болады.

Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру ғылыми-теориялық және психологиялық-педагогикалық құзыреттілік саласындағы білім мен дағдыларға негізделгенін атап өткен жөн. Информатика саласында жеткілікті дайындық деңгейіне ие болмай, мұғалім әдістемелік мәселелерді тиімді шеше алмайды. Мысалы, оқу процесін жобалау оқу мазмұнын талдаудан, физикалық материалдың көлемі мен деңгейін анықтаудан басталады, оны кез-келген оқу процесін ұйымдастырған кезде оқушылар игеруі керек. Ғылыми-теориялық дайындығы төмен мұғалім игерілетін мазмұн бойынша оқулық мәтінін ғана түсінеді. Құзыреттіліктің жоғары деңгейі бар мұғалім зерттелетін мазмұнның теория құрылымындағы орнын түсінеді, осыған сүйене отырып, тақырыптың құрамындағы осы сабақтың орнын анықтайды, сабақ түрін анықтайды; себеп-салдарлық байланыстарды бөліп көрсетеді, тақырыптың логикасын оның жеке бөліктерінің өзара байланысында ашады. Танымдық іс-әрекеттегі оқушылардың тәуелсіздік деңгейіне сәйкес келетін оқыту әдістерін таңдағанда, зерттелетін материалдың күрделілігін бағалау қажет.

Информатиканы оқытудың нақты әдістері мен формалары саласындағы мұғалімнің әдістемелік дағдылары ғылыми-теориялық дайындыққа негізделген. Психологиялық-педагогикалық құзыреттілік саласында білімі мен дағдылары жоқ мұғалім әр оқушының дамуына бағытталған оқу процесін құра және ұйымдастыра алмайды, оқытуды саралай алмайды, өз қызметінің деңгейін бағалай алмайды [3].

Н.В.Ипполитова болашақ мұғалімдердің кәсіптік-педагогикалық дайындығының мазмұнды аспектісін қарастыра отырып, оның өзара байланыста және өзара тәуелділікте жүзеге асырылатын педагогикалық процестің тиімділігін қамтамасыз ететін моральдық-психологиялық, әдіснамалық, теориялық, әдістемелік және кәсіби дайындық сияқты компоненттерді қамтитындығын көрсетеді. Кәсіби құзыреттілік - бұл мұғалімнің дидактикалық, ұйымдастырушылық, аналитикалық қабілеттерімен қамтамасыз етілетін кәсіби білімнің, дағдылардың, жеке қасиеттердің құрылымы. Бұл мұғалімнің кәсіби қызметке дайындығында жетекші орын алатын, білім мен дағдыларды біріктіретін және айқын қолданбалы сипаттағы әдістемелік құзыреттілік. Бұл информатиканы оқыту процесін құру бойынша, оның ішінде қолдану арқылы білім мен дағдылардың кеңейтілген жүйесі. Болашақ информатика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің құрылымына информатиканы оқытудың теориясы мен әдістемесін білу және оқу процесін жобалау қабілеті, сонымен бірге ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану мүмкіндігі, сондай-ақ осы технологияларды мектептің білім беру процесіне енгізуге дайындық кіруі керек [4].

Зерттеу барысында информатика мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігінің құрылымында бірқатар компоненттері анықталды.

1. Мотивациялық-құндылық компоненті информатика мұғалімі кәсібіне құндылық қатынасының табысты дамуын және тиімді іске асырылуын қамтамасыз ету үшін маңызды параметрлерді қамтиды:

–жаңа ақпараттық шындық жағдайында болашақ мамандықтың мақсаттарын түсіну және қабылдау;

–өзінің болашақ мамандығының әлеуметтік маңыздылығын қабылдау; оқушыларды оқу және оқу қызметінен тыс уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға ынталандыруды қамтамасыз етуге бағдарлану;

–білім беруді және жалпы қоғамды ақпараттандыру қажеттілігін түсіну және қабылдау;

–білім беру процесін құру және ұйымдастыру қажеттілігін мектептің бірыңғай ақпараттық білім беру ортасы.

2. Интеллектуалды-когнитивті компонент келесілерді қамтиды:

–білім беру процесін ақпараттық қамтамасыз ету саласындағы білім; информатиканы оқыту әдістемесіндегі заманауи тәсілдер мен жетістіктер туралы білім;

–оқытуды ақпараттандыру процесіне мұғалімдердің ынтасы мен қатысуын арттыру тәсілдері туралы білім;

–ақпарат алу, оны беру және кәсіби құзыреттілікті жетілдіру тәсілдерін білу;

–пәнаралық байланыстарды ұйымдастыру тәсілдерін білу.

3. Ұйымдастырушылық-орындаушылық компонент болашақ кәсіби қызметті тиімді іске асыру үшін қажетті дағдылар мен дағдылар кешенін қамтиды:

–кәсіби қызметте қажетті білімді өндіру, толықтыру, кеңейту және қолдану қабілеттері;

–өзінің кәсіби қызметін талдау, рефлексиялау және түзету қабілеттері;

–жаңа ақпараттық қызмет жағдайында кәсіби қызметте заманауи ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану дағдылары шындық;

–білім беру міндеттерін іске асыру үшін интернет желісінің құралдарын меңгеру дағдылары; білім беру мекемесінің ақпараттық білім беру ортасының тиімді жұмыс істеуін құру және ұйымдастыру дағдылары.

Информатика мұғалімінің кәсіби құзыреттілігі кез-келген мұғалімге тән жеке тұлғаның жалпы қабілеттерін, қасиеттерін, сондай-ақ нақты қабілеттерін (ақпараттық шығармашылық қабілеті, жиі өзгертін жағдайлар мен технологияларға бейімделу қабілеті, ақпарат ағынында жұмыс жасау қабілеті, кәсіби мәселелерді шешу қабілеті) қамтитын кешенді сипат. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарымен және т. б.), сапа (білім берудегі инновациялық процестерге ашықтық, жаңа ақпараттық шындық жағдайында кәсіби қызметті жүзеге асыруға бағдарлану және т.б.) және қасиеттері (техникалық құралдар, бағдарламалық қамтамасыз ету және ақпараттық технологиялар нарығындағы тұрақты өзгерістер жағдайындағы даму және ұтқырлық т. б.) информатика мұғаліміне тән біліктілік болуы маңызды, сондай-ақ өнімді кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін қажетті білім, білік және дағдылар.

Қорытынды

Болашақ кәсіби мұғалім - бұл жоғары білім туралы дипломы бар маман ғана емес. Педагогикалық білім берудің идеалы-шығармашылық тұлғаға айналған, тәрбие мен оқытудың кәсіби міндеттері мен мәселелерін білікті түрде шешетін, өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі жүзеге асыруға қабілетті, зияткерлік мәдениеті, білім байлығы, рухани тұрақтылығы, адам қызметінің әртүрлі салаларында құзыреттілігі бар

педагог болуы тиіс. Тек нағыз кәсіпқойдың таланты педагогикалық қызметте ғылым, педагогика, тәрбие сияқты ұғымдарды біріктіріп, білім беру процесінің сапасын арттыра алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Борытко, Н. М. Профессионально-педагогическая компетентность педагога.//Интернет-журнал "Эйдос". – 2016. - 30 сентября. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-0.htm>.
2. Шадриков, В.Д. Базовые компетенции педагогической деятельности//Сибирский учитель. – 2015. – №6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.sibuch.ru/article.php?no=553.
3. **Компетентностный подход** в образовании: методологический аспект: *Монография* [под ред. С.Д. Якушевой]. — Новосибирск: Изд. СибАК, 2016. — 248 с.
4. Ипполитова Н.В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза: личностный аспект: монография [Текст] / Н.В. Ипполитова, М.А Колесников, Е.А Соколова - Шадринск: Исеть, 2006.

АНАЛИЗ РЫНКА ПРОИЗВОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ КАЗАХСТАНА И БАРЬЕРЫ ПО ЕГО РАЗВИТИЮ

Бижанова Ж.К.

магистрант 2 курса, специальности «Финансы»

Абстракт. В данной статье представлен аналитический обзор современного состояния рынка производных финансовых инструментов в Казахстане - одного из относительно новых сегментов отечественного финансового рынка. Описаны основные направления фондового и валютных рынков и основные условия, в которых формируются их положения. Рассмотрены системообразующие факторы, определяющие механизмы функционирования казахстанских фондовых и валютных бирж. Проанализированы внешние факторы и условия торговли форвардами, свопами и опционами на фондовой и валютной биржах Казахстана и выявлены причины, задерживающие дальнейшее развитие срочного рынка в Казахстане. В статье рассматривается рынок производных финансовых инструментов в Республике Казахстан, основные факторы, влияющие на формирование рынка производных финансовых инструментов в Казахстане, и стратегии совершенствования механизмов функционирования рынка производных финансовых инструментов в Казахстане. Автор делает ряд предположений о перспективах развития рынка деривативов и областях применимости деривативов в отечественной рыночной экономике. В частности, оценивается возможность использования деривативов как части процесса финансирования инфраструктурных проектов.

Ключевые слова: рынок производных финансовых инструментов, денежно-кредитное регулирование, финансово-банковская система, фондовая биржа, фондовый рынок.

Введение. Современное состояние мирового финансового рынка и финансово-банковской системы Республики Казахстан можно рассматривать как основные предпосылки для формирования и развития рынка производных финансовых инструментов в Казахстане. Однако, несмотря на высокую степень интеграции Казахстана в мировую экономическую систему, вторичный рынок ценных бумаг в Казахстане все еще находится на стадии формирования по сравнению с западными странами.

К основным проблемам, связанным с внедрением деривативов в Казахстане, относятся:

- тонкости юридической и налоговой практики, проблемы бухгалтерского учета, проблемы с регулированием профессиональной деятельности на рынке, несовершенство рыночной инфраструктуры, депрессивное состояние рынка и узкий спектр торгуемых продуктов;

- отсутствие исторически сложившейся практики финансового менеджмента в экономике страны и отсутствие широкого интереса инвесторов к рынку производных финансовых инструментов.

Несмотря на то, что деривативы сегодня являются сложными финансовыми инструментами, а необходимость тщательной оценки рисков доказана мировым финансовым кризисом, многие отечественные аналитики придерживаются мнения, что объем торгов производными ценными бумагами является показателем эффективного управления финансовой системой. Однако так ли это на самом деле? Ведь при нормальном уровне развития казахстанской финансовой системы объем операций на рынке производных ценных бумаг значительно превышает объем операций на рынке базовых активов. В Казахстане же ситуация прямо противоположная: рынок деривативов находится в стадии становления. В качестве причин этого эксперты часто называют небольшое количество ликвидных финансовых инструментов, недостаточное число кредитоспособных участников финансового рынка, а также наличие нерыночных ограничений, таких как жесткое валютное регулирование и негибкий налоговый режим. Привлекательность производных финансовых инструментов заключается в том, что они не требуют немедленного инвестирования средств компании, но при этом

позволяют удовлетворить контрактные требования по покупке или продаже финансовых инструментов на выгодных для компании условиях в момент заключения договора [1, с. 779].

Экономический рост Казахстана способствовал увеличению спроса на государственные займы и финансовые ресурсы, что, в свою очередь, привело к росту внешних займов как банков, так и крупных производителей и предприятий, а также к некоторым дефолтам в финансовом секторе. Чтобы избежать подобных проблем, правительству необходимо создать полноценный рынок производных финансовых инструментов, сформировать комплексную систему управления финансовыми, кредитными и валютными рисками, обеспечить мониторинг всех займов и задолженностей со стороны национальных финансовых органов, проводить политику финансового инжиниринга, сформулировать стратегию формирования и развития рынков производных финансовых инструментов, внедрять новые производные инструменты.

По мере усложнения экономических отношений и интеграции национальных финансовых рынков в глобальную инфраструктуру появляются новые финансовые инструменты, предоставляющие возможности для торговли, связанной с трансграничным перемещением финансовых ресурсов и других капиталов, а также расширяющие границы и возможности спекулятивной торговли на рынках. В этом контексте одним из финансовых инструментов, получивших распространение на развитых рынках, являются деривативы [2, с.71].

Цель исследования: проанализировать формирование казахстанского рынка производных финансовых инструментов и выработку приоритетных направлений его развития с учетом специфики международного рынка производных финансовых инструментов.

Обзор литературы. Теоретические и методологические основы изучения проблем развития международных рынков производных финансовых инструментов были заложены работами Дж.М. Кейнса, Г. Касселя, А. Смита, Д. Рикардо, П. Самуэльсона, С. Харриса, М. Фридмана, Мельтцера, Райдлера и других [3, с. 156].

Полученные результаты и их обсуждение. Основными вопросами, связанными с использованием производных финансовых инструментов в Казахстане, являются:

- проблемы регулирования профессиональной деятельности на рынке;
- несовершенство рыночной инфраструктуры;
- спады на рынке;
- узкий спектр торгуемых продуктов;
- отсутствие исторически сложившейся практики управления финансами в национальной экономике;
- Отсутствие широкого интереса инвесторов к срочным рынкам.

Если рассматривать проблему на уровне конкретной компании, то можно отметить непонимание характеристик и механизмов действия различных производных инструментов, организационных основ внедрения и поддержки торговли, последствий хеджирования, трудности в оценке первоначального и остаточного риска и, наконец, неспособность руководства увидеть реальные преимущества работы на рынках производных инструментов. Существуют и специфические причины, такие как отсутствие понимания и одобрения.

Несмотря на то, что деривативы сегодня являются сложным и рискованным финансовым инструментом, как показал мировой финансовый кризис, многие отечественные аналитики считают, что объем сделок с производными ценными бумагами является показателем эффективного функционирования финансовой системы [4, с. 41].

В Казахстане наблюдается обратная картина: рынок производных ценных бумаг находится в стадии становления. В качестве причин этого эксперты часто называют небольшое количество ликвидных финансовых инструментов, недостаточное число кредитоспособных участников финансового рынка и нерыночные ограничения, такие как жесткий валютный контроль и негибкий налоговый режим.

На протяжении ряда лет Национальный Банк Республики Казахстан и Агентство по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан принимали меры по минимизации новых рисков в банковской системе. В частности, были приняты меры по регулированию качества кредитного портфеля, совершенствованию механизма минимального

резервирования, повышению качества оценки кредитного риска, разработке новых требований к формированию резервов и рекапитализации финансовых институтов, введению ограничений на привлечение внешних заимствований [5, с. 89].

Текущее состояние рынка производных финансовых инструментов в Казахстане характеризуется тем, что производные финансовые инструменты не включены в требования к региональным и местным органам власти, а доля производных финансовых инструментов в таких статьях, как требования к небанковским финансовым учреждениям, требования к национальным нефинансовым учреждениям и требования к национальным нефинансовым корпорациям, составляет около 0,06%~0,07%, что очень мало.

Производные финансовые инструменты, включая форвардные процентные контракты, валютные и процентные свопы, валютные и процентные опционы и другие виды производных инструментов, первоначально отражаются в консолидированном балансе по себестоимости, а впоследствии оцениваются по справедливой стоимости. При использовании метода дисконтирования денежных потоков расчетные будущие денежные потоки определяются на основе наилучшей оценки руководства, а ставка дисконтирования представляет собой рыночную ставку на отчетную дату по финансовым инструментам с аналогичными условиями. При использовании модели ценообразования исходные данные основываются на рыночных индексах по состоянию на отчетную дату. На рисунке 1 можно увидеть рынки АО «Казахстанская фондовая биржа» (KASE).

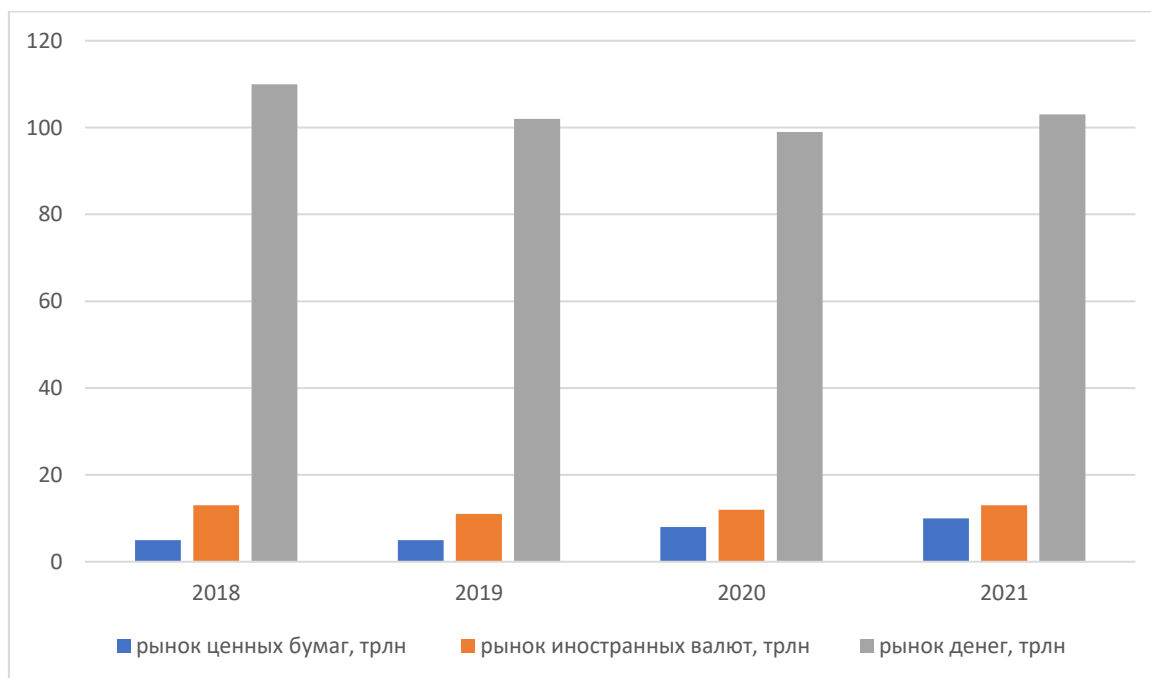

Рисунок -1. Динамика объема торгов по секторам, трлн тенге

За последние годы финансовый сектор и экономика Казахстана в целом претерпели значительные количественные и не менее важные качественные изменения. Произошло дальнейшее укрепление финансовых институтов, предприняты серьезные усилия по совершенствованию законодательства и регулирования деятельности основных участников рынка производных финансовых инструментов Казахстана - банков, Единого национального пенсионного фонда, страховых организаций и институтов управления инвестициями [6, с. 111]. Однако современное состояние мирового и регионального экономического развития требует дальнейших реформ в финансовом и реальном секторах экономики, это касается и рынка производных финансовых инструментов, который в настоящее время является одним из новых сегментов финансового рынка Казахстана.

В последние годы были выявлены основные проблемы развития рынка производных финансовых инструментов, среди которых нормативно-правовые барьеры, недостаточное

регулирование данного вопроса со стороны регулирующих органов, вопросы налогообложения (в частности, расхождения доходов и расходов по операциям с производными финансовыми инструментами, такими как опционы, и искажения налоговой базы, связанные со многими операциями), вопросы, связанные с бухгалтерским учетом операций. Дальнейшее развитие специализированных и ликвидных рынков деривативов невозможно без государственной поддержки в решении этих фундаментальных проблем. Препятствия в виде отсутствия торговых площадок, технологий, правил, стандартов и терминологии гораздо менее существенны, чем перечисленные выше проблемы, и в целом будут преодолены в ближайшие годы, поскольку их решение будет зависеть от самих профессиональных организаций. Анализируя текущее состояние рынка производных финансовых инструментов в Казахстане, можно резюмировать основные выводы о текущем состоянии рынка производных финансовых инструментов. Современный рынок валютных деривативов является незрелым, и доля торговли деривативами по сравнению с торговлей наличными значительно ниже, чем на развитых международных рынках, что свидетельствует об относительно низком уровне использования этого рынка. Наилучшие результаты показывают обычные фьючерсы, валютные аурайты (первый) и свопы (второй), однако и эта операционная структура отличается от мировой практики. Развитию рынка препятствуют сохраняющиеся правовые проблемы (нерегулируемая торговля фьючерсами), налоговые и бухгалтерские барьеры, а также проблемы со знаниями и компетенцией. Тем не менее, рынок валютных деривативов быстро растет, а потребительский спрос увеличивается как внутри страны, так и за рубежом (в том числе из-за повышенной волатильности тенге по отношению к некоторым валютам) [7, с. 42].

Деривативы денежного рынка (процентные деривативы) относятся к категории инструментов финансового инжиниринга, которые более сложны по своей природе и способу обращения и позволяют банкам и компаниям гарантировать свои риски даже на глобальных рынках. Интересен опыт применения этих инструментов на глобальных рынках. По данным Банка международных расчетов, среднесуточный объем торгов глобальными процентными деривативами в 2021 году превысил 5 трлн. долл. (табл. 1)

Таблица 1 – Средний дневной оборот рынка процентных деривативов в мире (2022 год)

Инструмент	Дневной оборот, млрд дол.	Доля в процентах
Внебиржевые инструменты,	1025	18,5
Из них:		
Сделки FRA	233	4,2
Процентные свопы	621	11,2
Процентные опционы	171	3,1
Биржевые инструменты	45221	81,5
всего	5546	100

Поскольку этот рынок находится на стадии развития, данные по этим инструментам для Казахстана отсутствуют. Большинство межбанковских кредитов - это кредиты овернайт, из которых наиболее распространены однодневные кредиты. На казахстанском рынке совершаются одно- или трехмесячные сделки, а сделки со сроком погашения более шести месяцев встречаются редко. Это еще раз подчеркивает краткосрочный характер казахстанского финансового рынка. Это связано, с одной стороны, с относительно краткосрочными обязательствами банков, а с другой - с предполагаемым кредитным риском банков и заемщиков. (см. табл. 2)

Таблица – 2. Сроки срочных сделок с процентными инструментами заключаемых с казахстанскими банками

Сроки	Доля в процентах
Меньше 7 дней	13,1
7 дней – 1 месяц	9,4
1-3 месяцев	10,6
3-6 месяцев	3,1
6-12 месяцев	14,4
Более 12 месяцев	49,4
Итого	100

Следует признать, что аналогичная ситуация существует и на мировых финансовых рынках (например, на Лондонском), где значительную долю объемов торгов составляют краткосрочные сделки (до трех месяцев). При этом заявленные сроки (процентные периоды) по этим инструментам распределены по разным периодам крайне неравномерно. Подавляющее большинство сделок (почти 64%) совершается на сроки более шести месяцев, что неудивительно с точки зрения гарантирования процентного риска по инструментам с несколько более длительными сроками погашения (таким, как синдицированные кредиты и облигационные займы) [8, с. 24]. Цели, которыми могут руководствоваться казахстанские банки в процессе принятия решений по операциям с процентными деривативами, приведены в таблице 4.

Таблица – 3. Цели, которыми руководствуются казахстанские банки при принятии решений о заключении сделок с процентными деривативами

цели	Доля в процентах
Хеджирование процентных рисков	36,9
Получение прибыли	28,9
Регулирование ликвидности банка	24,2
другие	10,0
итого	100

Хеджирование процентных ставок стоит на первом месте в определении целей при заключении сделок, что вполне естественно. Основные условия и этапы становления и развития рынка деривативов в Казахстане, включая проведенный выше анализ современного состояния рынка деривативов, дают основание для объяснения необходимости пополнения и расширения рынка деривативов в Казахстане за счет новых продуктов и сделок, и это возможно сделать.

Выводы. Проанализировав становление и развитие рынка деривативов в Казахстане, автор, учитывая влияние глобальных процессов на мировом финансовом рынке, делает следующие выводы:

1. Бурное развитие инновационных финансовых инструментов создало новые условия для расширения спекулятивных операций на рынке деривативов.

2. Сложившаяся ситуация ослабила запреты инвесторов на спекуляции Широкий спектр производных инструментов, основанных на процентном и валютном риске, позволяет инвесторам вкладывать крупные суммы денег, во много раз превышающие их первоначальные вложения. Сложность и высокий риск таких инструментов, а также принцип финансового рычага, часто используемый в подобных операциях, могут привести к значительным финансовым потерям инвесторов.

Первичный рынок характеризуется спецификой предмета сделки. Он не является закрытым и постоянно расширяется за счет появления новых торгуемых инструментов. Срочный рынок характеризуется тем, что значительная часть его торговой структуры ранее не

была известна в мировой практике. Значительная его часть также чужда мировой экономике, и ее появление зависит от развития экономики как науки. Как следствие, правовое регулирование таких сделок еще не разработано, и для разрешения возникающих споров как российские, так и зарубежные юристы вынуждены использовать существующую правовую систему. Такая ситуация отнюдь не способствует развитию рынка и является уникальным примером юридической недействительности всех сделок во всех сферах экономики.

Вклад результатов исследования в науку, бизнес или общество. Таким образом, при грамотном использовании деривативы могут выступать в качестве эффективного способа снижения определенных рисков посредством операций хеджирования. Однако, несмотря на очевидные преимущества, казахстанский рынок деривативов не отличается ни разнообразием, ни стабильным потенциалом роста. В настоящее время казахстанский срочный рынок представлен в основном фьючерсными и форвардными контрактами на драгоценные металлы, нефть и пшеницу. Узкий охват капитала на казахстанском срочном рынке, обусловленный организационными и правовыми барьерами, также приводит к низкой доходности и отпугивает потенциальных инвесторов.

Список литературы

1. Акбаев Е.Т., Аканаева Т.А., Артакшинова В.С. Актуальные проблемы размещения ценных бумаг казахстанских эмитентов на KASE // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 11-5. – С. 779-782;
2. Жагыпарова А. Формирование и развитие рынка финансовых деривативов в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Алматы, 2009. № 1. С. 71.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег //Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: Сочинения. –М: ЭКСМО - Пресс, 2000. – 896 с.
4. Захаров А.В., Станет ли фондовый рынок источником инвестиций // Эксперт. 2003. №22, с.41
5. Шаматов Е.К. Портфель ценных бумаг. Алматы, «Сана-маркет», 2010, с.96
6. Кубас Я., Сулима Е., Уоллис Ф. Внедрение инструментов хеджирования в регионе операции ЕБРР // Право на этапе перехода, политика. -2010 - №7 – с.110—115
7. Забулонов А. Производные финансовые инструменты: теоретический подход с учетом реалий рынка // Вопросы экономики. – 2013 – №8 – С. 41-55
8. Вилкова, Т.Б. Роль производных инструментов на мировых финансовых рынках // Финансовый вестник: финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет. – 2012. – № 10. – С.23 – 30.

ВЛИЯНИЕ ГИБКИХ МЕТОДОВ НА УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ ПО РАЗРАБОТКЕ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Еркенұлы Дауір

Магистрант 2 курса

*Международный Университет Информационных технологии
Алматы, Казахстан*

АННОТАЦИЯ

Гибкость в управлении проектами имеет решающее значение для адаптации к изменениям и неопределенностям на протяжении всего жизненного цикла проекта. Организационная культура, структура команды и поддержка руководства являются ключевыми факторами успешного внедрения гибких методологий. Гибкие методы ставят во главу угла адаптивность и сотрудничество, но они могут подходить не для всех проектов, особенно тех, к которым предъявляются строгие требования или контрактные обязательства. Руководителям проектов важно понимать сильные и слабые стороны гибких методов для принятия обоснованных решений. В этой статье исследуется влияние гибких методов на управление проектами по разработке программного обеспечения, их сильные и слабые стороны, что позволяет руководителям проектов принимать более обоснованные решения. Исследование проводится в трех измерениях: люди, процесс и проект. Гибкие методологии часто являются предпочтительными для разработки программного обеспечения из-за их адаптивности к изменениям и способности снижать риски проекта. Однако они могут подходить не для всех проектов, особенно тех, в которых задействованы большие команды неопытных разработчиков или хорошо отлаженные процессы. Руководителям проектов важно оценить характеристики проекта, прежде чем принимать решение об их реализации. Гибкие методы предлагают альтернативу традиционным подходам и могут помочь разобраться в проблемах с неоднозначными требованиями и меняющимися масштабами проекта. Прежде чем внедрять гибкие методологии, руководители проектов должны убедиться, что команда подготовлена для выполнения требований проекта.

Ключевые слова: гибкие методологии, управление программными проектами, гибкость, управленческая поддержка, успех проекта, принятие решений, жизненный цикл проекта

Введение

Гибкие методологии оказали значительное влияние на мировую технологическую индустрию, что привело к улучшению коммуникации, качества и производительности внутри команд и их продуктов при эффективном внедрении. Однако внедрение и успешная реализация гибких практик по-прежнему создает значительные проблемы для команд и организаций. Хотя гибкие методы могут быть эффективны в определенных сценариях, разработка больших и сложных программных продуктов часто требует дисциплинированного подхода со структурированными процессами для обеспечения успеха. Менеджеры сталкиваются с проблемой определения того, подходят ли гибкие методы для конкретной проектной деятельности. Кроме того, при использовании гибких методов важно учитывать связанные с ними риски. Все методологии сопряжены с неотъемлемыми рисками, и руководителям проектов по разработке программного обеспечения крайне важно понимать эти риски и разрабатывать стратегии их мониторинга, снижения и эффективного управления ими. В ней подчеркивается важность гибкости в управлении проектами для адаптации к изменениям и неопределенности. Ключевыми факторами успешного внедрения гибких практик являются организационная культура, структура команды и поддержка руководства. Исследование рассматривается в трех измерениях: люди, процесс и проект.

Методологии, использованные в этой статье, включают обзор литературы, сравнительный анализ и оценку гибких методов управления проектами на основе вторичной информации.

Рекомендации по применению были предоставлены на основе проведенного анализа. Кроме того, в методологию было включено исследование, проведенное Team Stage на тему "Статистика управления проектами: тенденции и распространенные ошибки в 2024 году", на основе которой была выявлена необходимость использования гибких методов в управлении проектами.

Обзор литературы

Что такое гибкость в управлении проектами?

Гибкость в управлении проектами означает способность адаптироваться и реагировать на изменения, неопределенности и неожиданные события на протяжении всего жизненного цикла проекта. Это предполагает открытость к изменениям в объеме проекта, сроках, ресурсах и приоритетах для обеспечения успешной реализации проекта в динамичных средах. Гибкое моделирование в современных организациях дает такие преимущества, как улучшение характеристик продукта, повышение производительности команды и повышенная адаптивность к изменяющимся требованиям. Кроме того, регулярная оценка и корректировка гибких процессов может помочь устранить любые недостатки и обеспечить соответствие целям организации. [1]

Организационная культура, структура команды и поддержка руководства являются важнейшими факторами, влияющими на успешное внедрение гибких методологий в организациях, занимающихся разработкой программного обеспечения. Исследование подчеркивает важность организационной культуры, структуры команды и поддержки руководства при внедрении гибких методологий. Исследования подчеркивают важность самоорганизующихся команд, влияние физической обстановки на коммуникацию и проблемы, связанные с переходом к гибким практикам. Полученные результаты свидетельствуют о том, что гибкие методы обеспечивают лучший контроль над работой, помогают управлять изменяющимися требованиями пользователей и способствуют более быстрому выполнению задач. В исследовании подчеркивается критическая роль организационной культуры, структуры команды и поддержки руководства как ключевых факторов, определяющих успех внедрения Agile. [2]

Гибкость в управлении проектами, сформулированная Бренданом Джулианом, Джеймсом Ноблом и Крейгом Анслоу, охватывает жизненно важную способность проектных команд приспосабливаться и реагировать на меняющиеся обстоятельства и неопределенности на протяжении всего жизненного цикла проекта. Эта адаптивность влечет за собой готовность изменять планы проекта, ресурсы и конечные результаты в ответ на меняющиеся требования, потребности заинтересованных сторон и внешние воздействия. Использование итеративных методологий, проактивных стратегий снижения рисков, практики взаимодействия с заинтересованными сторонами и культура постоянного совершенствования являются важными элементами для повышения гибкости в управлении проектами. Применяя гибкий и адаптивный подход, проектные команды могут эффективно справляться с вызовами, извлекать выгоду из возможностей и, в конечном счете, способствовать успеху проекта в условиях современного динамичного бизнес-ландшафта. [3]

Четыре этапа, предложенные в рамках концепции гибкости для внедрения гибкости в практику управления проектами, как подчеркивают Афшин Джалали Сохи, Мариан Бош-Реквельдт и Марсель Хертог в своих исследованиях — это понимание, важность, внедрение и совершенствование. Первый этап, инсайт, предполагает получение представления о текущем подходе к управлению проектами и изучение предпосылок для обеспечения гибкости. Второй этап, важность, фокусируется на определении того, что специалисты-практики считают критически важным для гибкого управления проектами в контексте конкретного проекта. На третьем этапе, внедрении, специалисты-практики работают над повышением гибкости управления проектами, используя список проверенных средств обеспечения гибкости в различных областях гибкости. [4]

Михайлов С.С. обсуждает анализ и влияние использования гибких методологий на выборку конкретных компаний. В исследовании исследуется, как современные организации,

особенно в ИТ-секторе, все чаще внедряют гибкие методологии для улучшения практики управления проектами и достижения лучших результатов. Гибкость в управлении проектами относится к способности проекта адаптироваться и реагировать на изменения, неопределенности и неожиданные события на протяжении всего его жизненного цикла. Это предполагает возможность быстро и эффективно корректировать планы проекта, ресурсы и процессы в соответствии с меняющимися требованиями и нуждами заинтересованных сторон. [5]

Использование гибких методов имеет решающее значение в современной среде разработки программного обеспечения из-за их способности адаптироваться к изменяющимся требованиям и неопределенностям, присущим ИТ-проектам. Исследование TeamStage "Статистика управления проектами: тенденции и распространенные ошибки в 2024 году" подчеркивает повсеместное отсутствие уверенности в успехе проектов в ИТ-индустрии: ошеломляющие 75% респондентов выражают сомнения в результатах проекта. Эта статистика подчеркивает настоятельную необходимость более гибкого и отзывчивого подхода к управлению проектами. Гибкие методологии предлагают решение, делая упор на итеративную разработку, частое сотрудничество и непрерывные циклы обратной связи, позволяя командам быстро корректировать курс в зависимости от меняющихся потребностей заинтересованных сторон и динамики рынка. Используя принципы agile, программные проекты могут снизить риски сбоев, повысить производительность команды и в конечном итоге обеспечить более успешные результаты.

Влияние на управление проектом

Хотя гибкие методологии, как правило, полезны, они также могут оказывать заметное влияние как на отдельных лиц, так и на процедурные аспекты проекта. В этой статье предпринята попытка очертить различные воздействия, которые требуют рассмотрения при внедрении гибких методов в проект.

Люди

В процессе разработки программного обеспечения членами команды могут быть разработчики, тестировщики и руководители проектов. Более того, существует ряд заинтересованных сторон, таких как бизнес-менеджеры и директора отделов разработки, которые кровно заинтересованы в результатах проекта. Далее рассмотрим каждое отдельно.

Разработчики, тестировщики и команда

Гибкие методологии оказывают глубокое влияние на разработчиков, которым необходимо обладать сильными навыками, эффективными коммуникативными способностями и способностью эффективно сотрудничать в команде. Из-за легковесности гибких методов в них отсутствуют подробные рекомендации и процессы, что может сделать их неподходящими для разработчиков, не обладающих достаточной квалификацией. В контексте гибких сред разработчики, отнесенные к категории "-1" в таблице 1, столкнутся со значительными проблемами, в то время как даже тем, кто находится на уровне "1B", может потребоваться существенная поддержка.

Таблица 1. Уровни разработчика Boehm & Turner

Уровень	Характеристики
3	способен создавать решения в беспрецедентных ситуациях
2	способен адаптировать решения к новой, но имевшей прецедент ситуации
1A	надежный разработчик, способный внедрять функциональность, оценивать усилия и рефакторировать код
1B	способен внедрять простую функциональность, выполнять тесты и следовать указаниям
-1	не желает или не способен работать в среде совместной работы

Следовательно, три верхних уровня представляют собой основное ядро команды гибких разработчиков. Согласно Voehm и Turner, разработчики уровня "3" не всегда могут быть нужны, в зависимости от новизны проекта. Однако привлечение высококвалифицированного персонала в традиционно структурированные организации может быть сложной задачей. Более того, без привлечения разработчиков уровня "1В" разработка стратегии устойчивого развития человеческого капитала становится проблематичной, особенно для долгосрочных проектов, которые представляют значительные риски для гибких методологий.

Важность использования гибкой методологии в тестировании заключается в ее способности отдавать приоритет разработке кода над комплексными процессами тестирования. Следовательно, часто происходит сокращение числа задействованных тестировщиков с акцентом на функциональные и системные тесты. Тестировщикам могут потребоваться расширенные знания в области автоматизации тестирования и интеграции в рамках системы тестирования, которые могут отличаться от их предыдущего набора навыков. Командам управления проектами может потребоваться нанять новых тестировщиков, обладающих необходимыми навыками и знаниями для процесса тестирования. Например, начинающий разработчик может начать с сертификации уровня 1В и постепенно приобретать навыки в области гибкой методологии.

Успех гибкого проекта в значительной степени зависит от эффективной коммуникации и сотрудничества внутри команды. Если одному разработчику или заказчику не удастся хорошо интегрироваться в команду, это может существенно повлиять на проект. Еще одной важной проблемой персонала для гибких команд является текучесть кадров, которая может привести к потере знаний, особенно без официальной документации. Хотя такие меры, как проверка кода и ротация разработчиков, могут помочь решить эту проблему, потеря ключевого члена команды может быть крайне пагубной. Руководителям проектов следует тщательно рассмотреть этот вопрос при оценке пригодности гибких методов для своей организации. Удержание квалифицированных сотрудников имеет важное значение для обеспечения того, чтобы команда обладала необходимыми знаниями для выполнения своих обязанностей.

Руководители проектов

Менеджеры по разработке программного обеспечения обычно выполняют две основные роли: руководители команд и менеджеры проектов, каждый из которых сталкивается с различными проблемами из-за уникального подхода Agile к управлению по сравнению с другими методологиями. Присутствие тренера или наставника может помочь членам команды эффективно управлять своими проектами и оптимизировать их производительность. Роль руководителя группы предполагает воспитание у членов команды чувства сопричастности к их проектам, что может потребовать культурного сдвига в сторону совместного принятия решений. И наоборот, в гибких методологиях руководители проектов несут ответственность за принятие бизнес-решений и мониторинг хода реализации проекта, что делает процесс адаптации более существенным.

Гибкие методологии отдают приоритет адаптивности, а не жесткому планированию и графикам, что представляет проблему для менеджеров проектов, которым часто требуется предоставлять исчерпывающую информацию о проекте. Например, в SCRUM менеджер проекта проводит ежедневные совещания и взаимодействует с командой, в то время как в Agile-методах руководитель группы часто участвует в совместной работе с клиентами. Если руководителю проекта не хватает способности эффективно выполнять свою роль в рамках гибкой структуры, выбор в пользу этой методологии может оказаться не самым подходящим выбором.

Клиенты

В отличие от традиционных подходов, при которых заказчики в основном вовлекаются в разработку проекта, гибкие методы вовлекают их от начала проекта до его завершения. Такое активное вовлечение позволяет заказчикам вносить свой вклад в разработку проекта и предлагать отзывы о качестве работы, предоставляя им повышенное влияние. Гибкие методы обычно предполагают постоянное присутствие клиентов на месте, хотя поиск подходящих

кандидатов на эту роль может представлять проблемы. Некоторые компании сталкиваются с сопротивлением клиентов, в то время как стартапы могут испытывать трудности с определением своей целевой клиентской базы. Адекватная доступность представителей заказчика имеет решающее значение в гибких методологиях.

Исполнительное руководство

Одним из ключевых факторов, которым организации должны уделять приоритетное внимание при выборе нового процесса, является обеспечение поддержки со стороны высшего руководства. Это особенно важно, поскольку руководители, использующие гибкие методы, как правило, не склонны к риску и предпочитают четкие сроки выполнения и обновления хода выполнения задач. Культурный сдвиг, привнесенный гибкими методами, значительно отличается от их прошлого опыта, поскольку требует меньшего количества документации и позволяет быстро корректировать функции на протяжении всего процесса. Основной проблемой, с которой они сталкиваются, является отсутствие предварительных знаний о масштабах проекта и затратах. Этот сценарий представляет проблему для руководства, потенциально препятствуя внедрению гибких методов. Руководители проектов должны убедить руководителей в том, что такой подход приведет к повышению качества и скорости. Например, если руководители проектов установят прочные отношения с исполнительным руководством, результаты проекта могут оказаться весьма выгодными.

Процесс

Как показывает исследование внедрение гибких методов влияет на различные процессы внутри организации. Например, это требует замены традиционных процессов, таких как планирование и разработка, более гибкими подходами. Кроме того, культурные сдвиги, вызванные гибкими методами, могут привести к сопротивлению.

Планирование и Документация

В отличие от традиционных методологий, которые делают упор на планировании как на фиксированном действии, гибкие процессы рассматривают планирование как текущую задачу, направленную на оптимизацию результатов. Этот подход отличается от других тем, что он не предполагает постоянных микрорегулировок. Гибкое планирование обычно предполагает неформальное управление различными этапами, например, использование ежедневных SCRUM-совещаний для определения содержимого каждого таймфрейма. Этот уровень планирования может отсутствовать в альтернативных методологиях.

Документация в гибких методах обычно минимальна и часто включает в себя несколько пользовательских историй и исходный код. Хотя некоторые методы допускают необязательную или обязательную разработку архитектуры, частота обновлений документации определяет ее масштаб. Одним из важнейших аспектов, которому гибкие методы должны уделять приоритетное внимание в документации, является последовательная запись заявления о видении, чтобы поддерживать проекты в нужном русле и точно отражать изменения. Документация служит средством привлечения новых сотрудников и помогает при передаче проектов между командами. Надлежащая документация обеспечивает соблюдение процедур и помогает смягчить потенциальные проблемы.

Процесс разработки

Ключевым принципом гибких процессов является продвижение практик, которые могут существенно изменить традиционные подходы. Эти практики включают непрерывную интеграцию, рефакторинг и обзоры кода. Рефакторинг, широко используемый процесс в Agile, предполагает повышение функциональности кода при сохранении удобочитаемости. Это включает в себя соблюдение определенных контрактов и тестов, чтобы гарантировать соответствие кода всем требованиям.

Обзоры кода, при которых разработчики оценивают код друг друга, являются неотъемлемой частью гибкой разработки. Эти обзоры могут проводиться непрерывно или периодически, аналогично экспертным обзорам в других методологиях, таких как DSDM, и помогают в эффективной коммуникации между членами команды.

Благодаря обзорам кода разработчики получают представление о внутренней работе системы и компромиссах в дизайне, необходимых для будущей разработки функций. Это понимание помогает снизить риски, связанные с отсутствием членов команды из-за отпуска или смены места работы. Непрерывная интеграция также выгодна, поскольку позволяет проводить регулярное тестирование системы. В ходе этого процесса разработчики интегрируют свой код в базовый уровень и тестируют его с помощью регрессионных тестов, тем самым повышая качество работы за счет быстрого выявления потенциальных проблем. Раннее обнаружение дефектов имеет решающее значение в гибких процессах, существенно влияя на сроки выполнения проектов.

Проект

Несмотря на широкую пропаганду гибких методов, их универсальная применимость ко всем проектам остается неопределенной. Различные факторы, включая бизнес-соображения, могут помешать организациям использовать эту методологию.

Типы проектов

Гибкие методы обычно подходят для проектов, характеризующихся непредсказуемыми требованиями, облегчая легкую адаптацию к изменениям. Примерами могут служить проекты, новые для организации или сильно зависящие от технологий. Однако гибкой разработке не хватает тщательного анализа, необходимого для защиты критически важных систем, поскольку она отдает предпочтение гибкости перед обширным анализом и документированием. Хотя тщательное тестирование может повысить качество работы, его эффективность зависит от качества самих тестов. Хотя гибкая разработка включает в себя проверки кода, которая не соответствует формальным методам, используемым в анализе критических систем.

Бизнес-факторы

Распространенным бизнес-соображением, которое может помешать организации внедрить гибкую разработку, являются контрактные обязательства. Это связано с тем, что у компаний есть особые требования, изложенные в контрактных соглашениях, таких как отчеты о проделанной работе. Если эти требования являются юридически обязательными и не учитываются в практике гибкой разработки, этот подход может оказаться неподходящим. Документация играет решающую роль в контрактных отношениях, служа для демонстрации статуса проекта и облегчения переходов между компаниями. Например, организациям, использующим финансовые приложения или программное обеспечение ERP, часто требуется предварительное уведомление о новых выпусках. Если продукты компании требуют четко очерченной дорожной карты по внедрению функций, гибкая разработка может оказаться не самым подходящим выбором.

Другие характеристики проекта

Существенным фактором, препятствующим внедрению организацией гибкой разработки, является продолжительность проекта. Увеличение сроков реализации проекта часто приводит к существенной текучести кадров - распространенной проблеме, с которой сталкиваются при гибкой разработке из-за пробелов в знаниях внутри команд. Эту проблему можно смягчить, чередуя членов команды в разных областях. Долгосрочные проекты также, как правило, более обширны и многофункциональны, что создает дополнительные сложности.

Это может привести к проблемам с расстановкой приоритетов задач, когда единоличному руководителю проекта может быть трудно справляться со всеми обязанностями и, возможно, потребуются расставлять приоритеты задач на основе приоритетов команды. Техническое обслуживание также может создавать трудности в длительных проектах в рамках гибкой разработки из-за неадекватной документации. Важнейшим аспектом, который необходимо учитывать в долгосрочном проекте, является его дорожная карта. Эта дорожная карта помогает команде предвидеть будущие изменения, которые повлияют на продукт и его требования. Четко очерченная дорожная карта также может помочь обойти проблемы, связанные с нехваткой ресурсов и временными ограничениями проекта.

Заключение

По проведенному исследованию можно сделать вывод, что гибким методологиям часто отдают предпочтение перед традиционными подходами из-за их адаптивности к динамичному характеру современной разработки программного обеспечения. Они превосходно справляются с неопределенностью и изменениями, тем самым снижая риски проекта и повышая качество работы благодаря установленным принципам. В сочетании с другими методами agile они еще больше способствуют успеху проекта за счет минимизации ошибок и повышения общего качества. Основная сила Agile заключается в ее способности эффективно реагировать на изменения в проекте. Было доказано, что гибкие методы улучшают коммуникацию, качество и производительность в командах. Однако существуют проблемы с внедрением и успешной реализацией гибких практик, особенно в проектах со строгими требованиями или контрактными обязательствами.

Однако важно понимать, что гибкие методы не универсально подходят для всех проектов. Руководители проектов должны оценить характеристики проекта, прежде чем принимать решение об их внедрении. Например, проекты, в которых задействована большая команда неопытных разработчиков, или проекты с хорошо отлаженными процессами, могут оказаться не идеальными кандидатами для гибких методологий.

Концепция использования небольших команд выгодна для выполнения проекта. Тем не менее, важно осознавать потенциальные проблемы, которые могут возникнуть при внедрении гибких методов. Например, при передаче проекта новой группе сопровождения команде разработчиков может потребоваться сгенерировать документацию. Гибкие методологии предлагают руководителям проектов альтернативу традиционным подходам, позволяя им ориентироваться в проблемах, вытекающих из неоднозначных требований и быстро меняющихся масштабов проекта. Даже если внедрение всей гибкой платформы неосуществимо для конкретного проекта, ее основополагающие принципы остаются применимыми. Прежде чем рассматривать гибкие методологии для проекта, руководителям проектов крайне важно убедиться, что команда подготовлена для выполнения требований проекта. В противном случае более традиционные подходы могут оказаться более подходящими.

Список литературы:

1. Onur, Akif & Ekmekci, Ismail. (2020). The Impact of Agile Project Management Model on the Performance of Technology Teams. 10.1007/978-3-030-50946-0_38.
2. Mishra, Alok & Abdalhamid, Samia & Mishra, Deepti & Ostrovska, Sofiya. (2021). Organizational issues in embracing Agile methods: an empirical assessment. International Journal of System Assurance Engineering and Management. 12. 10.1007/s13198-021-01350-1.
3. Julian, Brendan & Noble, James & Anslow, Craig. (2019). Agile Practices in Practice: Towards a Theory of Agile Adoption and Process Evolution. 10.1007/978-3-030-19034-7_1.
4. Jalali Sohi, Afshin & Bosch-Rekveltd, Marian & Hertogh, Marcel. (2020). Four stages of making project management flexible: insight, importance, implementation and improvement. Organization, Technology and Management in Construction: an International Journal. 12. 2117-2136. 10.2478/otmcj-2020-0008.
5. Михайлов С.С.. "АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГИБКИХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В РОССИЙСКИХ ИТ-КОМПАНИЯХ" Вестник науки, vol. 5, no. 7 (64), 2023, pp. 26-34.
6. Arman, Akbota. (2022). Преимущества гибких методологий управления проектами при разработке софта. 9. 22.

БЕРИЛЛИЙ ОКСИДІНІҢ БЕТІНДЕГІ РАДИАЦИЯЛЫҚ ҮНТАЛАНДЫРЫЛҒАН АДСОРБЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕССТЕР

Тусеев Тұрғара Тусеевич

ф-м.ғ.д., жылу физикасы және техникалық физика кафедрасының доценті әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан Республикасы.

Жақсылық Рауан Болатбекұлы

магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан Республикасы.

Жұмыста бериллий оксидінің беткі қасиеттеріне фото және гамма-сәулеленудің әсерін зерттеу нәтижелері берілген. Алдын ала күйдіру температурасын 473-тен 1073 К-қа дейін өзгерту кезінде ИҚ-спектроскопиялық және манометриялық әдістерді қолдана отырып, BeO-ға O₂ фотоадсорбциялық зерттеулері 473 К-де алдын-ала дайындалған үлгілердің ең жоғары белсенділікке ие екендігін көрсетеді. γ -сәулеленген бериллий оксидінде максималды адсорбциялық белсенділік 673 К сәулелену алдын-ала күйдірілген үлгілерде байқалады. Парамагниттік орталықтардың максимумы да осы температурада байқалады. ЭПР және адсорбциялық зерттеулерді салыстыру H₂ және O₂ сіңірілген кезде парамагниттік орталықтардың жойылуына әкелетінін көрсетеді. Сәулелену кезінде BeO бетінде электронды және тесіктік қасиеттері бар адсорбциялық орталықтар пайда болады деп болжанады.

Кілт сөздер: адсорбция, сәулелену, бет, ақаулар, спектрлер, температура.

Кіріспе

Бериллий және оның оксиді (BeO) [1] атом және химия өнеркәсібінде кеңінен қолданылады және бұл нысанға әрқашан зерттеушілердің назарын аударып келген және алда да тарта бермек. Соңғы уақытта BeO дамыған беті бар катализатор ретінде пайдалануға болатыны және бұл қасиеттерге (каталитикалық) белгілі бір дәрежеде сыртқы факторлардың (температура, сәулелену және т.б.) әсер ететіні байқалды [2].

Қазіргі уақытта ядролық сәулеленудің әсерінен материалдардың физикалық және химиялық қасиеттерінің күрт өзгеруіне әкелетіні даусыз шындық. Бұл көбінесе оксидті материалдардың беттік қасиеттеріне қатысты [3-7].

Көп жағдайда қатты дененің адсорбциялық қасиеттерінің өзгеруі радиациялық ақаулардың пайда болуының салдары болғандықтан, адсорбат пен адсорбенттің өзара әрекеттесуін зерттей отырып, осы ақаулардың табиғатын анықтауға тырысуға болады. Адсорбция кинетикасын зерттей отырып, сәулеленетін материалдың бетіндегі сәулеленудің жинақталу жылдамдығын бақылауға, энергетикалық сипаттамаларын анықтауға болады (зоналық аралықтағы деңгейдің терендігі, адсорбат молекуласымен әрекеттесу энергиясы), сәулеленген қатты денеден адсорбцияланған молекулаға энергияның берілу механизмін анықтау және т.б. . Физика-химиялық зерттеу әдістерін (ЭПР, ИҚ, масс-спектрометрия) пайдалана отырып, беттік сәулелену ақауларының табиғаты, олардың адсорбциялық белсенділігі, қызмет ету мерзімі, күйдіру активтену энергиясы туралы белгілі бір қорытынды жасауға болады. Бұл жағдайда айқын акцепторлық (оттегі) және донорлық (сутегі) қасиеттері бар адсорбаттар «сүңгі» ретінде әрекет ете алады [8-9].

Осылайша, дамыған беті бар қатты денелерге сәулеленудің әсерін зерттеу және сәулеленген материалдардағы адсорбциялық процестерді зерттеу еркін және аймақтық электрлік заттардың рөлін түсінуге мүмкіндік беретін электрондық және құрылымдық факторларды зерттеудің жаңа саласы болып табылады. Катализ бен хемосорбцияның элементарлы әрекеттерінде заряд тасымалдаушылар, сонымен қатар адсорбцияланған молекулалардың қабілетін анықтау үшін электрондар мен саңылаулар үшін тұзақ қызметін атқарады және басқа тұзақтармен – құрылымдық ақаулармен немесе қатты заттардың бетінде орналасқан қоспа атомдарымен бәсекелеседі [8-9]. Жоғарыда аталған факторлардың барлығы

туралы жеткілікті толық ақпарат болған жағдайда ғана алдын ала болжанған физикалық және технологиялық қасиеттері бар тиімді жүйелерді алу міндетін қоюға болады.

Нәтижелер мен пікірталас

Біздің зерттеулерімізде қолданылған «люминофорлар» үшін маркалы бериллий оксиді ақ ұнтақ болды, оның беті $60 \text{ м}^2/\text{г}$ және басқа элементтердің (*Al, Fe, Mn, Ca, Si*, т.б.) қоспаларының массасы 10^{-2} -ден 10^{-4} дейінгі %-дарын құрады. BeO өте гигроскопиялық болып келеді. 900°C тұтану кезінде салмақ жоғалту бастапқы салмақтың 20% дейін болуы мүмкін, сондықтан біз өз тәжірибелерімізде бериллий оксидінің үлгілерін қыздырмауға тырыстық.

Біздің эксперименттерімізде беттік қасиеттерді зерттеу үшін манометрлік, ИҚ және радиоспектроскопиялық зерттеу әдістері қолданылды.

Үлгілерді вакуумды-температуралық оқыту жүргізілген және гамма-адсорбция зерттелген қондырғыда цеолитті-көміртекті адсорбциялық сорғылар мен диффузиялық сорғы типті және салқындатылған ұстағыш пен қыздырылған майсыз жоғары вакуумды клапаннан тұратын екі параллельді сору тармағы бар. Екі сору әдісінің өлшеу нәтижелерінде айтарлықтай айырмашылықтар болған жоқ, сондықтан біз тәжірибелердің көпшілігінде форвакуумдық сорғы май буларымен ластанбаған бірінші сору әдісіне артықшылық бердік.

Гамма-адсорбциялық тәжірибелерде адсорбент-газ жүйесіндегі қысымды өлшеу адсорбат ретінде пайдаланылған газ бойынша алдын-ала межелеген манометрлер арқылы жүргізілді.

Жүйедегі температура хромель-алюмель, хромель-копель және платина-платинародий термопары арқылы өлшенді. Зерттелетін газдар негізінен сутегі мен оттегі болды. Оттегі калий перманганатының 230°C жоғары температурада ыдырауы арқылы алынды және сұйық азотпен салқындатылған қақпақтан өту арқылы одан әрі тазартылды. Газды алу алдында бастапқы өнім реакцияның басталуынан сәл төмен температурада бірнеше сағат бойы оқытылды.

Сутегі дистилденген судың электролизі арқылы алынды және қыздырылған палладий капиллярының қабырғалары және сұйық азотпен салқындатылған тұзақ арқылы өтетін диффузия арқылы қосымша тазартылды.

Пайда болған газ ластанбау үшін газ өндіру жүйесінде 3-4 сағат сақталады, содан кейін оны сорып, қайта алады. Зерттелетін газдар мұқият тазартылғанымен, олардың құрамында қоспалар сақталды. Газдардың масс-спектрометриялық талдауы көрсеткендей, оттегіде көмірқышқыл газының қоспасы, ал сутегіде су буы бар.

γ -кванттар көзі ретінде орталық арнадағы жылдамдығы 200 рад/сек болатын гамма қондырғысы қолданылды, оның сәулелену көзі Co^{60} радиоактивті изотопының препараты болды.

Доза мөлшері ферросульфат дозиметриясы арқылы анықталды. Сәулелену дозасы келесі формула бойынша есептелді:

$$D = k_{\gamma} M t / R^2$$

мұндағы R –қашықтық (м), t – уақыт (сағ), M –изотоптың белсенділігі (мКи), k_{γ} – сағатына 1 см қашықтықта 1 мКи белсенділігі бар нүктелік көздің қуатын көрсететін гамма-тұрақтысы. Гамма-адсорбцияланған газдың мөлшерін есептеу үшін формула қолданылды:

$$N = 3,3 \cdot 10^{16} \Delta p V$$

мұндағы N – адсорбцияланған газ мөлшері (моль/г), Δp – қысымның ауытқуы (мм.сын.бағ.), V – көлем (мм^3).

Үлгілерді гамма қондырғысының орталық арнасында сәулелендіру кезінде адсорбент-адсорбатты біріктірілген сәулелендіру кезінде қысым қашықтан өлшенді. Қысымды өлшеудегі қателік $\sim 5\%$ құрады.

ИҚ-спектроскопия әдісі қатты бет физикасы мен химиясының, әсіресе радиациялық адсорбцияның көптеген мәселелерін шешудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Біз өз жұмысымызда «KarlZeiss Jena» фирмасының *UR-20* типті ИҚ-спектрометрін қолдандық. Жұмыс жиілігі диапазоны $5000\text{-}400 \text{ см}^{-1}$. Беттік қосылыстардың немесе адсорбцияланған молекулалардың сіңіру жолақтарын байқау үшін оксидтерді зерттеудің сәулелену әдісі қолданылды.

ИҚ-сәулелердің шашырауын азайту үшін бериллий оксиді ұнтағының бөлшектерін електен бірнеше рет өткізіп, 8-12 кг/мм қысыммен жұқа таблеткаларға престеді.

Сәулеленудің және үлгілерді зерттеу шарттарына байланысты арнайы престелген таблеткалар өлшемдері 30x10 мм² немесе 35x15 мм². Бериллий оксидінің таблеткаларының қалыңдығы 0,2 мм құрады. Қысқа толқын ұзындығы диапазонында жарықтың айтарлықтай шашырауы жағдайында салыстыру үшін шоғырға диафрагма орналастырылды.

Иондаушы сәулелену әрекеті кезінде зерттелетін затта түзілетін әртүрлі парамагниттік орталықтардағы бос радикалдарды зерттеу үшін радиациялық физика мен химияда электрондық парамагниттік резонанс әдісі кең қолданыс тапты. Сәулеленген заттардағы электрондық резонанс кристалды немесе аморфты затты сәулелендіру кезінде пайда болған электрондар бос орындармен ұсталып немесе құрылымдық ақаулар есебінен пайда болады.

Электрондық парамагниттік резонанс (ЭПР) спектрлерін кристалдағы ақаулардың құрылымы туралы сапалық ақпарат алуда да, ақаулар санын сандық анықтауда да қолдануға болады.

Сәулелену дозасының шамасына және өңдеуге дейінгі температураға байланысты гамма кванттармен сәулеленген бериллий оксидіндегі радиациялық ақауларына ЭПР әдісін қолдана отырып зерттеулер жүргіздік. Сәулелену алдында бериллий оксиді көп сағаттық термиялық-вакуумдық өңдеуден өтті. Тәжірибелердің бір сериясы үшін үлгілер $\sim 10^{-6}$ мм.сын.бағ. қысымында дәнекерленді, ал үлгілерді газбен бірге сәулелендіру бойынша эксперименттерде ампулалардағы қысым $1 \cdot 10^{-2}$ мм.сын.бағ. құрады. Осыдан кейін үлгілер сұйық азотпен Дьюар ыдысында немесе бөлме температурасында сәулелендірілді.

Адсорбция және ЭПР спектрлерін зерттеу сәулеленгенде интенсивті ЭПР сигналын беретін молибден шынысынан дайындалған ампулаларда жүргізілгендіктен, өлшеу алдында ампулалар газ оттығының жұмсақ жалынында күйдіріліп, үлгі ампуланың түбіне құйылып сұйық азотта немесе бөлме температурасында сақталды. Сәулелену алдында BeO үлгілері ампуланың ашық ұшына қайтадан құйылды. «Луч» шыныдан жасалған ампулалармен жұмыс істегенде күйдіру қажет емес болып шығады, өйткені ол іс жүзінде сәулелену әсерінен белсендірілмейді. Біздің жұмысымызда ЭПР спектрлерін алу үшін сантиметрлік ($\lambda = 3,2$ см) және дециметрлік диапазондағы ($\lambda = 30$ см) радиоспектрометрлер пайдаланылды.

Спектрометрдің сезімталдығы дифенилпикрилгидрозил (ДФПГ) үшін үлгідегі $\sim 10^{13}$ жұпталмаған спинді құрайды. Құрылығының айыру қабілеттілігі 0,2 эрстед болды. ЭПР спектрінің сызықтар ені, сондай-ақ өте жұқа құрылымның компоненттері арасындағы ыдырау шамасы жазғыштың диаграммалық таспасынан есептелді.

ЭПР спектрлері бөлме температурасында немесе сұйық азот температурасында микротолқынды пештің тұрақты қуаты мен тұрақты аспап сезімталдығында жазылды.

Зерттеулерімізде эталондық көздер ретінде біз үлгіге қатысты позициялары қатаң бекітілген магний оксидіндегі ДФПГ және Mg^{+2} үлгілерін, сондай-ақ құрамында парамагниттік бөлшектердің белгілі мөлшері бар $CuCl_2 \cdot 5H_2O$ үлгілерін қолдандық. BeO -ның сәулеленген g-факторлары стандартты әдістермен есептелді. Бұл жағдайда эталондық көздер Дьюар ыдысында немесе спектрометрдің резонаторында болды.

Сәулелену алдында үлгілер ауада 6-8 сағат, ал дәл солай вакуумда 400°C температурада қатты қыздырылды. Co^{60} γ -сәулелерімен сәулелену $J = 14,4$ Р/с қуатында жүргізілді.

Радиациялық адсорбция кинетикасын зерттеу бойынша эксперименттер оттегі мен сутегінің $P_0 = 8,5 \cdot 10^{-1} - 5 \cdot 10^{-2}$ бастапқы қысымында жүргізілді.

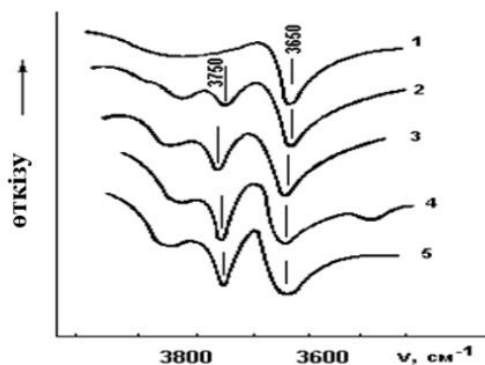
ИҚ-спектроскопиялық зерттеулер $\nu = 3000-4000$ см⁻¹ жұтылу спектр диапазонында жүргізілді.

ЭПР зерттеулері сантиметрлік және дециметрлік диапазондарда жүргізілді. Өлшемдер бөлме температурасында және сұйық азот температурасында жүргізілді.

Сутегі мен оттегінің радиациялық адсорбциясының заңдылықтарының егжей-тегжейлі зерттеулері γ -сәулелену өрісінде 473-1023 К дайындалған BeO үлгілерінде ұсынылды.

O_2 жұтылған және 673-773 К өңделген BeO сәулеленуі оқшауланған 1 типті ОН (гидрооксидтік) топтарының (3750 см⁻¹) сіңіру жолақтарының қарқындылығының төмендеуіне,

3680-3720 cm^{-1} аймақта әлсіз шыңдардың пайда болуына және окшауланған ОН- топтарының (3630cm^{-1}) жолағынның тұрақты өсуіне әкеледі.

1-сурет. γ -сәулеленген BeO ИҚ жұту спектрлері.

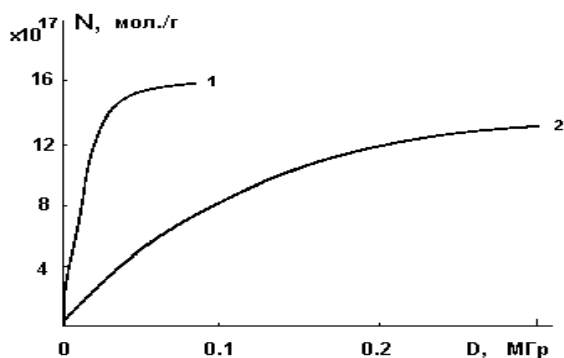
1-бастапқы спектр, 2-сәулеленуден кейінгі спектр, $D_{\gamma}=0,024$ МГр

3-жұтылған H_2 , 4 - жұтылғаннан кейін 2,5 сағат, 5 - 5 сағаттан кейін. $T_{irr}=873$ К

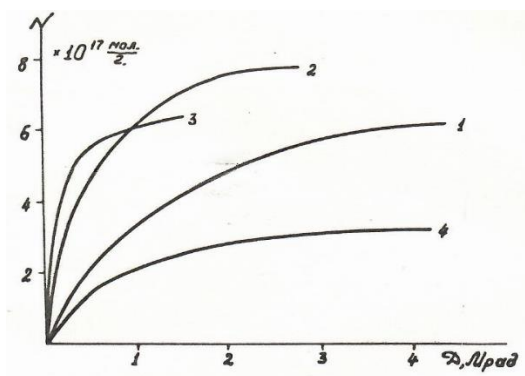
3750 cm^{-1} жолақ қарқындылығының төмендеуі және 3680 – 3720 cm^{-1} шыңдардың пайда болуы сутегі байланысында, оттегі адсорбциясында протон рөлін атқаратын 1 типті ОН топтарының қатысуына байланысты деп болжанады. ИҚ спектрінде гидрооксидтік топтарының қарқындылығының төмендеуімен бірге (ең алдымен 3740 cm^{-1} жолағында) адсорбцияланған суға және сутегімен байланысқан ОН топтарына сәйкес келетін 3580, 3680 cm^{-1} жолақтары пайда болады (1-сурет).

1073 К температурада алдын ала күйдірілген үлгілерде оттегінің жұтылуы BeO -ның ИҚ спектрінде ешқандай өзгерістер туғызбайды. Бұл жағдайда біз күйдірілген бетті қарастырамыз. 2-суретте көрсетілгендей адсорбцияланған газ мөлшері бастапқы қысыммен және сәулелену дозасымен бірегей түрде өзгереді, бұл ретте сутегінің бастапқы адсорбция жылдамдығы оттегімен салыстырғанда жоғары болады. Дәл осындай бастапқы қысымдарда сутегі адсорбциясы жағдайында қанығу үшін оттегімен салыстырғанда азырақ дозалар қажет.

Оттегінің радиациялық адсорбциясы, 3-суреттен көрініп тұрғандай, оттегінің бастапқы қысымына, яғни беттің жабынына байланысты.

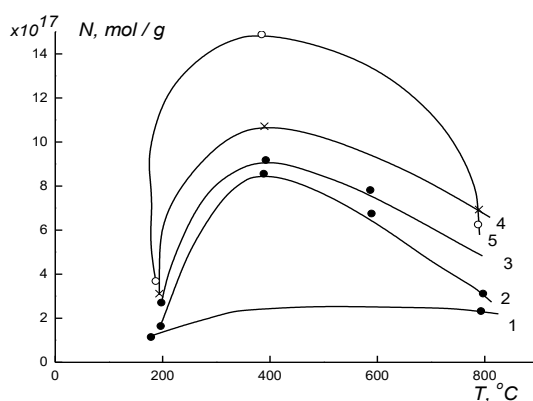

2-сурет. Бериллий оксидіне газдардың сәулелік адсорбциясының дозалық тәуелділігі
1-сутегі адсорбциясы, 2-оттегі адсорбциясы ($P=113$ Па).

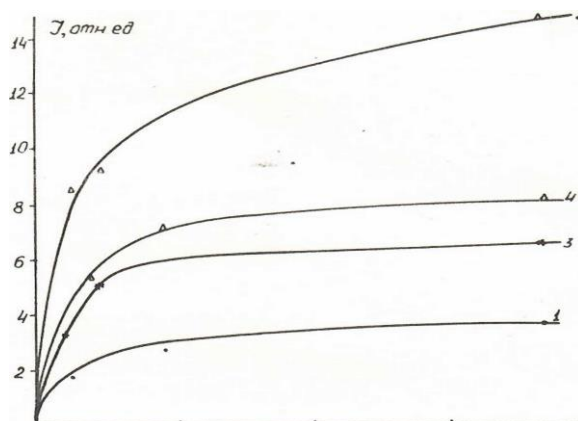
3-сурет. O_2 BeO радиациялық адсорбция кинетикасы.
1- $P_0=1\cdot 10^{-1}$, 2- $1,2\cdot 10^{-1}$, 3- $5\cdot 10^{-1}$, 4 - $8,5\cdot 10^{-1}$ мм.сын.бағ.

γ -сәулеленген бериллий оксидінде максималды адсорбциялық белсенділік сәулелену алдында 673 К температурада алдын-ала күйдірілген үлгілерде байқалады (4-сурет).

4-сурет. BeO -ға O_2 гамма-адсорбциясының температураға тәуелділігі.
($R_0=9\cdot 10^{-2}$ мм.сын.бағ.) 1- $D\gamma=0.4$, 2-1.2, 3-2.4, 4-4.8, 5-18.6 Мрад.

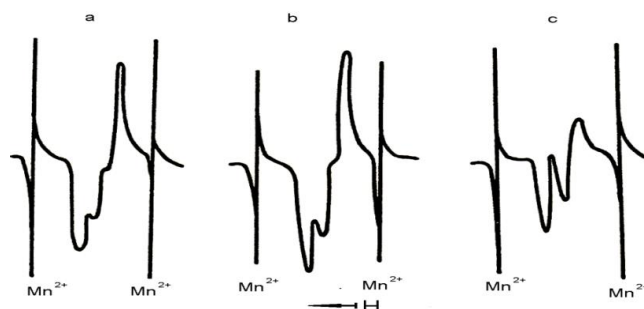
Парамагниттік орталықтардың максимумы келесі температурада байқалады (5-сурет).

5-сурет. BeO -ға парамагниттік орталықтардың дозаға тәуелділігі.

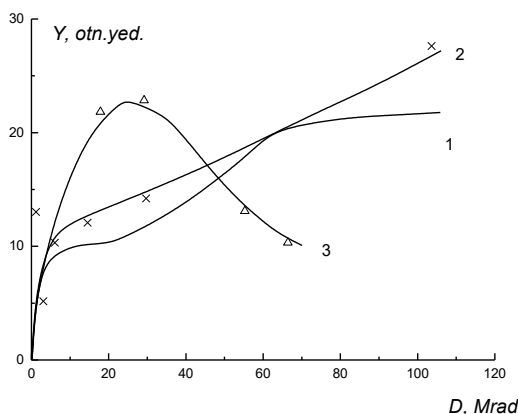
$$T_{\text{пр}} = 200, 2,4 - 400, 3 - 600^{\circ}\text{C}, 4\text{-жұтылған } O_2 (\lambda = 30 \text{ см}).$$

Сутегінің адсорбциясы парамагниттік орталықтар санының азаюын тудырады (6-сурет). Бұл саңылау орталықтарында сутегінің адсорбциясын және нәтижесінде мұндай орталықтардың жойылуын көрсетуі керек. Ал оттегінің адсорбциясымен ЭПР сигналының жоғарылауы байқалады, оттегі парамагниттік O_2 түрінде адсорбциялануы мүмкін.

6-сурет. O_2 (b) және H_2 (c) адсорбцияланған гамма-сәулеленген BeO (a) ЭПР спектрлері ($\lambda = 3 \text{ см}$), ($D_{\gamma} = 60 \text{ Мрад}$).

Сәулелену және өлшеу бөліме температурасында жүреді.

7-сурет. Құрамында адсорбцияланған O_2 (2) және H_2 (3) бар BeO (1) парамагниттік орталықтардың дозалық тәуелділігі.

Адсорбцияланған H_2 және O_2 термиялық десорбциясы 423 К-ден жоғары температурада жүреді, бұл ретте оттегінің екі бөлінудің шығу максимумы байқалады: 453-533 К және 573 - 673 К - сәйкесінше сутегімен байланысқан және координациялық байланысқан молекулалардың бөлінуіне тән аймақтары.

7-сурет. Гамма-сәулеленген BeO бойынша парамагниттік орталықтарды күйдіру. ($D_{\gamma} = 18,6$

Мрад). I - a - T = 20, b - 60, c - 120, d - 170, e - 240, f - 360, g - 460, h-480°C.

Адсорбция орталықтары мен парамагниттік орталықтарды күйдіру әртүрлі температурада аяқталады: адсорбциялық орталықтар 400°C-қа дейін толық күйдіріледі, ал парамагниттік орталықтар жоғары температурада сақталады (7-сурет). Парамагниттік орталықтар адсорбциялық орталықтардан қарағанда үлгі көлемінде қалыптасуы мүмкін, сондықтан температураға төзімділігі жоғары болады.

ИҚ-спектроскопиялық, ЭПР және манометриялық мәліметтерді салыстыру электрондық және саңылау қасиеттері бар оттегі мен сутегінің γ -адсорбциясының орталықтары парамагниттік орталықтар болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Беттік гидроксидтік топтары мен адсорбцияланған молекулалардың қатысуымен екіншілік процестер болуы мүмкін. Органикалық заттардың қатысуымен органикалық заттардың тотығу мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды.

Қорытынды

ЭПР мен адсорбциялық зерттеулерді салыстыру нәтижесі H_2 және O_2 сіңірілген кезде парамагниттік орталықтардың жойылуы орын алатынын көрсетеді, бұл өз кезегінде BeO бетінде электронды және қуыс қасиеттері бар адсорбциялық орталықтардың пайда болуының дәлелі болып табылады. Сонымен қатар, сіңіру дозасының диапазондары (адсорбция үшін 0,3 МГр дейін және ЭПР орталықтары үшін 0,6 МГр немесе одан да көп) және күйдіру температуралары (адсорбция орталықтары үшін 573-673 К және одан төмен, парамагниттік орталықтар үшін 723 К және одан жоғары) арасындағы сәйкессіздік орталықтардың екі түрінің бірдей еместігін көрсетеді. Сәулелену кезінде беттік және көлемдік парамагниттік орталықтар пайда болады деп болжанады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 **Макурин, Ю.Н.** Керамика на основе оксида бериллия : получение, физико-химические свойства и применение. – М. : Из-во Наука, 2006. – 417 с.
- 2 **Зарипов, Р. Р., Назаров, А. А., Поникаров, С. И.** Катализаторы, применяемые при каталитическом дегидрировании углеводородов. – Вестник Казанского технологического университета, 2013. –№ 3. – С. 67-75.
- 3 **Dey, S. et al.** Radiation tolerance of nanocrystalline ceramics: insights from Yttria Stabilized Zirconia. – Sci. Rep. 5, 7746. – 2015.
- 4 **Petrik, N.G., Alexandrov, A.B., Orlando, T.M., Vall, A.I.** Radiation-induced processes at oxide surfaces and interfaces relevant to spent nuclear fuel storage. – Transactions of the American Nuclear Society – V. 81. – P. 101-102.
- 5 **Was, G. S.** Fundamentals of Radiation Materials Science. – New York: Springer, 2007.
- 6 **Zinkle, S. J., Was, G. S.** Materials challenges in nuclear energy. –Acta Mater, 61. – 2013. – P. 735–748.
- 7 **Rollett, D., Wang, Y., Carpenter, J. S., Beyerlein, I. J., Misra, A.** Design of radiation tolerant materials via interface engineering. – Adv. Mater, 25. – 2013. – P. 6975–6979.
- 8 **Polyakov, A., Bitenbaev, M.** About kinetics of defect accumulation in irradiated oxides of metals. – Abstracts the “Eurasia conference on Nuclear science and its applications”. – Izmir (Turkey), 2000. – P. 23-27.
- 9 **Поляков, А.И., Битенбаев, М.С.** Накопление радиационных центров адсорбции на поверхности облученных оксидов. – Изв. Вузов. Физика, 2011. – Т. 54. – №1/3. – С.294-297.

FEATURES OF PRAGMALINGUISTIC PRINCIPLES FOR TEXTS IN THE MEDIA

Kubayeva Assemgul,

Master's student, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

Scientific adviser: Sarbassova Aigul,

Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

Annotation

The pragmalinguistic properties of texts used in contemporary mass media are examined in this essay. Important aspects of the influence of texts in many media forms, including news, announcements, and social media postings, are highlighted by the research. The essay addresses the stylistics and linguistic properties of texts in addition to their contextual suitability for various audiences and communication contexts. The writers stress the significance of text layout and the visual element in fostering effective communication. They also take into account how emotional coloring is added to texts and how the audience is impacted by it. The usage of texts in the media in the contemporary information society is also covered in the article, along with its significance in forming public opinion and affecting sociocultural processes. The research emphasizes, in general, how crucial it is to comprehend the pragmalinguistic properties of texts used in media communication if we are to utilize and evaluate information resources in the contemporary information society in an efficient manner.

Keywords: audience, mass media, texts, pragmalinguistics, communication.

The media are very important in today's information culture because of their ability to influence public opinion, disseminate information, and facilitate communication. The term "mass media" refers to a wide range of channels that are used to transmit information. These channels include newspapers, periodicals, television, radio, internet platforms, and social networks. The pragmalinguistic elements of texts that are used in the media are one of the most significant components of the examination of these texts. Pragmalinguistic features are the traits and characteristics of texts that are related with their role in communication and influence on the audience. In the following paragraphs, we shall discuss the primary characteristics of pragmalinguistic writings that are used in contemporary mass media [1].

Pragmalinguistic texts in the media are characterized by their contextuality and flexibility to a variety of communication settings and audiences. This is one of the most important characteristics of these texts. The qualities of the target audience are taken into consideration while adapting texts that are disseminated via a variety of media. These factors include the audience's age, level of education, cultural preferences, and interests. As an example, the tone of articles published in newspapers and magazines may be more formal and formal than the tone of postings on social networks that are directed for young people. At the same time, pragmalinguistic texts are able to take into consideration the particulars of the communicative situation, such as the reason for the communication, the kind of interaction that is taking place, and the impact that is meant to be had on the audience [2].

Pragmalinguistic writings that are seen in the media often include a hierarchy of information that is organized on several levels, which enables readers to swiftly evaluate the importance and relevance of the text. By way of illustration, headings and subheadings are used to call attention to the primary subjects and ideas, whilst the primary text may include more information and reasoning that is more

descriptive in nature. Through the use of this informational arrangement, readers are able to immediately evaluate the substance of the text and judge the relevance of the material for themselves. An example is shown in the table below [3].

Table 1 – An example of a pragmalinguistic text in the media

An example of a pragmalinguistic text	Explanation
The headline of the news article is: <u>“Strong economic growth: China is upgrading its infrastructure”</u> .	The headline uses keywords (“ <i>strong economic growth</i> ”, “ <i>China</i> ” and “ <i>infrastructure upgrade</i> ”) to draw the reader's attention to the main topic of the article. Due to the fact that it emphasizes the importance of developing China's infrastructure and economy, its content is also of interest.
Banner with the announcement: <u>“50% discount on the entire range! Only today!”</u> .	To attract the reader's attention, this banner contains a 50% discount offer. Expiration dates such as “ <i>Only today</i> ” attract buyers and create a sense of urgency.
A photo of a happy family and the caption: <u>“Our customers are satisfied with our services! Join us!”</u> .	To evoke positive emotions and associations among readers, this post uses an emotionally colored image of a happy family. Signature (“ <i>Our customers are satisfied with our services! Join us!</i> ”) emphasizes positive customer feedback and invites new users.
The title of the article in the journal: <u>“Ten tips for improving health and well-being”</u> .	This title promises readers specific benefits (“ <i>improving health and well-being</i> ”) and practical advice (“ <i>ten tips</i> ”), which attracts readers' attention and makes the article interesting for the target audience.
An advertisement on a website called <u>“Discounts on household goods up to 70%! Hurry up, the number of seats is limited!”</u> .	This ad uses a high discount rate (“ <i>up to 70%</i> ”) and the urgency of the offer (“ <i>hurry up, the offer is limited</i> ”) to attract buyers to purchase. In addition, it meets the needs of the target audience by offering discounts on household goods.

First of all, media messages are meant to facilitate communication. The writings shown in these samples are composed with the intention of grabbing readers' interest and accomplishing a certain objective. For instance, the news headline in the first example highlights a significant development in the Chinese economy; the banner in the second example urges readers to make a purchase; and the post on a social network in the third example attempts to persuade readers of the advantages of products or services. Therefore, a text's efficacy is determined by its capacity to grab the audience's interest and elicit the intended response [4].

Second, pragmalinguistic texts often use a range of linguistic and stylistic devices in order to accomplish their communication objectives. For instance, the news story headlines and subheadings in the first example highlight the most important information and make the content simpler to read. Bright words and phrases are used in the second and fourth examples of advertising banners and commercials to draw in and pique the interest of the target audience. In the third instance, social media postings may arouse readers' favorable feelings and persuade them of the advantages of the provided products or services by using expressive language and emotionally charged visuals. Because there are so many different linguistic tools available, texts may accomplish objectives and sway the audience more successfully.

Thirdly, the examples provided highlight how crucial pragmalinguistic texts' contextuality and adaptation are for media usage. The writings' substance and writing style make it clear that they are meant for a particular readership and communication context. For instance, because their goal is to persuade viewers to take action, advertisements and banners employ direct and powerful appeals. Since news headlines and magazine articles are meant to provide readers unbiased information about current events and issues, they might be more formal and educational. Texts on social media that aim to engage readers on a more personal level might be more intimate and emotional. Texts that use such flexible language and style may be more successful when relating to various audiences and in various communication contexts [5].

Pragmalinguistic texts in the media often make use of linguistic tools in order to generate emotional coloring and successfully impact the audience of the discourse. A few examples of this would be the use of emotionally charged words and phrases, in addition to the utilization of rhetorical strategies like as repetition, alliteration, and metaphors. For instance, in order to grab the attention of readers and pique their interest in the material, advertising texts and news headlines often make use of phrases that are vivid and spectacular.

When it comes to pragmalinguistic materials featured in the media, paying attention to the formatting and visual component is an essential component. It is possible to design texts by using a variety of fonts, sizes, and styles in order to draw attention to important information and make it simpler to read. It is also possible to include visual components such as graphics, diagrams, images, and other visual elements into texts in order to supplement and improve the substance of the text, as well as to make it more appealing to the audience [6].

An additional chance to communicate with the audience and get input is provided by contemporary pragmalinguistic writings that are published in the media. One example of this would be the use of hyperlinks and buttons to access to extra information, comments, and conversations. Additionally, the capability to share and post on social networks would also fall under this category. This interactivity gives readers the opportunity to actively engage in communication and to express their thoughts and experiences with one another [7].

As a conclusion, pragmalinguistic texts in contemporary mass media possess a variety of characteristics that make them efficient instruments for communication and for exerting influence on the recipient audience. They make use of a wide range of linguistic tools to provide emotional coloring, they offer a multi-level hierarchy of information, and they promote interaction and feedback. They are tailored to a variety of audiences and communication contexts. Having an understanding of these characteristics enables us to conduct more thorough analyses and evaluations of texts that are used in the media, as well as to broaden our understanding of the communication and information processes that are prevalent in the current world.

References

1. Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Fairclough, N. (2021). *Language and Power* (2nd ed.). London: Longman.
3. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1985). *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
4. Myers, G. (2020). *Words in Ads*. London: Edward Arnold.
5. van Dijk, T. A. (2022). *Discourse and Power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
6. Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.). (2023). *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed.). London: Sage.
7. Van Leeuwen, T. (2019). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ СУЩЕСТВЕННОСТИ ПРИЧИНЯЕМОГО ВРЕДА ПРИ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕВЫШЕНИЯ ВЛАСТИ ИЛИ ДОЛЖНОСТНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ

Исагалиев Еркнат Серикович

*магистрант Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
г. Астана, Республики Казахстан*

Аннотация. В данной статье автор, исследуя вопросы квалификации превышения власти или должностных полномочий, обозначает проблему, связанную со сложностью определения существенности вреда, причиняемого данным правонарушением.

Разрешение указанной проблемы автор видит во внесении дополнения в Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений» в предлагаемой им редакции.

Ключевые слова: уголовный закон; должностное лицо; превышение власти; должностные полномочия; существенный вред правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства.

Уголовная ответственность за превышение власти или должностных полномочий предусмотрена статьей 362 УК РК. Основной состав данного правонарушения предусматривает «совершение лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом действий, явно выходящих за пределы его прав и полномочий и повлекших причинение существенного вреда правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства» [1].

Одним из обязательных элементов состава рассматриваемого преступления является наступление последствий в виде причинения существенного вреда правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства.

В этой связи определение того, что понимать под существенным вредом, причиняемым правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства, является важным, поскольку без этого элемента не образуется состав рассматриваемого преступления.

Ответственность за превышение власти или должностных полномочий наступает лишь в том случае, когда виновное лицо обладало какими-либо полномочиями по отношению к потерпевшему физическому лицу или к организации, права и интересы которых существенно нарушены действиями данного лица. Момент окончания преступления связан с наступлением последствия в виде существенного нарушения прав и законных интересов граждан или организаций, либо охраняемых законом государственных и общественных интересов.

Указанные последствия являются оценочной категорией. При его установлении необходимо учитывать количество потерпевших граждан, тяжесть причиненного им морального, физического или имущественного вреда, степень отрицательного влияния на нормальную работу государственных органов, органов местного самоуправления, государственных учреждений, других структурных подразделений государственного аппарата.

Согласно разъяснениям, закрепленным в п.14) ст.3 УК РК, существенный вред - следующие последствия в случаях, когда они не указаны в качестве признака состава уголовного правонарушения, предусмотренного настоящим Кодексом: нарушение конституционных прав и свобод человека и гражданина, прав и законных интересов организаций, охраняемых законом интересов общества и государства; причинение значительного ущерба; возникновение трудной жизненной ситуации у потерпевшего лица;

нарушение нормальной работы организаций или государственных органов; срыв важных воинских мероприятий либо кратковременное снижение уровня боевой готовности и боеспособности воинских частей и подразделений; несвоевременное обнаружение или отражение нападения вооруженных групп или отдельных вооруженных лиц, сухопутной, воздушной или морской боевой техники, допущение беспрепятственного незаконного перехода через Государственную границу Республики Казахстан лиц и транспортных средств, перемещения контрабандных грузов, попустительство действиям, наносящим ущерб пограничным сооружениям, техническим средствам охраны границы; иные последствия, свидетельствующие о существенности причиненного вреда[1].

Тот факт, что вред в виде причинения значительного ущерба законодателем обособлен от рассматриваемого нами вреда и в п.2) ст.3 УК РК и обозначен в стоимостном выражении, означает, что существенный вред, причиняемый правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства, не включает в себя причинение материального ущерба. Аналогичное толкование распространяется и на все обособленно перечисленные в указанном пункте последствия существенного вреда.

В данном разъяснении законодатель делает оговорку: «когда они не указаны в качестве признака состава уголовного правонарушения, предусмотренного настоящим Кодексом». Однако, статья 362 УК данный вред предусматривает в качестве обязательного признака состава преступления.

Помимо этого, понятие существенности вреда, причиняемым правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства, используется законодателем во многих статьях, причем, размещенных в разных главах УК РК. Так, например, данное понятие предусмотрено в качестве обязательного признака состава преступления:

- в статьях 205, 206 и 208 главы 7 – Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи;
- в статьях 250 и 251 главы 9 – Уголовные правонарушения против интересов службы в коммерческих и иных организациях;
- в статьях 361, 363, 365, 370 и 371 главы 15 – Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления;
- в статьях 400, 403 и 406 главы 16 – Уголовные правонарушения против порядка управления;
- в статьях 448, 450, 451 и 452 главы 18 – Воинские уголовные правонарушения.

Следует отметить, что от определения существенности причиненного вреда, причиненного физическим, юридическим лицам, либо интересам общества или государства, зависит, будут ли действия виновных лиц признаны дисциплинарным проступком или уголовным правонарушением.

В этой связи нормативное определение рассматриваемого понятия имеет очень важное значение.

Пример нормативного определения рассматриваемого нами вреда мы обнаружили в постановлении Пленума Верховного Суда РФ от 16 октября 2009 г. № 19 «О судебной практике по делам о злоупотреблении должностными полномочиями и о превышении должностных полномочий»¹ (п.18) содержит следующее разъяснение: «под существенным нарушением прав граждан или организаций в результате злоупотребления должностными полномочиями или превышения должностных полномочий следует понимать нарушение прав и свобод физических и юридических лиц, гарантированных общепризнанными принципами и нормами международного права, Конституцией Российской Федерации. При оценке существенности вреда необходимо учитывать степень отрицательного влияния противоправного деяния на нормальную работу организации, характер и размер понесенного ею материального ущерба, число потерпевших граждан, тяжесть причиненного им физического, морального или имущественного вреда и т.п. Под нарушением законных интересов граждан или организаций в результате злоупотребления должностными полномочиями или превышения должностных

полномочий следует понимать, в частности, создание препятствий в удовлетворении гражданами или организациями своих потребностей, не противоречащих нормам права и общественной нравственности»[2].

В правовой литературе данный вопрос подвергается активному обсуждению.

Так, Осмонов А. А. пишет, что существенное нарушение прав и законных интересов используется в качестве конструктивного признака составов многих преступлений (злоупотребление полномочиями, халатность, самоуправство и др.). При этом в уголовно-правовой характеристике превышения должностных полномочий он имеет определенную специфику, обусловленную, как представляется, следующими обстоятельствами [3, с. 304-306].

Во-первых, очевидной противоправностью преступных действий, в силу которой они заведомо для виновного не соответствуют тому порядку, который установлен законом для их совершения. Превышая должностные полномочия, субъект использует не столько их, сколько свою причастность к механизму их реализации [4, с. 21–27], поэтому его действия изначально противоправны.

Во-вторых, для квалификации действий должностного лица как превышения должностных полномочий имеет значение реальность нарушения и признание его существенным. В противном случае речь может идти о совершении должностным лицом дисциплинарного проступка, не влекущего иных, кроме дисциплинарной ответственности, юридических последствий [5, с. 14–16].

Учеными обосновывается необходимость качественного определения существенного вреда как признака, характеризующего объективную сторону превышения должностных полномочий.

Так, Шнитенков А.В. предлагает стоимостное выражение существенного вреда в сумме свыше 3 минимальных размеров оплаты труда, если вред причинен гражданам, и свыше 5, если он причинен организациям или государству [6, с.13]. Басова Т.Б. исходит из необходимости установления размера существенного вреда в виде суммы, превышающей 100 минимальных размеров оплаты труда [7, с.17]. Другие авторы предлагают исчислять существенный вред в рублевом выражении: свыше 100 тысяч рублей [8, с.83] или свыше 500 тысяч рублей, но при этом также руководствуются категорией «минимальный размер оплаты труда» и соответствующим федеральным законом. Таким образом, единая научная позиция по данному вопросу отсутствует» [9, с.754-756].

Мы солидарны с учеными в вопросе того, что имеется острая необходимость в нормативной детализации уголовно-правовой категории «существенного вреда правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства». Однако, с учетом разъяснений, содержащихся в п.14) ст. 3 УК РК, мы не разделяем мнение приведенных выше ученых в части применения для определения существенности вреда денежных выражений.

По нашему мнению, при квалификации признаков состава превышения власти и должностных полномочий, как должностного преступления, в котором содержится и коррупционный состав, необходимо установление существенности вреда, причиняемым правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства. Учитывая положительный зарубежный опыт, применительно к рассматриваемому виду уголовного правонарушения целесообразно внести в Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений» разъяснение касательно последствия деяния, следующего содержания:

«5-1. При установлении существенного вреда правам и законным интересам граждан или организаций либо охраняемым законом интересам общества или государства, причиненного вследствие превышения власти и должностных полномочий следует руководствоваться положениями п.14) ст.3 УК. При этом необходимо учитывать степень негативного воздействия совершенного уголовного правонарушения на защищаемые уголовным законом права и

свободы человека и гражданина, интересов организаций, охраняемых законом интересов общества и государства».

Список использованных источников:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] - Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226 .htm](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226.htm) (дата обращения: 20.10.2023)
2. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 16 октября 2009 г. № 19 «О судебной практике по делам о злоупотреблении должностными полномочиями и о превышении должностных полномочий» [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
3. Осмонов А. А. Существенное нарушение прав и законных интересов в структуре состава превышения должностных полномочий / А. А. Осмонов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 50 (392). — С. 304-306. — URL: <https://moluch.ru/archive/392/86728/> (дата обращения: 24.08.2023).
4. Борков, В. Н. Критерии разграничения злоупотребления должностными полномочиями от их превышения / В. Н. Борков // Библиотека уголовного права и криминологии. — 2016. — № 4. — С. 21–27.
5. Каплин, Н.М., Бражник, С. Д. Существенный вред как признак превышения должностных полномочий (ст. 286 УК РФ) / Н. М. Каплин, С. Д. Бражник // Актуальные вопросы борьбы с преступлениями. — 2015. — № 1. — С. 14–16.
6. Шнитенков А.В. Ответственность за преступления против интересов службы: дисс. ... докт.юрид. наук: 12. 00. 08.- Омск, 2006. - 449с.
7. Басова Т.Б. Уголовная ответственность за должностные преступления: проблемы правотворчества и правоприменения в условиях административной реформы: дисс. ... докт. юрид. наук: 12. 00. 08.- Владивосток, 2005. - 403с.
8. Снежко А.С. Превышение должностных полномочий: законодательный и правоприменительные аспекты (по материалам судебной практики Краснодарского края): дисс. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 08.- Краснодар, 2004. - 196с.
9. Кадников Н.Г. Уголовное право Общая и Особенная части.-М.: Городец. 2006.- 911с.

ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ДАМУДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІ БАҒАЛАУ

Кожасметова Марал Кенетаевна
экон. ғыл. канд., қауымдастырылған профессор,
Исабеков Ренат Еркінұлы
магистрант, 2-ші курс,
Нархоз Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

АННОТАЦИЯ

Шағын бизнес ұйымдарының едәуір бөлігі тактикалық шешімдерге бағытталған және өз қызметін басқарудың стратегиялық тәсілдерін қолданбайды. Нәтижесінде жаңадан құрылған әрбір он шағын ұйымның тек екі-үшеуі ғана аман қалады.

Мақалада шағын ұйымдардың ерекшеліктерін ескере отырып, ұйымның ішкі мүмкіндіктерін де, сыртқы факторларды да ескере отырып шағын бизнес ұйымдарын стратегиялық қаржылық басқарудың тиімділігін бағалау механизмі ұсынылған.

Қаржы индикаторларын есептеу технологиялары ұсынылған: капиталға кірісті ұлғайту; қарыз қаражатын пайдалану кезінде қаржылық тәуекелдерді азайту; капитал тарту шығындарын азайту арқылы капиталды пайдалану тиімділігін өсіру; шағын ұйымның нарықтық құнының өсуі. Ұйымдардың қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштері ұйымдарға стратегиялық мақсаттарға жетуге көмектесетін көрсеткіштер ретінде әрекет етуіне жеткізу. Нәтижесінде ұйымдардың қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін пайдалану ұйымның қаржылық жағдайы мен стратегиясын бағалауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: шағын бизнес ұйымдары; стратегия; қаржылық басқару; тиімділік; қаржылық көрсеткіштер.

Шағын кәсіпкерлік субъектісінің жұмыс істеуінің стратегиялық мақсаты ұйымның нарықтық құнының өсуін және оның иелерінің әл-ауқатын қамтамасыз ету болып табылады. Шағын кәсіпорындар жоғарыда көрсетілген мақсаттарға жету үшін минималды ресурстарды пайдалана отырып, максималды пайда мен тиімділікке жетуге тырысуы қажет. Шағын кәсіпкерлік субъектісінің стратегиялық дамуын қамтамасыз етудің ұтымды тәсілдерін сипаттайтын қаржылық индикаторлар:

капитал кірісін максимизациялау, яғни капиталды пайдалану тиімділігін бағалау. Бұны жиынтық активтердің кірістілік көрсеткіші (ROA) сипаттайды;

қарыз қаражатын пайдалану кезінде қаржылық тәуекелдерді азайту. Бұл индикаторды қаржылық левеждің эффектін, немесе қаржы тұтқысы эффектін есептеу негізінде бақылауға болады (EFL, Financial Leverage Effect);

Капиталды тарту бойынша шығындарды азайту арқылы капиталды пайдалану тиімділігін арттыру. Бұл капиталдың орташа өлшенген құны индикаторы (WACC, Weighted average Cost of Capital) болып табылады, бұл индикатор капиталдың барлық түрлерін тартуға кеткен шығындарды бағалауға мүмкіндік береді;

қол жетімді өсу деңгейі, яғни маркетингтік, өндірістік және қаржылық талаптар идеалды орындалған жағдайында шағын кәсіпкерлік субъектісінің даму мүмкіндіктері, оны SGR (Sustainable growth rate) моделі арқылы бағалауға болады.[1]

Ұсынылған қаржылық индикаторлар шағын кәсіпорынның нарықтық құнының өсу деңгейін бақылауға мүмкіндік береді, бұл кірістілік пен тәуекел аясында капиталды тарту және пайдалану процестерінің тиімділігінің көрсеткішіне — экономикалық қосылған құны индикаторына әсер етеді EVA (Economic Value Added). Оның ұлғаюы капиталдың максималды қайтарымын, капиталды пайдалану бойынша тәуекелдер мен шығындардың азаюын, шағын ұйымның тұрақты өсуін көрсетеді.

Активтерді пайдалануды сипаттайтын негізгі қаржылық көрсеткіш - активтердің кірістілігі (ROA). Активтердің рентабельділігі (ағылшын тілінде return on assets, ROA) - кірісті қалыптастыру үшін компанияның активтерін пайдалану тиімділігін көрсететін қаржылық көрсеткіш.

ROA есептелуі:

$$ROA = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Активтердің орташа құны}} * 100\% \quad (1)$$

мұндағы таза пайда – қаржы есебін білдіреді, ал активтердің орташа құны - бұл жыл басындағы және соңындағы активтердің сомасының жартысы (баланс көрсеткіштері негізінде есептеледі). [2]

Қаржылық левередждің әсері қарыз қаражатын тартқаннан кейін ұйымның меншікті капиталының өзгеруін көрсетеді. Қаржылық левередждің оң әсері ұйымның жиынтық капиталының кірістілігінің қарыз капиталының құнынан артық болуын және шағын ұйымның қаржылық тұрақтылығының артуын көрсетеді.

$$EFL = (ROA - i)(1 - t)D/E,$$

Мұндағы, ROA - экономикалық рентабельділік;

i - қарыз капиталын қолдану үшін пайыздар;

t - табыс салығы;

D - қарыз капиталы;

E - меншікті капитал.

(2)

Қаржылық левередж коэффициенті қаржылық тұрақтылықтың көрсеткіші ғана емес, сонымен қатар ұйымның кірісі мен меншікті капиталының өзгеруіне әсер ететін көрсеткіш болып табылады. [3]

Қаржылық левередж коэффициентінің мәнінің артуы осы ұйымға капитал салу тәуекелінің артуын білдіреді.

Ұйымның тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін жоғары қаржылық тәуекел мен жоғары өндірістік тәуекел бір уақытта орын алмауы қажет. Осы шартты орындау үшін қорды көп қажет ететін қажет ететін ұйымдар (шағын ұйымдар) негізінен қарыз капиталын жеке сектордан тарта отырып, меншікті капитал есебінен қаржыландырылуы тиіс. Материалды көп қажет ететін ұйымдар (көтерме және бөлшек сауда) меншікті капиталды пайдалану арқылы дами алады немесе несиелеу арқылы сыртқы қаржыландыруға жүгіне алады. Сәйкесінше, бұл шарттарды қаржылық левередждің дифференциалы негізінде анықтауға болады.

қорды көп қажет ететін шағын ұйымдар $Roa \leq i$ қатынасын қолдана алады;

материалды көп қажет ететін шағын ұйымдар $Roa > i$ қатынасын ұстануы тиіс.

Тартылған ресурстарды бағалау үшін біз капиталдың орташа өлшенген құнын қолданамыз (WACC, Weighted Average Cost of Capital). [4]

Капиталдың орташа өлшенген құнын есептеу кезінде ұйым активтерінің кірістілігіне назар аудару керек. Шағын ұйымның қаржылық саясатын әзірлеу кезінде келесі шартты ескеру қажет: $ROA \geq WACC$.

Капиталдың орташа өлшенген құнының көрсеткіші (WACC, Weighted average cost of Capital) :

$$WACC = E/Vr_e + D/Vr_d (1 - t),$$

Мұндағы, E-меншікті капитал;

D - қарыз капиталы;

V - капиталдың жалпы сомасы;

r_e - меншікті капиталдың құны;

r_d - қарыз капиталын қолдану үшін пайыздар;

t - табыс салығының ставкасы (үлестермен)

(3)

Тұрақты өсу моделі тиімді маркетингтік, өндірістік және қаржылық шешімдердің дамуына ықпал ететін индикатор ретінде әрекет етеді. Ұйымның өсу деңгейін басқару ұйымның мақсаттарының тепе-теңдігін, оның қызметі мен қаржылық ресурстарының тиімділігін талап

етеді. Бұл жағдайда сату көлемінің өсу деңгейінің, шағын ұйымның қаржылық жағдайының және қызметтер нарығының шындыққа сәйкестігін анықтау болып табылады.

Тұрақты өсуді модельдеу шағын бизнес ұйымдарын стратегиялық басқарудың маңызды құралы болып табылады. SGR есептеу мына формула бойынша жасалады:

$$SGR = \frac{r\left(\frac{N}{S}\right)\left(1 + \frac{D}{Eq}\right)}{\left(\frac{A}{S}\right) - \left(r\left(\frac{N}{S}\right)\left(1 + \frac{D}{Eq}\right)\right)} \quad (4)$$

Мұндағы r - пайданы қайта инвестициялау коэффициенті;

N/S - таза кірістілік коэффициенті (таза пайда/ сату көлемі);

A/S - капитал сыйымдылығының коэффициенті (активтердің орташа жылдық құны/ сату көлемі);

D/Eq - қарыз және меншікті капитал коэффициенті. [4]

Тұрақты өсу моделінде ұйымның қаржы-шаруашылық қызметінің әртүрлі позицияларының жай-күйі ескеріледі: өндірістік (капиталды қажетсіну), қаржылық (қаржы қаражаты көздерінің құрылымы), ұйымның тауар нарығындағы жағдайы (сатудың рентабельділігі). Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыс істеуінің басты стратегиялық мақсаты — оның нарықтық құнының өсуіне қол жеткізу, мұны экономикалық қосылған құн (EVA) көрсеткіші көрсетеді:

$$EVA = NOPAT - WACC * IC$$

Мұндағы NOPAT (Net operating Profit after Tax) - салықтарды шегергендегі, бірақ пайыздарды төлегенге дейінгі таза операциялық пайда;

WACC (Weighted Average Cost of Capital) — капиталдың орташа өлшенген бағасы (5)

IC (Invested Capital) - ұйымға инвестицияланған капиталдың сомасы.

Экономикалық қосылған құн ұйымның құнын анықтау үшін пайдаланылатын экономикалық пайда көрсеткішін білдіреді.

$ROCE > WACC$ жағдайында шағын кәсіпкерлік субъектісі зерттелген кезеңде қосымша құн ала алды, яғни оң спрэд бар. [5]

Жұмысшы капиталдың кірістілігі (ROCE) - бұл компанияда жұмыс істейтін капиталынан түсетін пайдасын анықтауға көмектесетін кірістілік коэффициенттері.

Егер шағын кәсіпкерлік субъектісінің мақсаты EVA ұлғайту болса, оны үш жолмен жүзеге асыруға болады:

рентабельділігі капиталының орташа өлшенген құнынан жоғары процестерге инвестициялау;

операциялардың тиімділігін арттыру және рентабельділікті арттыру;

пайдасыз жобалардан капиталды шығарып, оны тиімдірек жобаларға салу.

EVA-ның оң мәні болған кезде ($EVA > 0$) меншік иелерінің әл-ауқатының өсуі байқалады және капитал қайтарымдылық мөлшерлемесін қамтамасыз етеді, ал теріс мәні болуы ($Eva < 0$) тиімсіз басқаруды білдіреді.

Айта кету керек, EVA көрсеткіші:

ұзақ мерзімді перспективада қабылданған басқару шешімдерінің тиімділігін көрсетеді;

қаржылық талдау үшін пайдалануға болады;

тәуекел факторын ескере отырып, ұйымның құнын бағалауға мүмкіндік береді.

Экономикалық қосылған құн ұйымның нақты кірістілігін өлшеуге және оны меншік иелері тұрғысынан басқаруға мүмкіндік беретін құрал, сондай-ақ ұйымның кірістілігіне қалай әсер ететінін көрсететін құрал ретінде қолданылады.

Ұйым қызметінің нәтижелерін өлшеу және бағалау тетіктері басқару жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін негіз болады, оны мақсатқа жету дәрежесі немесе қызмет нәтижелерінің шығындарға қатынасы ретінде анықтауға болады. Қаржылық көрсеткіштер бизнес құнының негізгі тетіктерін көрсетеді және өлшейді. Сәйкесінше, ұйымның жоспарланған қаржылық мақсаттарға қаншалықты сәтті жететінін анықтау үшін қолданыстағы қаржылық көрсеткіштерге баға беру қажеттілігі туындайды.

Ұйымдардың қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштері құндық басқаруды пайдалану кезінде жиі туындайтын мәселені шешуге мүмкіндік береді, өйткені бизнесті жедел басқаруда мақсатты құн көрсеткішін пайдалану қиынға соғады. Сондықтан шығындарды басқару үшін ұйымды стратегиялық басқаруда қолдануға болатын экономикалық пайдаға негізделген көрсеткіштер қолданылады. Бұл ретте экономикалық қосылған құнға барынша әсер ететін қаржылық факторлар белгіленеді.

Ұйымдардың қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштері - бұл ұйымның стратегиялық мақсаттарға жетуге көмектесетін көрсеткіштері. [5]

Ұйымдардың қаржылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін пайдалану олардың қаржылық жағдайын бағалауға және берілген стратегияны іске асыруға баға беруге мүмкіндік береді.

Қаржылық тиімділік көрсеткіштерін кеңінен қолданудың екі негізгі себебі бар. Біріншіден, пайда сияқты қаржылық тиімділік көрсеткіштері ұйымның ұзақ мерзімді қаржылық мақсаттарымен тікелей байланысты болады. Екіншіден, қаржылық тиімділіктің дұрыс таңдалған көрсеткіштері ұйым қызметінің нәтижелері туралы жиынтық түсінік береді. Корпорацияның немесе бөлімшенің кірістілігі сияқты қаржылық тиімділіктің жиынтық көрсеткіші ұйымның стратегиялары мен операциялық тактикасының табыстылығының жиынтық көрсеткіші болып табылады.

Қаржылық көрсеткіштерді талдау, ұйымның қаржылық жағдайы туралы қосымша ақпарат пен білім алу, шешім қабылдауда қолданылуы керек, оған қоса кемшіліктерді жою ұйымның жұмысын жақсартуға жағдай жасайды және оның нәтижелерін қаржылық көрсеткіштер бойынша бағалауға болады.

Кесте 1. Ключевые показатели финансовой деятельности.

Өндіріс	Қонақ үй секторы	Ұй шаруашылығы	Сән бизнесі
Кірістің өсуі, Меншікті капиталдың кірістілігі, Өнім бірлігінің өзіндік құны, Экономикалық құндылықты арттыру	Жалпы операциялық пайда, Таза операциялық пайда, Қол жеткізілген сатылымдар, Бюджеттің сақталуы, Нөмірлер саны мен толымдылығы, Бір нөмірге кіріс көлемі, Ақша ағыны	Кірістің өсуі Өнімділікті арттыру	Сатудың рентабельділігі (%) Бір дүкенге сатылымның өсуі ((%)) Тауар айналымы Жаңа дүкендердегі сату пайызы (%)

1-кестеде келтірілген қаржылық көрсеткіштер ұсынылған көрсеткіштерге басқаша көзқарасты сипаттап, компания қызметінің ерекшеліктеріне негізделген. Дәстүрлі қаржылық көрсеткіштермен қатар: кірістің өсуі, меншікті капиталдың рентабельділігі; жалпы операциялық пайда, таза операциялық пайда және қол жеткізілген сату және т. б.; сатудың рентабельділігі, тауарлы-материалдық қорлардың айналымы және кірістің өсуі, сипаттайтын көрсеткіштер бар: өндірістік компанияның ерекшеліктері-өнім бірлігінің өзіндік құны және экономикалық қосылған құн; туристік компания, мысалы, бөлмелер саны мен толтырылуының болжамды көрсеткіштеріне, сондай - ақ әрбір қол жетімді бөлме үшін кіріске қол жеткізу; отбасылық бизнес – өнімділіктің артуы және сән бизнесі-дүкенге есептелген сатылымның өсуі және сауда компаниясына тән жаңа дүкендердегі сатылымның пайызы. [6]

Қаржылық көрсеткіштер көбінесе қаржылық коэффициенттер түрінде көрсетіледі. Коэффициенттер - бұл негізгі мүдделі тараптарға қаржылық есептіліктегі көлемді деректерді (мысалы, баланстық есептер, кірістер туралы есептер және ақша қаражаттарының қозғалысы

туралы есептер) маңызды ақпаратқа ұйымдастырудың қысқаша және жүйелі әдісін ұсынатын стратегиялық басқару құралы. Қаржылық коэффициенттер екі элемент немесе айналымы арасындағы сандық немесе сапалық қатынасты білдіреді. Бұл қатынасты пайыздар немесе бөлшектер сияқты әртүрлі әдістермен көрсетіледі. Теориялық тұрғыдан қаржылық коэффициенттер 5 топқа бөлінеді, алайда іс жүзінде, әсіресе кішігірім компанияларға қатысты, коэффициенттердің 4 тобы қолданылады.

Қаржылық коэффициенттері компанияның дебиторлық берешекті жинау және тауарлы-материалдық құндылықтарды басқару сияқты күнделікті тапсырмаларды қаншалықты тиімді орындайтынын өлшейді;

Өтімділік коэффициенттері компанияның қысқа мерзімді міндеттемелерін орындау қабілетін өлшейді;

Төлем қабілеттілігі коэффициенттері компанияның ұзақ мерзімді міндеттемелерді орындау қабілетін өлшейді. Бұл коэффициенттердің ішкі жиындары "левередж" және "ұзақ мерзімді қарыз" коэффициенттері ретінде де белгілі;

Рентабельділік коэффициенттері компанияның өз ресурстары (активтері) арқылы пайдалы сатылымдар жасау қабілетін өлшейді.;

Бағалау коэффициенттері белгілі бір талапқа (мысалы, акцияға немесе кәсіпорынға меншік құқығына) иелік етумен байланысты активтің немесе ағынның (мысалы, пайданың) мөлшерін өлшейді.

Қаржылық коэффициенттер оларды қолдану мақсатына байланысты өзгереді. Мысалы, болашақты болжауға бағытталған ұйымдардың тиімділігін бағалау критерийлері ретінде қаржылық жағдайды көрсететін индикаторлар қолданылады.

Кесте 2. Компанияның қызметін бағалауда қаржылық коэффициенттерді қолдану

Коэффициент атауы	Қысқаш	Стандартты атауы
	a	
Активтердің кірістілігі	ROA	Return on assets
Меншікті капиталдың кірістілігі	ROE	Return on equity
Тауарлы-материалдық қорлардың айналымы	IT	Inventory turnover
Борышкерлердің айналымы	DT	Debtors turnover
Сагу маржасы	SM	Sales margin
Активтердің айналымы	AT	Assets turnover

Қорытындылай келе, қаржылық көрсеткіштер баланс жүйесінің санаттарының бірін құрайды және қаржылық емес көрсеткіштерден басқа компанияның қызметін бағалауда қолданылады. [7]

Қаржылық көрсеткіштер жүйесінің тиімділігі олардың мазмұнымен анықталады, бұл саланың ерекшелігіне және шағын компаниялардың қызмет ету жағдайларына байланысты. Қаржылық көрсеткіштердің саны оңтайлы болуы керек, барлық қаржылық көрсеткіштер өзара байланысты және бір-біріне сәйкес келуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Демесінов Т. Ж. Қаржылық талдау: Оқулық. - Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. - 320 б.
2. Аскарова Ж.А. Бизнесі бағалау: оқу құралы. - Өңц., толықт. 2-бас. / Ж.А. Аскарова. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 222 б.
3. Әліпбеков Н. Бизнесі ұйымдастыру: Оқулық / Н. Әліпбеков, Ж. Ералы, Р. Давлетова, Г. Молдабекова / 3-басылым, толықт., өңц. - Астана: Фолиант, 2016. - 200 б.
4. Асилова А.С. Инвестицияны қаржыландыру және несиелеу: Оқулық / - Алматы: Экономика, 2011,- 280 бет.
5. Дүйсембаев К.Ш. Қаржы есептілігін талдау. Оқулық. — Алматы: Экономика, 2011. - 348 бет.

АВТОНАВИГАЦИЯЛЫҚ КАРТАЛАР МЫСАЛЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ КАРТАЛАРДЫ ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Есенбай Аружан Жанабайқызы

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
2 курс магистранты
Астана қ., Қазақстан*

Аңдатпа. Ғылыми мақалада автонавигациялық электрондық карталарды жасаудың технологиясына терең шолу жасалған. Зерттеу негізінде сандық навигациялық картографиялауда автонавигациялық карталарды жасау технологиясына қатысты негізгі мәселелерін және осы мәселелерді шешуді бөліп көрсету қарастырылады. Автонавигациялық карталар үшін сандық картографиялық негіздерді құру әдістемесі ұсынылады, онда зерттеу барысында карта негіздері мен тақырыптық мазмұн элементтерінің арақатынасының белгіленген нормалары ескеріледі.

Түйін сөздер: автонавигациялық карта, сандық картография, геоақпараттық жүйе, GPS қабылдағыштары.

Кіріспе. Қазіргі таңда елімізде бүкіл әлем сияқты автомобиль навигациясы кең таралған. Көптеген автокөлік иелері мен көлік компаниялары автомобильдің орналасқан жерін анықтауға және оның қозғалыс бағытын есептеуге, сондай-ақ жүргізушіге тікелей қозғалыс жағдайы туралы, айналадағы объектілер туралы да қажетті ақпаратты көрсетуге мүмкіндік беретін автонавигациялық карталарды пайдаланады. Дегенмен, кез келген жаңа, қарқынды дамып келе жатқан саладағы сияқты, сандық навигациялық карта жасау қазірдің өзінде олардың технологиясына қатысты мәселелерді көтере бастады. Карталардың негізгі бөлігін картографиялық жұмыстарды жасаудың бірыңғай картографиялық принциптері мен ережелерін сақтамай, әртүрлі жеке өндірістік компаниялар жасаған. Бұл электрондық навигациялық карталарды жасаудың бекітілген бірыңғай технологиясы мен талаптарының жоқтығын білдіреді. Сандық картаны құрудың бұл тәсілі кәсіби емес, өйткені сандық карта – оны жасаудың әр кезеңінде көптеген тексерулерді қажет ететін өте дәл және жоғары технологиялық өнім.

Сандық навигациялық карталар электронды жабдықта қолдану және әртүрлі мақсаттағы картографиялық ақпараттық жүйелердегі навигациялық есептерді шешу үшін жасалады. Навигациялық картаның негізгі мақсаты – жер бедері бойынша бағдарлауды қамтамасыз ету. Автонавигациялық картаны құрудың негізгі технологиялық схемасы қазіргі заманғы геоақпараттық жүйелерді пайдалана отырып, технологияны енгізудің қол жетімді әдістерімен картаны құрудың шарттары мен құралдары арасындағы оңтайлы қатынаспен анықталады (1-сурет). Автонавигациялық картаны құру кезінде векторлық ақпаратты өңдеу үшін стандартты толық функционалды ГАЖ бағдарламалық қамтамасыз ету пайдаланылады, мұнда картаның векторлық кадры жинақталады, контурлар жаңартылады, семантикалық ақпарат енгізіледі, проекциялық түрлендіру және басқа да операциялар орындалады.

Содан кейін қашықтан зондтау деректері мен векторлық ақпарат синтезделген кескінді алу үшін біріктіріледі. Мобильді карта жасау мақсаттары үшін көліктерде орнатылған және жоғары дәлдіктегі жоғары жылдамдықты лазерлік сканерлеу технологияларын жоғары ажыратымдылықтағы бейне камералармен біріктіретін жүйелер қолданылады. Бұл ретте жердегі суреттердің, бейне деректердің және координаттары, жол белгілері және POI

нысандары бар нүктелердің үлкен көлемін көлік құралының жылдамдығымен бір жетекте жинауға болады. Барлық масштабтағы карталарды нақтылау үшін далалық зерттеулер GPS қабылдағыштарымен жабдықталған көліктер арқылы жүргізіледі.

1-сурет. Автонавигациялық электрондық картаны жасаудың технологиясы

Электрондық трегі бар компьютер экранында жалпы қабылданған объектілерден басқа, сондай-ақ демалыс объектілері, көрікті жерлер, ескерткіш-монументтер, денсаулық сақтау мекемелері, полиция бекеттері, мәдени орындар, пошта бөлімшелері, жеке дүкендер, сауда орталықтары және басқа да қызмет көрсету және инфрақұрылым объектілері белгіленеді[4]. Сандық карта жасау жүйесі кеңістіктік деректерді бақылау және жер үсті моделін, жол белгілерін, жарықтандыру дінгектерін, жол шекараларын, белгілерді, көлденең және тік саңылауларды, жол геометриясын салу немесе таңдау сияқты негізгі өңдеу процестерін автоматтандыру бағдарламасымен толықтырылған. Датчиктердің, антенналардың, бейнекамералардың, сканерлердің, қуатты бағдарламалық қамтамасыз етудің және кескінді түрлендіруге арналған GPS қабылдағыштарының үйлесімі дәстүрлі геодезиялық және картографиялық әдістерді қолдана отырып, айтарлықтай уақыт пен шығындарды қажет ететін жобаларға мүмкіндік береді. GPS қабылдағыштарын пайдаланып далалық зерттеулер мен суреттерді байланыстырудың әзірленген әдістемесі қала инфрақұрылымындағы және елді мекендерден тыс жолдардағы деректерді барынша қауіпсіздік пен тиімділікпен жаңарту үшін картографиялық жұмыстарды жоспарлауға, әзірлеуге, жобалауға және жүргізуге көмектеседі.

Елді мекендер мен жолдардың карталарын жасау және жаңарту үшін кемінде 2-3 метр кеңістіктік рұқсаты бар кескіндерді пайдалану ұсынылады. Мұндай кескіндерді пайдалану

қалалардағы және магистральдардағы қозғалыстың графигін жеткілікті түрде егжей-тегжейлі көрсетуге, көшелер мен даңғылдарды ашуға, картаға түсірілген аумақта қозғалыстың негізгі принциптерін анықтауға мүмкіндік береді.

Толығырақ жол желісін және оның сипаттамаларын алу үшін 1 метр немесе одан жоғары дәлдіктегі кескіндер қажет. Олар кішігірім көшелер мен аллеяларды тануға және көшелердің жаяу жүргіншілер бөліктерін тас жолдардан бөлуге мүмкіндік береді. Жол белгілері мен басқа да объектілердің арқасында қиылыстар мен алаңдарда қозғалысты ұйымдастыруды көре аламыз, бір жақты және айналмалы қозғалыс аймақтарын, сондай-ақ жол бойындағы жолақтардың санын анықтауға болады.

Автонавигациялық карталарды құрастыру, жол графигі объектілері мен POI нысандарын жинау және жаңарту әдістерін техникалық шарттарға және берілген тапсырмаларға байланысты біріктіруге болады. Осылайша, белгілі бір рұқсаттың спутниктік суреттерін пайдаланған кезде жолдардың барлық учаскелерінде, аллеялар мен шағын көшелерден бастап даңғылдар мен магистральдық жол айырықтарына дейін жол графигін құруға болады.

Географиялық ақпараттық жүйелер саласындағы ғылыми эзірлемелердің арқасында қажетті масштабқа сәйкес карта элементтерінің жүктемесі мен тығыздығының есептелген көрсеткіштерін пайдалану арқылы жасалған сандық карталардың сапа деңгейін арттыруға болады. Бұл эзірлемелер картаны құру процесін ғылыми тұрғыдан технологиялық және негізделген етеді, сонымен бірге әмбебап көрсеткіштер қолданылатындықтан процесті жеңілдетеді. Осыған байланысты бір масштабтан екіншісіне ауысқанда карта қабаттарының жүктемесін автоматты түрде анықтау функциясы бірегей технология болып табылады.

Бұл жағдайда навигациялық карталарды құру процесіне назар аудару өте маңызды. Автонавигациялық карталарды талдау көрсеткендей, объектілердің құрамы және олардың масштабтық деңгейлер бойынша бөлінуі әрқашан оңтайлы бола бермейді, бұл өз кезегінде картографиялық ақпаратты қабылдауды төмендетеді және картаның оқылуын нашарлатады. Бұл себебі, объектілерді таңдау, әдетте, картографиялық объектілердің тығыздығын сақтамай, белгілі бір сыныптарды алып тастау арқылы жүзеге асырылады[8].

Осы міндеттерді шешу үшін навигациялық карталардың сандық картографиялық негіздерін құру әдістемесі ұсынылады, онда карта базасының элементтері мен зерттеу барысында белгіленген тақырыптық мазмұнның өзара байланысының нормалары ескеріледі.

Сандық картаны құрудың бірқатар мәселелері қолданылатын технологиялармен, аппараттық құралдармен, бағдарламалық қамтамасыз етумен және ақпаратпен байланысты. Қазіргі уақытта электронды карталарды жасау технологияларының тиімділігі толығымен дерлік бағдарламалық қамтамасыз етудің сапасымен анықталады. Бағдарламалық қамтамасыз ету туралы айтатын болсақ, оны екі санатқа бөлу керек: импорттық және отандық. Шетелдік бағдарламалық қамтамасыз ету отандық бағдарламалық құралға қарағанда қымбатырақ. Отандық бағдарламалық қамтамасыз ету неғұрлым қолайлы құнымен сипатталады, бірақ оның функционалдығы өндірістің күтулері мен қажеттіліктерінен артта қалады. Сандық карта жасаудағы ең үлкен мәселе топографиялық ақпаратты жіктеу мен кодтаудың ұлттық стандарттарының және цифрлық топографиялық деректермен алмасу форматтарының жоқтығы болып табылады. Кейбір шкалалар үшін бірнеше классификаторлар бар және деректерді бір классификатордан екіншісіне тасымалдау ақпараттың жоғалуымен бірге жүреді.

Қорытындылай келе, электрондық карталарды жасау процесі күрделі және көп уақытты қажет ететін процесс болып табылады. Әр түрлі тақырыптағы электронды сандық карталар кең ағымда құрастырылып, қағаз жүзінде жасалған карталарды алмастыруда. Карталарды жасау

тәжірибесі жинақталып, оларды құрастырудың әдістемелік техникасы жетілдірілуде. Электрондық карталарды жасау үшін қолданылатын бағдарламалық жүйелердің жаңа нұсқалары қарқынды түрде әзірленуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Радченко Л.К. Навигационная картография : учеб. пособие. – Новосибирск : СГУГиТ, 2017. – 69 с.
2. Дворников А.В. Разработка методики создания цифровых картографических основ для мелкомасштабного картографирования: Диссертация на соискание ученой степени кандидата технических наук. / Дворников А.В. – М., 2009. – 190 с.
3. Флегонтов А.В., Воронов Г.Б., Смирнов В.Н., Задубина Г.А. Картографическое обеспечение наземных навигационных систем // Вестник СГУГиТ. – 2019. – Т. 24, № 3.– С. 106–118
4. Гапешко И., Панова А., Губернаторов С. Электронные карты. Тенденции развития современных ЭК/ЭНК.// Navigation&communication No2 /2011
5. Vörös, F.; Magyari, M.; Kovács, B. Hungarian and Romanian user needs of built-in car navigation systems. In Proceedings of the Proceedings Vol. 1, 8th International Conference on Cartography and GIS; Bandrova, T., Konečný, M., Marinova, S., Eds.; Bulgarian Cartographic Association: Nessebar, Bulgaria, 2020.
6. Rozenberg I.N. The Geoinformation approach / Rozenberg I.N., Tsvetkov V.Ya. // European Journal of Natural History. – 2019. – № 5.
7. Vörös, F.; Tompos, Z.; Kovács, B. Examination of car navigation systems and UX designs— Suggestion for a new interface. Proc. ICA 2019, 2, 1–7.
8. Создание навигационных карт [Электрондық ресурс]. – Кіру сілтемесі: <http://datum-group.ru/projects/navigatsionnye-karty/>
9. ГИС-технологии: интеграция геоинформационных систем – Совзонд [Электрондық ресурс]. – Кіру сілтемесі: <http://sovzond.ru>
10. Дубровина С.В., Канделаки К.Г. Проблемы создания автонавигационных карт и пути их решения [Электрондық ресурс]. – Кіру сілтемесі: <http://www.problemy-sozdaniyaavtonavigatsionnyh-kart-i-puti-ih-resheniya.pd>
11. Картографическое обеспечение автомобильных навигационных систем [Электрондық ресурс]. – Кіру сілтемесі: <http://search.rsl.ru>.

ЗАЩИТА НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ИНТЕРНЕТ ПРОСТРАНСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сейіткәрім Данеля Маратқызы
Магистрант университета MNU
Казахстан, г. Астана

Аннотация

Статья подробно анализирует воздействие социальных сетей на право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних в Республике Казахстан. В фокусе внимания – активное взаимодействие несовершеннолетних в цифровой сфере, а именно в социальных сетях и сопутствующие проблемы, связанные с использованием социальных медиа. Исследование включает оценку действующего законодательства и эффективности механизмов защиты данных в контексте казахстанской правовой практики. Статья предлагает комплексный анализ воздействия социальных сетей на право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних, применительно к законодательству Республики Казахстан. Рассматриваются вопросы сбора, передачи и использования персональных данных детей, участия родителей (законных представителей) детей в социальных сетях, а также их уязвимость перед цифровыми угрозами. Особое внимание уделяется влиянию социальных сетей на формирование онлайн-профилей несовершеннолетних, с помощью которых третьи лица могут посягать на права и свободы несовершеннолетних. В результате анализа можно заключить, что действующее законодательство Республики Казахстан не в полной мере соответствует необходимой защите прав несовершеннолетних в цифровой среде. Требуется пересмотр и усовершенствование законодательства, а также внедрение эффективных политик, механизмов контроля и обеспечения безопасности детей в онлайн-пространстве социальных сетей.

Ключевые слова: права детей, защита прав детей в Интернете, неприкосновенность частной жизни, социальные сети, персональные данные.

В современном мире цифровизация и развитие информационных технологий приобрело невероятный темп. Одним из характерных продуктов мировой цифровизации являются социальные сети. Социальные сети имеют сильное влияние на общество, так как они являются одним из основных источников потребления и размещения информации. Одними из частых пользователей социальных сетей являются дети. По данным на 2020 год, в Республике Казахстан 30% детей и подростков в возрасте от 11 до 15 лет активно пользуются социальными сетями¹, но это не полные цифры, так как есть несовершеннолетние других возрастов и которые не так активно пользуются социальными сетями. Очевиден тот факт, что преобладающее большинство несовершеннолетних используют социальные сети ежедневно.

Ввиду повсеместной доступности интернета несовершеннолетние так или иначе получают доступ в интернет и могут столкнуться с дискриминацией, цифровым насилием или обманом. Несовершеннолетние совершают самоубийство из-за переписок в интернете², или же из-за буллинга³. Данные случаи, к сожалению, не единственные, на данных примерах ясно наблюдается степень опасности для несовершеннолетних, любой индивид может войти в контакт с несовершеннолетним и довести его до самоубийства или нанести другие травмы.

¹ Какое влияние оказывают соцсети на казахстанских подростков – исследование. Kazpravda (2020 г.). Извлечено с <https://kazpravda.kz/n/kakoe-vliyanie-okazyvayut-sotsseti-na-kazhstanskih-podrostkov-issledovanie/>

² 13-летняя карагандинка совершила суицид после переписки в соцсети. Tengrinews (2018). Извлечено с <https://tengrinews.kz/events/13-letnyaya-karagandinka-sovershila-suitsid-perepiski-336998/>

³ В Павлодаре девочка пыталась покончить с собой из-за буллинга. Ulysmidia.kz (2023). Извлечено с <https://ulysmidia.kz/news/19238-v-pavlodare-devochka-pytalas-pokonchit-s-soboi-iz-za-bullinga/>

Родители, которые являются законными представителями несовершеннолетних, согласно п.п12) п.1 ст.1 Кодекса РК о браке (супружестве) и семье⁴, зачастую самолично нарушают право неприкосновенности частной жизни своих детей. Множество родителей публикуют информацию о своих детях до или в день их рождения, в определённых случаях родители могут выставить ту информацию, которая в будущем может навредить праву на неприкосновенность частной жизни детей. Более того, родители не являются владельцами персональных данных своих детей, а лишь их законными представителями, следовательно, они обязаны действовать исключительно ради реализации интересов ребёнка⁵. Данная тенденция вполне вероятно происходит исходя из отсутствия в национальном праве Республики Казахстан особого подхода защиты несовершеннолетних в Интернете.

В данной статье будет проанализировано взаимоотношение социальных сетей, родителей и детей, как они взаимодействуют, как именно нарушается право неприкосновенности личной жизни, это необходимо во имя предотвращения нарушения прав несовершеннолетних в социальных сетях. Также в данной статье будут разработаны предложения по улучшению национального законодательства Республики Казахстан в сфере защиты права на неприкосновенность частной жизни, основываясь на выводах первой цели, проблемах и международном опыте.

Нарушение права неприкосновенности частной жизни несовершеннолетних как особо уязвимой группы

Несовершеннолетние представляют собой демографическую категорию людей, к которым безоговорочно применим весь комплекс прав человека, они имеют полное право на их соблюдение. Но разумный подход предполагает отдельную классификацию несовершеннолетних, когда речь заходит о правах и свободах. Данное разделение особенно оправдано в тех случаях, когда реализация некоторых прав требует повышенного уровня защиты несовершеннолетних по сравнению с взрослым населением. К числу таких прав относится первостепенное право на защиту персональных данных – важнейший аспект, подчёркивающий нюансы, необходимые для всесторонней защиты прав и благополучия несовершеннолетних в правовых рамках и социальном контексте⁶.

Именно несовершеннолетние ввиду отсутствия большого опыта зачастую могут быть целью кражи персональных данных, что непосредственно вытекает в нарушение права на неприкосновенность их частной жизни. Более того, на неприкосновенность частной жизни могут посягать не всегда злоумышленники или люди, имеющие какие-либо корыстные или преступные намерения, а их собственные законные представители в виде родителей или любых других законных представителей⁷. Чаще всего сами законные представители могут выставить в социальных сетях на всеобщее обозрение детали частной жизни своих детей. Данный факт подтверждается простым анализом социальных сетей, например, Instagram, Facebook, VK⁸. Именно данными действиями родители могут нарушить право на неприкосновенность частной жизни своих детей или же создать максимально возможные условия для нарушения данного права третьими лицами. Более того, разумно предположить, что, если в социальных сетях из-за действий законных представителей или же из-за необдуманных действий самих несовершеннолетних, может быть нарушено не только право на неприкосновенность частной жизни, но и такое право, как право на жизнь. Именно нарушение права на неприкосновенность частной жизни, влечёт собой более тяжёлые последствия для несовершеннолетних.

Социальные сети представляют собой источник множества угроз, и каждый пользователь Интернета может столкнуться с различными рисками. Однако, следует подчеркнуть, что дети

⁴ Кодекс Республики Казахстан № 518-IV п.п12) п.1 ст.1. (2011).

⁵ Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122.

⁶ Крылова, М. С. (2019). Особенности правовой охраны персональных данных несовершеннолетних в сфере электронной связи в Европейском Союзе. *Актуальные проблемы российского права*, (3 (100)), 194-199.

⁷ См 5.

⁸ Iz.ru. (18.08.2023). Отцы и дипфейки: почему опасно выкладывать в интернет фото и голоса детей. Извлечено с <https://iz.ru/1559917/dmitrii-alekseev/otcy-i-dipfeiki-pochemu-opasno-vykladyvat-v-internet-foto-i-golosa-detei/>

часто становятся первыми объектами внимания онлайн-преступников⁹, а именно педофилов. Исследования показывают устойчивый рост популярности и использования социальных медиа, и с каждым годом эти цифры становятся внушительными¹⁰. Этот феномен, в свою очередь, усиливает риск преступлений против детей, поскольку злоумышленникам уже не составляет труда получить доступ к данным, связанным с детьми. Различные платформы социальных сетей, кроме того, обеспечивают им возможность напрямую контактировать со своими потенциальными жертвами¹¹. В связи с этим, при рассмотрении вопросов, связанных с влиянием социальных сетей на детей, необходимо тщательно учитывать все связанные с этим опасности и риски¹².

В социальных сетях, вполне возможно соблюдать анонимность, относительно пользователей, выдать себя за другого человека. В совокупности открытости информации неподготовленных несовершеннолетних пользователей данное может вытекать в нечто более опасное, тем нарушение права на неприкосновенность частной жизни. Не редки случаи, когда педофилы с помощью социальных сетей имеют возможность выследить несовершеннолетнего или же с помощью переписки совершить действия, нарушающие половую неприкосновенность несовершеннолетних, согласно п.п.1) п.3-1 ст.120 УК РК¹³. Все это вытекает из-за неосторожности действий законных представителей и самих несовершеннолетних в социальных сетях, где может быть опубликована любая информация об индивиде. Необходима особая регламентация несовершеннолетних, как особых субъектов информационного права, так как они входят в группу риска, ввиду своей неосведомленности и отсутствия правовых защитных механизмов, которые препятствуют нарушению права на неприкосновенность частной жизни.

Конвенция ООН о правах ребенка¹⁴ (далее – Конвенция) представляет собой первый и ключевой международно-правовой документ, регламентирующий правам детей, особенно важно, что данная Конвенция выделяет важность отдельной регламентации прав детей. Эта Конвенция стал значимым шагом в формировании международных стандартов, а также способствовал обширным национальным правовым реформам. Конвенция является обширной и всесторонней международной хартией, охватывающей важные аспекты жизни детей, такие как

⁹ INTERPOL, “Backing Safer Internet Day to promote online safety” (March 2020) // <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2017/INTERPOL-backing-Safer-Internet-Day-topromote-online-safety>; Janis Wolak, David Finkelhor, Kimberly J. Mitchell, and Michele L. Ybarra, “Online ‘Predators’ and Their Victims. Myths, Realities, and Implications for Prevention and Treatment,” *American Psychologist* (February-March 2008); Georgia M. Winters, Leah E. Kaylor, and Elizabeth L. Jeglic, “Sexual offenders contacting children online: an examination of transcripts of sexual grooming,” *Journal of Sexual Aggression* 23 (2017): 62-64 // DOI: 10.1080/13552600.2016.1271146; Richard Frank, Bryce Westlake, and Martin Bouchard “The Structure and Content of Online Child Exploitation Networks,” *ISI-KDD '10: ACM SIGKDD Workshop on Intelligence and Security Informatics* 3 (2010): 1 // <https://doi.org/10.1145/1938606.1938609>, Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122.

¹⁰ Dave Chaffey, “Global social media research summary 2019” (March 2020) // <https://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-mediaresearch/>; Simon Kemp, “Digital 2020: 3.8 billion people use social media” (Jan 2020) // <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media>; Esteban OrtizOspina, “The Rise of Social Media” // <https://ourworldindata.org/rise-of-social-media>, Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122.

¹¹ “Social networks: the 5 most common dangers and which actions to take,” Digital Guide IONOS (Jan 2021) // <https://www.ionos.com/digitalguide/online-marketing/social-media/social-networks-dangers-ofsocial-media/>; Georgia M. Winters, Leah E. Kaylor, and Elizabeth L. Jeglic, supra note 1: 62-64, Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122,

¹² INTERPOL, “Keeping children safe online” (Dec 2020) // <https://www.interpol.int/en/Crimes/Crimesagainst-children/Keeping-children-safe-online>; “Online/Internet Safety” // <https://resourcecentre.savethechildren.net/keyword/onlineinternet-safety>; UNICEF, “Protecting children online” // <https://www.unicef.org/protection/violence-against-children-online>, Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122.

¹³ Уголовный кодекс Республики Казахстан, № 226-V п.п.1) п.3-1 ст.120. (2014).

¹⁴ Генеральная Ассамблея ООН. (1989). Конвенция о правах ребенка. Извлечено с https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

развитие, образование, здравоохранение, семейная жизнь, досуг, культурная деятельность, а также защита от жестокого обращения, насилия и эксплуатации детского труда. Кроме того, Конвенция подчеркивает важность участия детей в принятии решений на уровне семьи, в школе, в судебной системе и в обществе в целом, что является достаточно важно с правовой точки зрения, ввиду развития правовой базы международного и национального законодательства.

Факт того, что законные представители совместно с государством, должны осуществлять поддержку в овладении цифровой грамотности. Согласно абзацу 21 замечания общего порядка № 25 (2021) о правах детей в связи с цифровой средой (далее – Замечания), в соответствии с обязанностью государств по предоставлению соответствующей помощи родителям и лицам, осуществляющим уход за детьми, в выполнении своих обязанностей по воспитанию несовершеннолетних индивидов, государствам-участникам следует активно содействовать осознанию родителями и лицами, осуществляющими эффективный контроль, важности уважения к растущей самостоятельности детей, их развивающимся способностям и интеграции частной жизни. При этом необходимо предоставлять родителям и лицам, осуществляющим уход за детьми, необходимую поддержку в освоении цифровой грамотности и понимании рисков, связанных с цифровой средой, с целью обеспечения возможности оказывать детям содействие в реализации их прав в контексте цифрового пространства, включая право на защиту неприкосновенности частной жизни¹⁵. Исходя из данных замечания ООН, где уделяется особо важное значение защиты права на неприкосновенность частной жизни, возникает понимание, о том, что необходимо осуществлять государству, родителям и другим законным представителями, все возможные совместные действия для развития правового и человеческого аспекта с целью защиты права на неприкосновенность частной жизни.

Также в данных замечаниях, была выделена важность проведения соответствующих исследований, с целью обеспечения развития правовой базы для достижения наиболее эффективной защиты права на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних. Согласно абзацу 30 Замечаний обновление данных и проведение исследований имеют особо важную роль в понимании последствий цифровой среды, в основном социальных сетей для жизни детей, а также в анализе воздействия на их права и оценке эффективности государственных мер. Государствам следует предпринимать обширные усилия по обеспечению сбора достоверных и всеохватывающих данных, подразделяемых по возрасту, полу, инвалидности, географическому местоположению, этническому и национальному происхождению, а также социально-экономическому положению. Эти данные и исследования, включая те, которые проводятся с участием и самими детьми, должны стать основой для разработки законодательства, формирования политики и практических мер, при этом обеспечивая их общедоступность. При сборе данных и проведении исследований, касающихся цифровой жизни детей, следует стремиться к соблюдению неприкосновенности их частной жизни и придерживаться высоких этических стандартов¹⁶. Исходя из данного абзаца Замечаний, действия, направленные на формирование соответствующего законодательства для обеспечения безопасной цифровой среды не должны проводиться с нарушением частной жизни, более того, данное можно истолковать, как действия для защиты детей в цифровой среде, должны осуществляться без нарушения права на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних, в тоже время они должны быть направлены для защиты данного права. Ни одно из понятий Замечания не должно толковать с целью ущемления или пренебрежения права на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних.

Другими важными аспектами в данных замечаниях необходимо выделить, что государствам-участникам рекомендуется, совершать действия с целью повышения осведомленности и обучения несовершеннолетних, совместно с государства-участниками и законными представителям несовершеннолетних. С целью того, что бы несовершеннолетние индивиды не были подвержены рискам, связанных с использованием цифровых продуктов и

¹⁵ Замечание общего порядка № 25 О правах детей в связи с цифровой средой (2021).

¹⁶ Там же.

услугами, которые так или иначе могут нарушить их право на неприкосновенность частной жизни. Выделяется необходимость разработки соответствующих политик и рекомендаций внутри каждого государства. Более того выделяется необходимость тесного сотрудничества внутри гражданского общества и развитие предпринимательского сектора с целью создания надлежащих цифровых услуг, с помощью которых не будет нарушаться, а лишь поощряться право на неприкосновенность частной жизни. Не допускается создание среды, в которой какие-либо цифровые услуги или товары могут так или иначе нарушать прав на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних.

Анализируя вышенаписанный текст и соответствующие статьи и международные документы, основываясь на правовом анализе. Необходимо утвердить, что несовершеннолетние являются особой группой, которые подвергаются большему риску нарушения права на неприкосновенность частной жизни, нежели совершеннолетние участники общества. Более того, родители или другие законные представители посредством публикации персональных данных детей в социальных сетях могут косвенно или напрямую нарушать право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних, что необходимо пресекать с помощью совместных действий государства и гражданского общества, путём улучшения внутреннего законодательства, разработки соответствующих политик, которые будут направлены на сохранность права на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних.

Необходимость, регламентирования несовершеннолетних как особых субъектов в информационном праве и рекомендации по улучшению национального законодательства

Исходя из предыдущего контекста, становится очевидным неотложная необходимость в разработке специальных нормативных положений, регламентирующих несовершеннолетних как уникальный субъект в области информационного права. Это направлено на более эффективную защиту их цифровых прав, в частности, права на неприкосновенность частной жизни. Как предварительно установлено, данное право в подавляющем большинстве случаев подвергается нарушениям, особенно в контексте использования социальных сетей из-за действий самих несовершеннолетних или их законных представителей, более того контент в социальных сетях разнообразен и соответственно право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних может быть нарушено разными способами, например, публикацией новостей, в личной переписке или отслеживаю местоположения и других действия, способствующих нарушению данного права. Однако, следует отметить, что в действующих законодательных актах Республики Казахстан, где следует регулировать статус несовершеннолетних как особого субъекта цифровых прав, отсутствуют соответствующие нормы. Из этого следует, что многие случаи нарушения права на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних могут оставаться без должного внимания или недостаточной защиты в силу отсутствия соответствующего законодательного регулирования.

Согласно Закону Республики Казахстан «О персональных данных и их защите», отмечается отсутствие чёткой регламентации несовершеннолетних как отдельного субъекта права. В данном законе их упоминание ограничивается косвенными ссылками в статьях 7, 8, 15, 18 и 19¹⁷, где затрагиваются вопросы согласия, передачи персональных данных и схожих аспектов. В соответствии с данным законом, для обработки, сбора или распространения персональных данных требуется согласие или уведомление законного представителя. Стоит обратить внимание, что законные представители могут являться не только родителями несовершеннолетних, но и другими лицами, представляющие интересы не несовершеннолетних. Таким образом, на текущий момент отсутствуют эффективные правовые механизмы для персональной защиты несовершеннолетних в сфере персональных данных, что может привести к потенциальным нарушениям их права на неприкосновенность частной жизни в будущем

¹⁷ Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» № 94-V. (2013).

Несовершеннолетние, регламентированы более детально в Законе Республики Казахстан «О средствах массовой информации». Согласно ст. 25 данного закона «Информация, указанная в части первой настоящего пункта, может распространяться в средствах массовой информации с согласия:

- 1) несовершеннолетнего, достигшего четырнадцатилетнего возраста, пострадавшего в результате противоправных действий (бездействия), и его законных представителей;
- 2) законных представителей несовершеннолетнего, не достигшего четырнадцатилетнего возраста, пострадавшего в результате противоправных действий (бездействия);
- 3) несовершеннолетнего, достигшего шестнадцатилетнего возраста, совершившего административные и (или) уголовные правонарушения, и его законных представителей.

В случае, если одно из лиц, указанных в части второй настоящего пункта, не даёт своего согласия на распространение информации в средствах массовой информации, распространение данной информации запрещено, за исключением следующих случаев:

- 1) без согласия несовершеннолетнего, достигшего четырнадцатилетнего возраста и пострадавшего в результате противоправных действий (бездействия), или его законных представителей, если законный представитель является подозреваемым или обвиняемым в совершении данных противоправных действий (бездействия);
- 2) с согласия одного законного представителя пострадавшего несовершеннолетнего в случае, если второй законный представитель находится за пределами Республики Казахстан и его согласие получить не представляется возможным. 2-3. Средства массовой информации вправе в целях содействия расследованию преступления, установлению лиц, причастных к совершению преступления, розыску пропавших несовершеннолетних в объёме, необходимом для достижения указанных целей, и с соблюдением требований, установленных Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан, на основании процессуальных документов, полученных от органов, ведущих уголовный процесс, распространять в средствах массовой информации сведения, относящиеся к несовершеннолетнему, без получения согласия лиц, установленных частью второй пункта 2-2 настоящей статьи¹⁸.»

Анализируя данную норму, на первый взгляд все регламентировано соответствующе, и не нарушает право на неприкосновенность частной жизни явно, так как данную информацию необходимо публиковать в средствах массовой информации, однако необходимо закреплять определённые ограничения, в области того какие именно персональные данные разрешено публиковать, с целью защиты права на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних. Другим аспектом в упомянутом законе, стоит подметить, что исключительно сведения, носящие негативный характер могут быть опубликованы с согласия самого несовершеннолетнего, в то время как в Законе Республики Казахстан «О защите персональных данных»¹⁹, аналогичного нет. В данном Законе Республики Казахстан «О защите персональных данных», как было написано выше допускается сбор, обработка, публикация персональных данных исключительно с согласия законных представителей несовершеннолетнего, данное необходимо урегулировать аналогично с Законом Республики Казахстан «О средствах массовой информации»²⁰, так как создаётся среда, в которой исключительно новости носящие негативный характер, могут быть опубликовать с согласия несовершеннолетнего.

Данные новости положительного так и негативного характера могут быть опубликованы в социальных сетях, что впоследствии из-за отсутствия права на согласия публикации со стороны самого несовершеннолетнего может нарушить право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетнего. Более того, данные законы не защищают право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних не только в рамках социальных сетей, но и в рамках всего цифрового пространства.

¹⁸ Закон Республики Казахстан «О средствах массовой информации» № 451 ст. 25. (1999).

¹⁹ См. 16.

²⁰ См. 17.

Заключение

В свете вышеизложенного становится неотложным пересмотр национального законодательства Республики Казахстан, необходимо принять во внимание опыт, рекомендации и заключения других государств, доктринальных источников, ООН и других международных организации, освещающие данную тему. Существует настоятельная потребность в разработке специальных нормативных положений, которые бы учитывали уникальность несовершеннолетних как субъекта информационного права, ввиду их явной уязвимости. На основе мирового опыта и международных рекомендаций несовершеннолетним следует уделять более пристальное внимание в контексте прав и свобод, особенно в свете их активного участия в социальных сетях.

Актуализация законодательства должна включать в себя адаптацию лучших практик, предложенных мировым опытом и рекомендациями международных организаций. Принятие во внимание этих знаний позволит эффективно разработать механизмы защиты цифровых прав, включая право на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних.

Таким образом, при пересмотре национального законодательства следует взять за основу и адаптировать рекомендации и международные стандарты, которые подчёркивают важность подробного регулирования цифровых прав несовершеннолетних. Это позволит создать законы и политики, соответствующие современным вызовам, а также гарантировать надлежащую защиту их прав в цифровой среде.

Список литературы:

1. Генеральная Ассамблея ООН. (1989). Конвенция о правах ребенка. Извлечено с https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
2. Миронова, С. М., & Симонова, С. С. (2020). Защита прав и свобод несовершеннолетних в цифровом пространстве. *Всероссийский криминологический журнал*, 14(2), 234-241.
3. Резюме Доклада Положение детей в мире, 2017 год: Дети в цифровом мире (2017). ЮНИСЕФ . Извлечено с <https://www.unicef.org/kazakhstan/Отчеты/доклад-«положение-детей-в-мире-2017-год-дети-в-цифровом-мире»>
4. Сустина, Т. (2022). Европейский опыт правового обеспечения информационной безопасности детей-в поисках основополагающих принципов. *Право и государство: теория и практика*, (1 (205)), 156-159.
5. Какое влияние оказывают соцсети на казахстанских подростков – исследование. *Kazpravda* (2020 г.). Извлечено с <https://kazpravda.kz/n/kakoe-vliyanie-okazyvayut-sotsseti-na-kazhstanskih-podrostkov-issledovanie/>
6. 13-летняя карагандинка совершила суицид после переписки в соцсети. *Tengrinews* (2018). Извлечено с <https://tengrinews.kz/events/13-letnyaya-karagandinka-sovershila-suitsid-perepiski-336998/>
7. В Павлодаре девочка пыталась покончить с собой из-за буллинга. *Ulysmidia.kz* (2023). Извлечено с <https://ulysmidia.kz/news/19238-v-pavlodare-devochka-pytalas-pokonchit-s-soboi-iz-za-bullinga/>
8. Кодекс Республики Казахстан № 518-IV п.п12) п.1 ст.1. (2011).
9. Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122.
10. Крылова, М. С. (2019). Особенности правовой охраны персональных данных несовершеннолетних в сфере электронной связи в Европейском Союзе. *Актуальные проблемы российского права*, (3 (100)), 194-199.
11. Iskül, A. M., & Joamets, K. (2021). Child right to privacy and social media–personal information oversharing parents. *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101-122.
12. Отцы и дипфейки: почему опасно выкладывать в интернет фото и голоса детей. *Iz.ru*. (18.08.2023). Извлечено с <https://iz.ru/1559917/dmitrii-alekseev/ottcy-i-dipfeiki-pochemu-opasno-vykladyvat-v-internet-foto-i-golosa-detei/>

13. “Social networks: the 5 most common dangers and which actions to take,” Digital Guide IONOS (2021). Retrieved from <https://www.ionos.com/digitalguide/online-marketing/social-media/social-networks-dangers-ofsocial-media/>.
14. UNICEF, “Protecting children online”. Retrieved from <https://www.unicef.org/protection/violence-against-children-online>,
15. Уголовный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан, № 226-V. (2014).
16. Замечание общего порядка «О правах детей в связи с цифровой средой» № 25 (2021).
17. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» № 94-V. (2013).
18. Закон Республики Казахстан «О средствах массовой информации» № 451. (1999).
19. Dobson, M., & Jay, J. (2021). Researching Representations of Children and Childhood on Instagram: Ethical and Methodological Considerations. In *Young Children’s Rights in a Digital World* (pp. 269-281). Springer, Cham.
20. Kaesling, K. (2021). Children's digital rights: Realizing the potential of the CRC. In *Global Reflections on Children’s Rights and the Law* (pp. 183-196). Routledge.

ХИМИЯ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Сидоренко Стефания Дмитриевна

Жаратылыстану-математика факультеті

2 курс магистранты

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

коммерциялық емес акционерлік қоғамы»

Ғылыми жетекші: п.ғ.к.,аға оқытушы Онтазарова Д.Р.

Семей қ., Қазақстан

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада химия оқу бағдарламасы аясында жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын қалыптастырудың маңызды аспектілері талқыланады. Аргументтің, шығармашылық ойлаудың, тәуекелге бару және оқушылардың дамуы үшін мәселелерді шешу қабілетінің маңыздылығы қарастырылады. Сондай-ақ оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуы үшін шығармашылық сұрақтарды тұжырымдаудың және әртүрлі деңгейдегі оқу нәтижелерін бақылаудың маңыздылығы атап өтіледі.

Кіріспе

Білім беру мазмұнын жаңарту аясында оқыту шығармашылық құндылық пен дағдыны дамытуға, оқу үрдісін даралауда оқушыны жеке тұлға ретінде жетілдіруге, оқушының өзіндік іс әрекетін қалыптастыруға, пәндердің бір-бірімен байланысын күшейтуге ықпалы зор. Яғни, оқушыны шығармашылық интеллектуалдық еңбекке дайындау. Химиялық білім жалпы орта білім берудің аса маңызды әрі үлкен саласы. Пәнді оқытуда негізгі міндеттерді ескеру керек, олар: оқушыларға жаратылыстану пәнінің ғылыми дүниетанымы мен қоршаған ортаның ғылыми бейнесін қалыптастыру; қоршаған ортада жүріп жатқан құбылыстарды химиялық таным-түсініктер арқылы ойлай білуге үйрету және химиялық тілді дамыту; химиялық білім-біліктерді және химия ғылымының жетістіктерін күнделікті өмірде пайдалануды насихаттау. Аталған тәсілдердің тиімділігі көптеген факторларға байланысты. Соның ішіндегі маңыздысы – оқушының мүмкіндігі мен қызығушылығы. Сабақ барысында оқушының іс-әрекетін сипаттайтын кезеңдер: бағытталған-мотивациялық кезең. Белгілі бір жағдайға байланысты мақсат және оған жету жолдары. (Біз қандай жағдайда тұрмыз? Оны орындау үшін не істейміз? Оны қалай жасаймыз?); орындаушылық – операциялық кезең. Бұл кезең мақсатқа жету кезеңі болып табылады. Жоспарды орындау, модельдеу; бағалау-рефлексивті кезең. Мақсат орындалды ма? Қалай орындадым? Оқытудың шығармашылық негізін арттыруда стандарт деңгейінде оқу бағдарламасындағы оқу материалының мазмұнын меңгертуде міндетті деңгейден мүмкіндік деңгейге жеткізу. Яғни, саралап оқыту жүзеге асады, осыған орай әр оқушының танымдық қажеттілігі ескеріледі. Білім деңгейлері жылжымалы және ауыспалы (А - төмен, В - орташа, С - жоғары) болады, себебі оқушы үнемі жетіліп отырады. Үштік деңгей мүмкіндігінше сыныптағы барлық оқушыларды қамтиды [3].

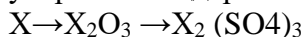
Кесте 1.

Білім игеру деңгейлері	Оқушыларға қойылатын талаптар
Бірінші деңгей. Оқу материалының мазмұнын қайталап айту	Көрсете білу, анықтай білу, атай білу, анықтама беру.
Екінші деңгей. Үлгі бойынша білімді таныс жағдаяттарда қолдану.	Өлшеу, түсіндіру, дайын сызба бойынша құрастыру, сипаттау, салыстыру, ережені сақтау.
Үшінші деңгей. Білімді белгісіз жағдаяттарда қолдану.	Проблемалық сұраққа жауап беру, өз ойын білдіру, негізгі себептерін айқындай білу, керекті

Шығармашылық жұмыс.	ақпаратты таба білу.
---------------------	----------------------

Жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын қалыптастыру және оларды қолдану оқу бағдарламасының өзекті аспектісі болып табылады. Осы ойлау дағдыларын қалыптастырудың маңызды тәсілдерінің бірі – дәлелдеу. Дәлелдеу кез келген пікірталас бастау, жүргізу және оны бағамдау үшін маңызды, әсіресе химия пәнін оқытуда оның маңызы өте зор, себебі онда берілген мәселенің бір шешімі болғанымен, тапсырманы әр түрлі құралдар мен тәсілдер арқылы орындауға болады [1]. Оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытатын стратегиялар: оқушының атқарған жұмыстарына мадақтау, ынталандыру жасау; тәуекелге баруға, қателесуге мүмкіндік жасау; проблеманы табуға, анықтауға бағытталған алгоритм жасау; идеяларын ұсына білуге үйрету; шығармашылық ойлауларын дамытуға бағытталған тапсырмалар мен сұрақтар жүйесін жасау; белгісіздікті анықтауға шыдамдылықтарын дамыту, қолдау. Сабақ барысында берілетін оқушыларға шығармашылық сұрақтарды құрастыруда ескеретін мәселелер: сұрақтар мазмұны ғылыми, проблемалық және қызықты болуы; танымдық және тәжірибелік тұрғысында құнды болуы; химиялық заттардың қасиеттері, құрылымы, құрамы арасындағы генетикалық байланысты жүзеге асыратын болуы; пәнішілік және пәнаралық байланыс негізінде болуы керек. Мысалы: Неліктен былғары аяқ киімді ыстық жерге қоюға болмайды? Неге құстың ұясын пластмассадан салуға болмайды? Неліктен ағзадағы глюкозаның жеткіліксіз мөлшері мидың әлсіреуіне, бастың айналуына әсер етеді? Неліктен дельфиндердің сүтінің майлылығы жоғары (40%)? Оқытудың нәтижелерін бақылау - оқу үрдісінің құрамдас бөлігі. Оқушы оқу үрдісінің субъекті болуы үшін білімді бағалауды және бақылауды үш деңгейде жүргізген жөн. Өзіндік жұмыстың үш деңгейлік нұсқасы (Қышқылдырдың химиялық қасиеттері) ұсынылып отыр. I-нұсқада стандартты емес шығармашылық тапсырмалар, II-нұсқада стандартты тапсырмалар, III нұсқада репродуктивті тапсырмалар қарастырылған [2].

I-нұсқа Магний хлоридінің бірнеше алыну жолдарын ұсынындар. Реакция теңдеулерін жазындар. X элементін анықтаңдар және химиялық айналуларды жүзеге асыратын реакция теңдеулерін жазындар:

II-нұсқа

Іс жүзінде жүретін реакция теңдеулерін жазындар:

Азот қышқылы+ барий гидроксиді

Күкірт(IV) оксиді+тұз қышқылы

Сынап+фосфор қышқылы

III-нұсқа Химиялық реакция теңдеулерін аяқтаңыз:

Қорытынды

Арнайы жасалған параметрлер бойынша оқушы өзінің белгілі бір тақырып көлеміндегі білім, білік, икем, дағдыларын бағалап, мұғалімнің берген кері байланысы негізінде өз жұмысына түзетулер мен толықтылулар жасауды үйренеді. Осындай жұмыс оқушының даму динамикасын көруге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.- Астана,2012 <http://www.akorda.kz>
2. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 10.01.2018ж.
3. Педагогическая энциклопедия. М.,1964.-Т.5 – 829С

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ХИМИЯ ПӘНІНЕН ОЛИМПИАДАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Сайлаубек С.С

2 курс студенті,

*«Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕАҚ, Талдықорған қ.,
Ғылыми жетекші: т.ғ.к оқытушы – дәріскер Джетимов М.А.*

Аннотация

Қазіргі таңда білім берудің қай саласы болса да, Республикамыздың білім алушыларды дамытуға байланысты қойып отырған талаптарын жүзеге асыру бағытында жұмыс жасауда. Осы тұрғыдан алғанда, жоғары мектептегі білім мазмұны мен құрылымы педагогикалық, психологиялық және әдістемелік зерттеулер нәтижесіне сүйене отырып, жыл сайын қайта қаралып, жетілдіріліп келеді. Жас буынға білім беру ісін қазіргі ғылым мен техниканың даму деңгейіне лайықтау, осы саладағы қолжеткен жетістіктерді білім мазмұнына ендіріп отырудың керектігін жыл сайынғы Президентіміздің Қазақстан халқына жолдауынан да көріп отырмыз. Осыған байланысты жоғары мектепте білім беретін әрбір пәннің өз алдына қоятын мақсаттары мен айқындалған міндеттері бар. Студенттердің химия пәніне қызығушылықтарын дамытып, химиядан жоғары мектеп бағдарламасына сәйкес және күрделілігі жоғары есептерді шығаруға дағдыландыру. Химия пәні бойынша алған теориялық білімдерін бекітіп, дамытып, іс жүзінде қолдана білуге үйрету. Студенттерді жауапкершілікке, бастаған ісін аяғына жеткізуге, тиянақты болуға тәрбиелеу. Студент әртүрлі ғылым салаларынан алған білімін өзара ұштастырып, білім мен әрекеттің тұтастығы, ойлаудың әртүрлі әдістерін (пайымдау, жіктеу, жүйелеу, д **Түйінді сөздер:** олимпиадалық есептер, химиялық әдістер.

Кіріспе

Химия – теорияны жүйелі оқу көптеген мәселелердің шешу жолын өз бетімен іздестірумен тығыз байланысты, сондықтан студенттің ойлау әрекетінің, шығармашылық деңгейінің жоғарылығын тілейтін, алған білімін практикада дұрыс қолдана білуін талап ететін ғылым саласы. Оны жүзеге асырудың негізгі құрамдас бөлігі химиядан есептерді, жаттығуларды орындай білу икемділігі есептеледі. Әсіресе, жүйелі ойлауды қажет ететін қиындатылған, күрделі есептерді және химиялық процестердің мәнін жете түсінуде қажетті типтік есептер мен эксперименттік есептерді шығара білуі мұғалімдердің ғылыми – диалектикалық көзқарасын, шығармашылық ойлауын, таным қызығушылығын дамыту, химияның өмірмен, басқа пәндермен, практикамен байланысын ашып, оларды практикалық білім, білік, икемділік, дағдылармен қаруландыруға бағытталады. Химиядан есептер шығаруда жалпы және бейорганикалық химияның тақырыптары шығарылатын есептер оқушылардың химия пәнін терең меңгеруіне негіз болуы керек. Қазіргі кездегі химиялық білімнің меңгерілу процесіндегі психолого-педагогикалық талаптар бойынша теориялық білімдерін әр түрлі есептер шығаруда белсенді қолдана білуге үлкен мән беріледі.

Химияны оқыту әдістемесі – химия курсының мазмұны мен оны меңгеру принциптерін зерттейтін педагогикалық ғылым. Оның құрамдас бөліктері оқу мақсаттары, мазмұны, әдістері, формалары, оқыту құралдары және мұғалім мен студенттердің іс-әрекеті болып табылады.

Күрделі есептерді шығаруда химияның теориялық жағынан жақсы білу жеткіліксіз, егер де есеп шығару дағдылары қалыптаспаса. Жалпы алғанда, есептерді шығарудың өзіндік реті, шығару әдістемесі болады. Сондықтан да, қиындық деңгейлері қарапайым типтік есептерді шығаруды меңгерту арқылы, қиындық деңгейлері күрделі типтік есептерді шығару дағдыларын қалыптастыру қажет.

Зерттеудің мақсаты: Жоғар мектепте химиядан олимпиадалық есептерді шығару әдістерін зерттеу және болашақта химиялық есептерді шығаруда пайдалана білу. Студенттерге

есептерді әртүрлі әдіс-тәсілдермен (сандық, графиктік, эксперименттік және сапалық есептер) шығару жолдарын үйрету арқылы, білімдері мен біліктіліктерін жетілдіру.

Зерттеудің міндеттері:

- Химия есептерін шығарудың мақсаттары мен міндеттері
- Химиялық есептердің түрлері және мазмұнына байланысты жіктелуі
- Жоғары мектеп студенттеріне химия есептерін шығару әдістерін пысықтау
- Жоғары мектеп студенттеріне химия пәнінен әзірленген мемлекеттік бағдарламаға сәйкес жалпы құрылымы мен мазмұнын қарастыру
- Жоғары мектеп студенттеріне химия пәнінен енгізілген есептердің типтерін зерттеу
- Олимпиадалық есептердің ұрылымы және оларды шығарудың тиімді әдістері

Зерттеудің ғылыми болжамы: егер, химия пәні бойынша оқулықтар мен оқу құралдарын дайындаудың дидактикалық негізі сараланып, осылардың байланысы арқылы студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру жолдары мен әдістерін берілсе, онда студенттерге химиядан білім беруде оқулықтар мен оқу құралдарын байланыстыру жүзеге асады.

Жоғары мектеп студенттерінің химия пәнінен олимпиадалық есептерді шығарудың әдістемесінің теориялық негізі мен әр типті есептерді шығарудың әдістемелік тәсілдерін меңгерту.

Күтілетін нәтижелер:

Жоғары мектеп студенттерінің бойында төмендегідей құзыттеттіліктер қалыптасуы керек:

- *интегралды: студенттердің бойында білім, білік, дағдыны қалыптастырудың әдістемелік құзыреттілігін біледі.*

Сандық және сапалық химия есептерін шығару дағдысы қалыптасады.

- *дифференциалды (сарапталамалық): химиядан есеп шығару әдістемесін химиядан студенттерге білім беруде жаңартылған мазмұндағы оқыту бағдарламасымен байланыстырудың нормативтік-теориялық негіздерін біледі осы бағдарлама негізінде есеп шығаруды меңгерту және оны тиімді қолданудағдысы қалыптасады.*

- *жеке тұлғалық: білім беруді дұрыс жобалап, ұжымда және студенттермен дұрыс қарым қатынасты орната біледі*

Жалпы және бейорганикалық химиядан есеп шығару курсының тыңдаушы кәсіби әрекет бағдарларын өз бетінше анықтап, дербес іс-қимыл жасаудың жоғары деңгейіне жетеді; әлеуметтік белсенділікке ие болады; кәсіби тұрғыдан өз еңбегінің нәтижелеріне жауапкершілікпен қарайды.

Химиядан есеп шығару барысында алған білімдерін студенттердің химиядан функционалдық сауаттылығын арттыруда қолдану дағдылары қалыптасады.

Студенттердің функционалдық сауаттылығын химиялық есептер шығарту нәтижесінде қалыптастыру әдістерін меңгереді.

Олимпиадалық кебір есептерге мысал келтіре отырып білім алушыларға шығару жолын ұсыну.Ерітінді дайындауға байланысты есептеулер.

Химияда ерітінді әзірлеу құрамын сандық белгілеу үшін төмендегідей физикалық мәндер қолданылады: массалық үлес, ерітіндідегі еріген заттың мольдік үлесі N , мольдік концентрациясы C_m , эквиваленттік мольдік концентрация $C_{эқв}$, титр T , моляльді концентрация C_m .

а) Ерітіндідегі еріген заттың мольдік үлесі $w(\%)$ еріген зат массасының ерітінді массасына қатынасымен анықталады:

$$w(\%) = \frac{m(ер.з)}{m(ерім)} * 100\% \quad (1)$$

Массалық үлес бірдің үлесімен немесе процентпен белгіленеді.

1).200г ерітіндіде 40г еріген зат болса, ерітіндідегі еріген заттың массалық үлесі қандай?

$$W(\%) = \frac{40}{200} * 100\% = 20\%$$

Берілген массалық үлес бойынша қатты зат пен судан ерітінді әзірлеу. Берілген массалық үлес бойынша ерітінді әзірлеу үшін еритін зат массасы мен судың массасын есептейді. Соңынан затты өлшеп, суды өлшегіш цилиндрмен өлшейді де, стаканға затты салып, суды құйып шыны таяқшамен араластырады.

2) Ас тұзының 300г 20%-тік ерітіндісін әзірлеу.

Берілгені:

Шешуі:

$$\begin{array}{l|l}
 m(\text{ер-ді}) = 300\text{г} & w(\text{NaCl}) = \frac{m(\text{NaCl})}{m(\text{ерім})} * 100\% \\
 w(\text{NaCl}) = 20\% & m(\text{NaCl}) = \frac{w(\text{NaCl}) * m(\text{ерім})}{100\%} = \frac{300 * 20}{100} = 60\text{г} \\
 m(\text{NaCl}) - ? & M(\text{H}_2\text{O}) = m(\text{ерім}) - m(\text{NaCl}) = 300 - 60 = 240\text{г} \\
 \hline
 m(\text{H}_2\text{O}) - ? & V(\text{H}_2\text{O}) = \frac{m(\text{H}_2\text{O})}{1} = \frac{240}{1} = 240\text{мл}
 \end{array}$$

3). 40г 10%-тік натрий сульфатының ерітіндісін глаубер тұзынан және судан әзірлеу. ($\text{Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O}$).

Берілгені:

Шешуі:

$$\begin{array}{l|l}
 m(\text{ер-ді}) = 40\text{г} & m(\text{Na}_2\text{SO}_4) = \frac{10 * 40}{100} = 4\text{г} \\
 w(\text{Na}_2\text{SO}_4) = 10\% & \text{Енді формула бойынша 4г Na}_2\text{SO}_4 \text{ қанша} \\
 & \text{Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O} \text{ сәйкес келетінін анықтаймыз.} \\
 m(\text{Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O}) - ? & M(\text{Na}_2\text{SO}_4) = 23 * 2 + 32 + 64 = 142\text{г/моль.} \\
 m(\text{H}_2\text{O}) - ? & M(\text{Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O}) = 23 * 2 + 32 + 64 + 180 = 322\text{ г/моль} \\
 & 322\text{г (Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O}) \text{ ————— } 142\text{г (Na}_2\text{SO}_4) \\
 & X\text{г (Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O}) \text{ ————— } 4\text{г (Na}_2\text{SO}_4) \\
 X = \frac{322 * 4}{142} = 9,07 & m(\text{Na}_2\text{SO}_4 * 10\text{H}_2\text{O}) = 9,07\text{г}
 \end{array}$$

$$m(\text{H}_2\text{O}) = 40 - 9,07 = 30,93 \approx 31\text{г} \quad V(\text{H}_2\text{O}) = \frac{m(\text{H}_2\text{O})}{1} = \frac{31}{1} = 31\text{мл}$$

Олимпиадалық есептерді шешу келесі амалдардан тұрады:

- Химиялық реакциялардың нәтижелерін сараптап практикалық матрица құрып, оны теориялық матрицамен салыстырып, нақты заттарды табу;
- Есептің жауабын тұжырымдап, химиялы қреакциялардың теңдеулерін жазып қорытындылау.

Қорытынды.

Жоғары мектепте химия пәнінен олимпиадалық есептерді шығаруда химиялық ұғымдар қайталанып бекиді. Алынған білімдер тереңдей түседі, студенттердің ой-өрісі дамиды, студенттердің өз бетімен жұмыс істеуге итермелейді. Есеп шығару арқылы студенттер еңбекке үйренеді, жауапкершілік пайда болады, бір бағыттылық, мақсатқа жету үшін қайтпайтын қайсарлық пайда болады. Есеп шығаруда пән аралық байланыс та іске асады, табиғаттың тұтастығы туралы көз-қарас қалыптасады. Есеп шығаруда студенттердің ой әрекеті мен іс әрекеті дамиды. Мысалы, ойға тоқу, дәлелдеу, талдау сияқты ойлау элементтерін үйренеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Бекішов Химия есептерін математикалық әдістермен шығару. Алматы «Қазақ университеті»-2016-269 б.
2. Б.С.Тантыбаева, Ж.Ибатаев. Химиядан жұмбақ есептер- Алматы. Эверо баспасы 2019.- 83б.
3. Ерыгин В.И, Шишкин О.Н. Методика решения химических задач.
4. Қ. Бекішов Жұмбақталған химия есептері Алматы «Қазақ университеті»-2016-103 б.

5.Б.С. Тантыбаева, С.С.Оразова Химиядан олимпиадалық есептерді шығару әдістемесі. Оқу әдістемелік құрал.Өскемен. С.Аманжолов атындағы «Берел» баспасы, 2017 ж.

6.Б.С. Тантыбаева, З.С.Даутова С.С.Оразова Жалпы және физикалық химиядан есептер. Оқу құралы. Өскемен. Берел баспасы, 2021-114б.

ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА МЕТАТАНУДЫ ДАМУДЫҢ ӘДІСТЕРІ МЕН ТИІМДІЛІГІ

Қанатқызы Айнура

2-ші курс магистранты

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,

Қазақстан, Семей қ.

Онтагарова Динар Рахымовна

п.ғ.к доцент м.а., аға оқытушы

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,

Қазақстан, Семей қ.

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті-оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» - деп атап көрсеткендей, қазіргі кезеңде әрбір мұғалімнің алдына қойып отырған басты міндеттерінің бірі-оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және жаңа педагогикалық технологияны меңгеру.

Дәстүрлі оқыту технологиясының оқушылардың ғылым негіздерін мемлекеттік стандарт деңгейінде толық меңгеруіне кепілдік бермей отырғандығы оқушылардың білім жетістіктерінің нәтижелерінен көрінуде. Сондықтан кез-келген пәнді оқытуда өзекті мәселенің бірі-оқушыларды өзара іс-әрекет негізінде оқыту деуге негіз бар. Бұл жерде оқушының белсенді іс-әрекет иесі де, мұғалімнің тек бағыттаушы, үйлестіруші болатынын аңғару қиын емес. Бұл топтық және жұптық жұмыстарда анық көрінеді. Берілген материалды өздері оқиды, талқылайды немесе постерге түсіреді, біреуді тыңдайды және біреуге түсіндіреді.

Метатану-яғни жеті модульдің бірі «Оқыту мен оқудың жаңа тәсілдеріндегі»-(«Қалай оқу керектігін үйрету» теориясына негізделген іс-әрекет). Метатануға танымдық үдерістерді білу, түсіну және реттеу немесе олар туралы ойлау, қатесін танып-білу және ойлауды реттеу деген анықтама беруге болады. Оқыту-оқушылардың оқуға қабілетін жақсартуға мүмкіндік беретін педагогикалық тетіктердің біртұтас кешені десек, «оқуды үйрету» мұғалім оқушыларға осындай оқу тетіктерін қалай бере алатынын қарастырады.

«Оқуды үйретудің» қозғаушы күші «метатану» болып табылады. Басқаша айтқанда, оқу бар, бірақ сонымен бірге оқуды үйрету де бар. Адамдар ойлауға қабілетті және ойлау туралы ойлануға да қабілетті. Тап осы сияқты танымдық қабілет бар да, сол сияқты танымды тану да бар.

Бірінші тезис: жаңа нәрсені оқыту адамның нені білетінімен және түсінетінімен байланысты.

Екінші тезис: оқыту оқушының бастапқы білімі мен дағдыларын назарға алып оларды өрістетуді мақсат еткенде мәнді болады.

Үшінші тезис: осы байланыстарды дамытып, нығайту үшін проблемаларды шешу үдерісін толыққанды қатыстыру қажет.

Төртінші тезис: оқушыларға гипотеза жасауға, оны қорғауға, сынақтан өткізу және құруға уақыт беріңіз.

Бесінші тезис: оқушылардың бір-бірін оқытуына мүмкіндік беріңіз.

Алтыншы тезис: Белгілі бір уақыт ішінде жұмыс істеуге арналған материалдың көлемі шектеулі болуы керек.

Жетінші тезис: Мұғалімдер оқушыларға рефлексияны ынталандыру және өз идеяларын ойластыру арқылы алған білімдерін қорытындылап талдауға көмектесуге тиіс.

Сегізінші тезис: Қолайлы оқу үшін адамдарға кері байланыс пен мадақтау қажет, сондықтан бағалау ізгі болуы керек.

Білімге бағдарланған оқу үдерісінде мұғалімдер үстірт оқытуға қарағанда тиянақты білім беруді көздейді. Мұндай үдерісте оқушылар ойлауға түрткі болатын түсініктемелер жасайды, жетекші сұрақтар қояды, сондай-ақ, өз идеялары мен жолдастарының идеяларын талдай отырып, проблемаларды шешу жолдарын баяндайды. Оқушылар тәекелге барудан қорықпайды, керісінше, олар үшін «тұйыққа тірелу»- жаңаны білу жолындағы кезекті қадам.

Метатанудың маңызды компоненттерінің бірі-бағалау болып табылады. Мұғалімдер оқуды бағалаумен (жиынтық бағалау) қатар, оқыту үшін бағалауды (формативтік бағалауды) пайдаланғанда, бағалау оқудағы аса пайдалы құралға айналады.

Мұнда оқушылар оқшауланып оқымайды. Бүгінгі таңда өзекті болып отырған «оқу қоғамдастығы» деген ұғым бар, онда оқушылар да, мұғалімдер де өздерін білім алушылар есептейді. Оқушылардың арасында бірлескен жұмыс, бір-бірін қолдау, топтық рух мадақталады. Олар топпен жұмыс істейді, онда тыңдау, дене қимылдары, келіспеушілікті құрметпен білдіру қабілеттеріне назар аударылады. Бұл философия одан ары оқуда нық тұру үшін қажетті өзін-өзі құрметтеумен және өзін-өзі басқаруды дамытумен сипатталады; нәтижесінде тәуелсіз және ойшыл, өмір бойы оқуға қабілетті тұлға қалыптасады.

Оқу қағидаттарын оқытуда оқушыларға көмектесу үшін мұғалімдердің айналысатынының айтарлықтай бөлігі метатану әлеуетін, атап айтқанда, олардың қалай ойлайтынын әрі оқытынын қадағалау, бағалау, бақылау және өзгерту қабілетін дамытудан тұрады. Бұл жеке тұлғаға бағдарланған оқытудың ең басты идеясы болып табылады. Оның себебі, метатанудың жеке адамға бағдарланған білімде аса маңызды болып есептелетін компоненттерді, мәселен, білім беруді бағалау сияқты бөлшектерді қамтитындығында. Метатану дағдыларының өрістеуі білім алушыларға ондай қабілеттері айқындалмаған оқушылармен салыстырғанда жаңа тақырыптарды, пәндерді және пән салаларын жылдамырақ оқуға және мұғалім тарапынан қосымша назар аударуды талап етпеуге жол ашатын ерекше мүмкіндіктер береді. Басқаша айтқанда, метатанымдық қабілеттер оқушыларға білім алуында тәуелсіздік береді. Олар қай кезде мұғалімнің араласуы қажет екенін біледі (мен тығырыққа тірелдім және менің стратегияларым нәтижесіз болып шықты, сондықтан маған көмек қажет).

Әдетте, топта мұғалімнен үнемі көмек сұрайтын бірнеше оқушы болады. Кейбір өтініштер ол оқушының мұғалімге аса тәуелді екендігін көрсетеді: метатануды игермеген оқушылар қиындық кездескен кезде үнемі басқа адамнан көмек сұрайды. Метатану әдістерін игерген оқушылар оқыту мен оқудың үздіксіз үдерісінің жалпы мүддесінде мұғалімдермен тең әрекеттеседі және соңында мұғалімнің қызметін өздері атқарады.

Білімде тәуелсіздікті қамтамасыз ету оқуды даралаудың шешуші критерийі болып табылады. Дәстүрлі оқыту модельдерінде мұғалім оқу үдерісінде өте басым позицияда болады: ол білім міндеттерін және оларды іске асырудың нақты тәсілдерін таңдайды; міндетті шешу кезінде оқушыға жетекшілік етеді; жұмысқа жұмсалатын уақыт регламентін белгілейді; оқушының жұмысы жөнінде баға береді және пікір айтады. Осындай типті жүйеде оқушы мұғалімге тәуелді болады. Керісінше болған жағдайда, оқушы жұмыстың жеке құндылығын айқындайды, оқудың мазмұны мен регламентін таңдайды және күтілетін нәтижелерді өзі жоспарлайды. Мұндай жүйеде оқушы үшінші тұлғалардың басқару қызметіне тәуелсіз болады. Екі тәсілдің де артықшылықтары бар және оларды белгілі бір жағдайларға қолдануға болады. Бірақ оқушылардың есейіп, білімнің күрделенуіне және кәсіби қызметке тартылуына байланысты тәуелсіздікке қажеттіліктері артады. Қарқынды дамып жатқан өмір жағдайында үздіксіз білім алу қажеттігі бізден тәуелсіз оқи білу қабілетін талап етеді. Сонымен, жаңа кезеңдерден өтуіне қарай басқа адамдарға тәуелділігін қысқарту қабілетіне ие болған оқушы ең нәтижелі оқушы болады [1].

Қалай оқу керектігін үйрену

«Қалай оқу керектігін үйрену» модулінің атауы «өзін-өзі реттеу» үдерісіне жатады. Бұл үдерісте оқушылар метатану үдерісі арқылы түсіну, бақылау және оқу тәжірибесіне қадағалау жүргізу қабілеттерін дамытады. Қазіргі заманғы бірқатар зерттеулерде 3 жастағы оқушыларға

мүмкіндік жасалған жағдайда, олар өзінің оқуына асқан жауапкершілікпен қарауға қабілетті екендігі анықталады. Олар балғын жас болуына қарамастан, өздерінің оқуына саналы түрде қарайды, тапсырмаларды шешу үшін өзіндік әдіс-тәсілдерді қолданады, сондай-ақ өздерін оқушы ретінде сезіне бастайды. Өзін-өзі реттеу мен метатанудың мұндай дағдыларын дамыту бұл балалардың саналы оқушы болып шығуларының кілті екендігін растады. Бұл зерттеу аталған қабілеттерді дамыту 3-5 жас аралығында болатындығын, сондай-ақ, мұғалімдердің осы кезеңде жоғары сапалы педагогикалық тәсілдерді қолданып қомақты үлес қоса алатындығын көрсетті.

Метатану дегеніміз не?

«Метатану» термині оқушылардың саналы білім алуы мен ойлауын дамытуға ықпал ететін бірқатар үдерістерге қатысты қолданылады. Метатануға танымдық үдерістерді білу, түсіну және реттеу немесе танымдық үдерістерді қарастыру үшін танымдық үдерістерді қолдану, соның ішінде қатесін танып-білу және ойлауды бақылау деген анықтама беруге болады.

Флейвелл (1976) өткізген алғашқы кең көлемді метатану зерттеуінде ерте жастағы балаларға еске сақтауға арналған тапсырмалар берілді. Бестен жеті жасқа дейінгі оқушыларға зерттеуші белгілі ретпен бірқатар заттарды көрсетті. Он бес секундтан кейін балалардан осы реттілікті бұзбай еске түсіру сұралды. Ересектеу балалар бір нәрсені есте сақтау қажет болса, ол үшін күш салу керек екендігін түсінді. Олар қайталау тәсілін пайдаланып, кезектілігін ретін еске сақтады. Ал неғұрлым кішірек балалар бұл тәсілді пайдаланбағандықтан, еске сақтай алмады. Қайталау қажеттігі туралы кеңес алғаннан кейін ғана олар тапсырманы дұрыс орындап шықты. Кеңес берілмеген жағдайда оқушылар білім алу уақытын өнімсіз (тиімсіз) пайдаланды. Флейвелл мұндай қабілетті жетіп тұрса да, «тәсілдерді пайдаланбауды» «өнімділік тапшылығы» деп сипаттайды.

Метатану аспектілерінің тәсілдері

Өз жұмысының нәтижесінде Флейвелл (1976) метатануды өлшеудің үш құрылымын сипаттай отырып, балалар метатануының мониторингі мен талдауының негізін анықтады:

- ✓ Білім алушы тұлға ретінде өзі туралы білімі;
- ✓ Мақсаттар мен тапсырмаларды білу, түсіну және бағалау;
- ✓ Тапсырманы орындауға қажетті стратегияларды білу және оларды бақылау.

Бірінші өлшем жеке білімге қатысты; өзін оқушы ретінде тани отырып, бала, мысалы, өзінің мықты және әлсіз жақтарын сезінеді, оқу үдерісінде не ұнайтынын, не ұнамайтынын түсінеді және жеке мақсаттарды белгілеу қабілеті туындайды. Флейвелл оқушылардың өзінің оқуын саналы түрде сезінуі дамыған сайын (бұл да сол жұмыста) балалардың басқа оқушылардың да өз оқуына қатысты таңдауы, күшті және әлсіз жақтары бар екендігі туралы метатанымдық түсінігінің де кеңейетіндігін анықтады.

Флейвеллдің екінші өлшемі тапсырмаға бағытталған, ол оқушының өз мақсаты мен тапсырмаларын білу, түсіну және бағалауды қамтиды. Метатанудың бұл аспектісі оқушының тапсырманы қалай таңдайтынын және бағалайтынын немесе күрделілік деңгейін қалай салыстыратынын көрсетеді.

Сондай-ақ, үшінші метатанымдық құрылымды Флейвелл тапсырманы орындауға қажетті білім мен тәсілдерді бақылау деп атайды. Оқушылардың орындауы қажет тапсырманы анықтауы және бір немесе бірнеше тәсілдердің көмегімен тапсырманы орындау жоспарын құруы стратегиялық бақылау көрсеткіші болып табылады. Түрлі тәсілдердің салыстырмалы түрдегі тиімділігі бағаланып, оқушылар өз әрекеттерін түсіндіреді. Оқушылардың таңдауы мүмкін тәсілдерінің біреуі – басқалардың білім аясы кеңірек болуы мүмкін деген жеке көзқарасына байланысты олардан көмек сұрау.

Табыс, ұмтылыс және тиімді тәсілдерді қолдану арасындағы негізгі байланысты қалыптастыратын болғандықтан, метатану ұғымын бір оқушының «қалай оқу керектігін үйренуі» деп қарастыруға болады. Метатанымдық қабілеттердің дамуы мен тиімді ойлау мен оқудың арасында байланыс бар [2].

Сабақтан тыс уақытта оқушыларды қисынды ойлау, есте сақтау қабілеттерін дамыту үшін оқушылардың шығармашылық ізденісін, тапқырлығын, зеректігін, ойлауға икемділігін, өмірге ғылыми көзқарасын дамытуға арналып, өткізілген сыныптан тыс жұмыстардың тақырыптарына тоқталсам: «Білгір химик», «жүзден жүйрік», «химия әлеміне саяхат», «химия және денсаулық» сияқты танымдық ойындарын қолданамын. Алынған өзекті тақырыпты басшылыққа ала отыра және істелген жұмыстарды қорытындылай келе өзін-өзі бағалай білетін, шығармашылық деңгейі жоғары жан-жақты тұлға қалыптастыра отырып, оқушының білім сапасын, алған білімдерін байқап көруге болады. Яғни, оқушы құзырлығын дамытамын. Осындай тәжірибем арқылы оқушылардың білімін, дағдыларын, ойлау қабілеттерін, шығармашылық ізденістері арқылы оқушыларымнан мол жетістіктерге жеттім. Мысалы, 8-сыныпқа «Оттегі-химиялық элемент. Оттектің қасиеттері, алынуы, қолданылуы» тақырыбында өткен ашық сабағым «сатылы кешенді талдау» стратегиясын пайдаланғанда өте сәтті өткізілді. Сабақта тірек сөздер, инсерт кестесін қолданып, оттектің химиялық қасиеттерін видеоролик арқылы көрсеттім. Ақпарат құралдарын пайдалану кезінде деңгейлік тапсырмалар беріліп, оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру мақсатында 8 сыныпта өткізген «Сутек. Қышқылдар.Тұздар» тақырыбындағы сабағым оқушыларды ынтымақ-бірлікке, тез ойлауға және теориялық білімдерін бір жүйеге келтіруге негізделген.

Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан *метатанымдық* оқыту процесі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде – өздерінің кәсіби потенциалдарының қалыптасуына жол ашады. Бүгінгі таңдағы ақпараттық қоғам аймағындағы оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және метатанымдық оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологиялардың тиімділігі жоғары деп есептейміз. «Армансыз адам қанатсыз құспен тең» демекші, менің ұстаз ретінде де, еліміздің ұлтжанды азаматшасы ретінде де арманым еліміздің әрбір азаматы терең білімді, интеллектуалды, заманауи технологияларды еркін меңгере алатын, әрқайсысы еліміздің дамуына өз үлесін қосса деймін. Ол үшін оларға білім беретін ұстаздар өз пәнін жетік меңгерген, теория мен практиканы оқушылар бойына сіңіре алатын шығармашыл, ізденімпаз, ең бастысы еңбекқор болуы қажет. Менің оқушыларымның арасынан осындай ұстаздар шықса онда менің еңбегімнің жанғаны деп ойлаймын. Сондықтан, өз шәкірттеріме білімімді одан әрі жетілдіре отырып, талантты да талапты оқушылар оқытып тәрбиелеу – негізгі мақсатым болып саналады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Тәуекелова Гүлбану Қонысбайқызы Педагогика. Современные методы педагогики [Онлайн]. -https://www.rusnauka.com/42_PRNT_2015/Pedagogica/5_202235.doc.htm.
2. "Тәжірибе рефлексия" жалпы білім беретін мектептердің педагогика кадрларының кәсіби даму бағдарламасы Мұғалімге арналған нұсқаулық [Кітап]. - Астана : Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016.
3. Омарова Ляззат Химия пәнін оқытуда АКТ пайдаланудың тиімділігі [Онлайн]. - <https://infourok.ru/himiya-pnin-oituda-akti-tiimdiligi-1716865.html>.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ – ЖАРАТЫЛЫСТАНУ САУАТТЫЛЫҒЫН STEAM – ЗЕРТХАНАСЫ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ағзам Гүлжайна Серікбайқызы

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Университеті, 2 курс магистранты
Қызылорда қаласы, Қазақстан*

Енсебаева Гүлзат Муратбековна

*PhD, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Университеті, аға оқытушысы
Қызылорда қаласы, Қазақстан*

Аңдатпа. Мақалада білім алушылар ғылыми – жаратылыстану сауаттылығын STEAM – зертханасы арқылы қалыптастыру мақсатында эксперимент жасауды және зерттеу жүргізуді, сұрақтар қоя білуді, шығармашылықпен, сыни ойлауды және жауапты болу яғни жан – жақты тұлғаны дамыту туралы айтылады. Бұл тәсіл арқылы мектеп, қоғам, жұмыс және бүкіл әлем арасында STEAM сауаттылығын және жаһандық экономикадағы бәсекеге қабілеттілікті дамытуға ықпал ететін тұрақты байланыстарды құру болып табылады.

Түйінді сөздер: STEAM, STEAM – зертханасы, ғылыми – жаратылыстану сауаттылығы, шығармашылық, технология, сыни ойлау.

Кіріспе

Қарқынды дамып келе жатқан ғылым мен техника қоғамындағы еңбек нарығының талаптарына сәйкес келетін шығармашылық қабілеті дамыған жас ұрпақты қалыптастыру маңызды мәселелерді шешудің жарқын көрінісі болып табылады.

Техникалық және инженерлік-конструкторлық салалардың соңғы жетістіктерінің физикамен жоғары дәрежесін ескере отырып, біз STEAM негізінде физиканы оқытудың өзектілігіне сенімдіміз. STEAM білім берудің негізгі принциптерінің бірі-оқушылардың игеруі әдістемелік тұрғыдан күрделі тәжірибе мен зерттеу әдістері. Зерттеушілер STEAM- зертханасы тәсілін игеруден алынған білім мен мұндай тәжірибе кез келген басқа тәжірибеге қарағанда маңыздырақ екенін көрсетті.

Білім алушылардың бойында өзіндік білім алу, талдау, құрастыру, қоғамдық өмірде өзін-өзі жан-жақты таныту үшін алған білімін тиімді пайдалана білу дағдыларын қалыптастыру және қоғамға пайда келтіру (құзыретті болу) маңызды әрі күрделі мәселе болып табылады.

"STEAM" бағдарламасы бойынша білім алушылар физика мен математикадан басқа робототехниканы, бағдарламалауды, құрастыруды және өз роботтарын бағдарламалауды үйренеді. Сабақта 3D-принтерлер, визуализация құралдары және өзге де жабдықтар сияқты арнайы технологиялық зертханалық және Оқу жабдығы пайдаланылады.

STEM-оқытудың ерекшеліктері:

- Пәндер бойынша емес, "тақырыптар" бойынша интеграцияланған оқыту.
- Нақты өмірде ғылыми-техникалық білімді қолдану.
- Сыни ойлау және проблемаларды шешу дағдыларын дамыту. - Өз күштеріне деген сенімділікті арттыру.
- Белсенді қарым-қатынас және топтық жұмыс.
- Техникалық пәндерге қызығушылықты дамыту.

Қазіргі заманғы қоғам өмірінде оқушылардың жаратылыстану ғылымдары мен технологияларын түсінуі, оларға өмірге әсер ететін жаратылыстану ғылымдары мен

технологиялары салыстырылатын қоғамдық стратегияны (курсты, саясатты) қалыптастыру жұмыстарына қатысуға мүмкіндік беріп, ерекше маңызға ие болуда.

Ғылыми - жаратылыстану сауаттылығын төрт аймаққа бөлуге болады:

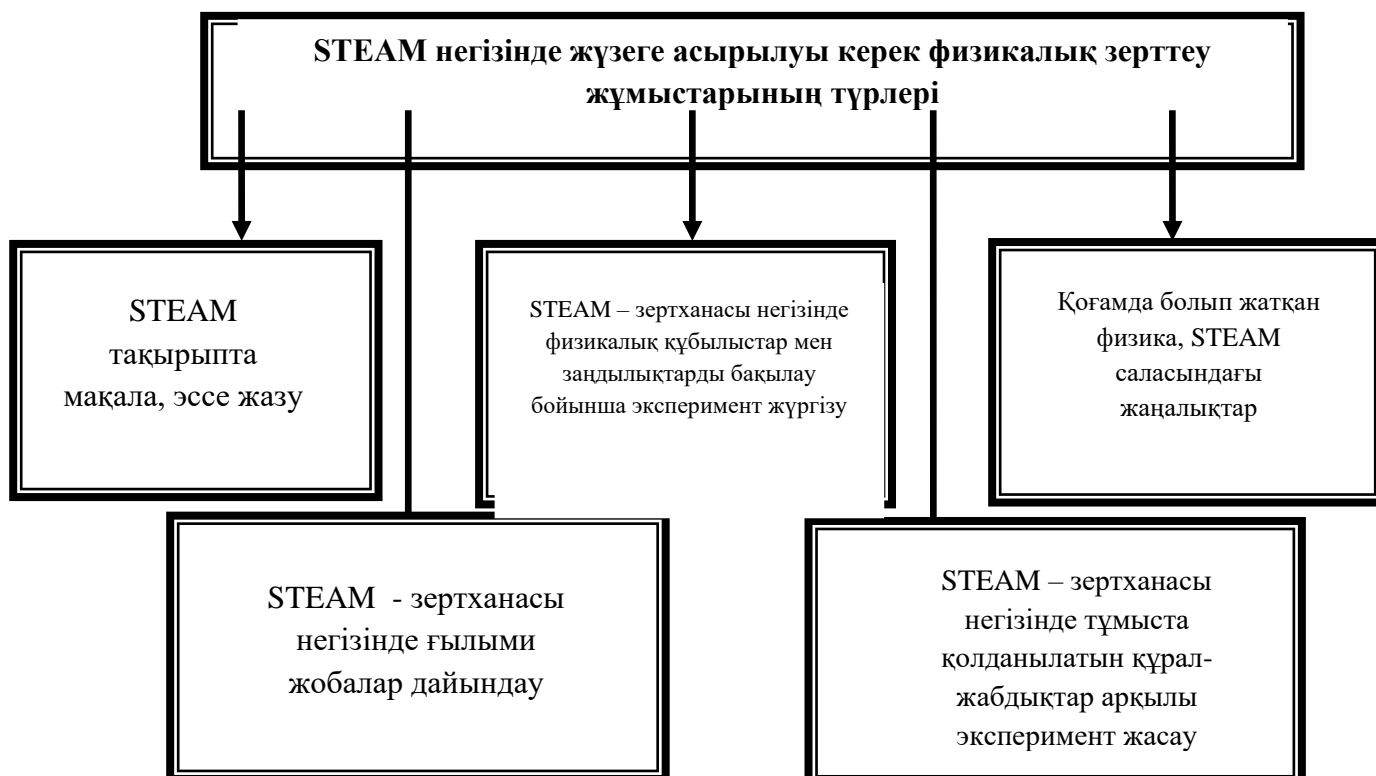
- ғылым мен технологияға сүйенетін өмірлік жағдайларды танып білуі (контекст);
- қоршаған орта мен ғылым туралы білімдерден тұратын ғылыми білімдердің негізінде техниканы қоса қоршаған әлемді түсінуі (білім);
- ғылыми сұрақтарды ажырата білуі, ғылыми жаратылыстану құбылыстарын түсіндіруі, айқын нақтылықтар мен дәлелдемелердің негізінде қорытындылар жасауы үшін ғылыми білімдерді қолданудан тұратын құзыреттіліктерді көрсетуі (құзіреттіліктер);
- ғылыми - жаратылыстану біліміне деген қызығушылығы.

Білім алушылардың ғылыми – жаратылыстану сауаттылығын STEAM – зертханасы арқылы қалыптастыру оларды шығармашылық жұмысқа баулу болып табылады. Біздің зерттеуімізде "шығармашылық" және "іс-әрекеттегі шығармашылық" ұғымдары екі бөлек әлемді білдіреді. Шығармашылық процесс білім алушылардың шабытына, оның қабілеттері мен дәстүрлеріне негізделген. Шығармашылық процестің негізгі құрамдас бөлігі прагматикалық элемент болғандықтан, жаңалықты не үшін, кім үшін және қалай жасау керек деген сұрақ туындайды. Шығармашылық оқытуды зерттей отырып, білім беруді құрудың психологиялық-педагогикалық негіздерімен қатар, оның оқытушымен психологиялық байланысын ескеріп,

когнитивті шығармашылыққа ықпал ететін психологиялық қауіпсіздікке қол жеткізу үшін не қажет екені белгілі болады. Олар:

- а) жеке тұлғаның сөзсіз құндылығын тану;
- б) оның жұмысының нәтижесі;
- в) адамның ішкі әлемін түсіну және сезіну.

Білім алушылардың шығармашылығын қалыптастырудың жоғарыда аталған ерекшеліктерінің ішінен біз зерттеуімізде мыналарды атап өттік шығармашылықты қалыптастыруға бағытталған жұптық оқыту формалары:

STEAM – зертханасы жағдайында физиканы оқытуда білім алушылардың ғылыми – жаратылыстану сауаттылығын дамыту үшін келесі кезеңдерді ұйымдастыруға болады. Яғни, физика пәніндегі кез-келген тақырыпты аламыз. Мысалы:

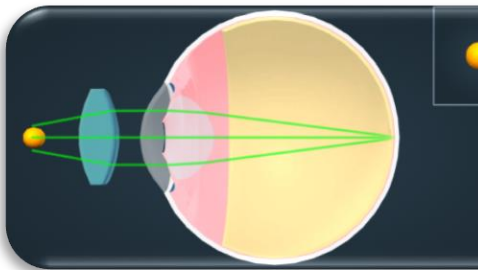

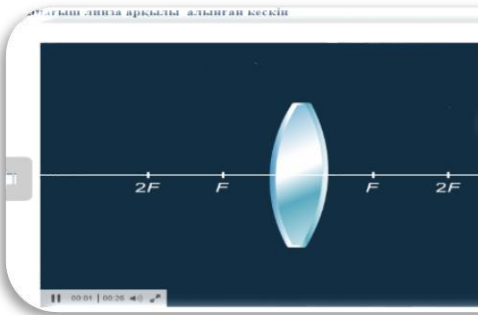

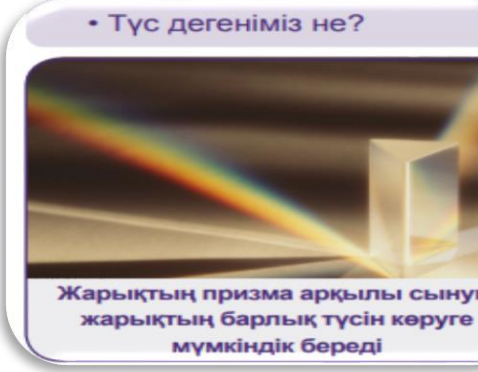
Тарауы: Оптика

Бөлімі: Геометриялық оптика

Тақырыбы: Линзалар. Линзалар жүйесіне кескін салу

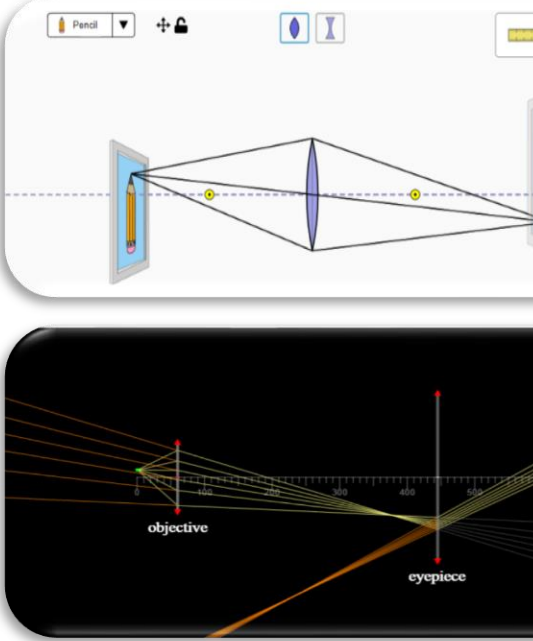
Тақырыпқа байланысты бірнеше кезеңге бөліп қарастырайық:

1-кезең: Берілген тақырып бойынша қажетті ақпаратты көздерін табу, талдау, ой тұжырымдау және пайдалану, қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолдану арқылы икемділіктерін көрсете алу қабілеттіліктері қалыптастырылды.

	Қосымша	Қызметі	Қолданылуы
	<p>3 D mozaik education</p> 	<p>Интерактивті дисплейлерге арналған. Цифрлық кітаптар, дәптерлер, интерактивті тапсырмалар, сондай-ақ әр түрлі иллюстрациялар, анимациялар көрсетуге арналған қосымша бағдарлама.</p>	
	<p>Bilimland</p> 	<p>Көптілді білім беру онлайн-платформасы.</p>	
	<p>Twig bilim</p> 	<p>Мектеп бағдарламасына сай бұл ресурс мыңдаған фильм, интерактивті көрнекілік және бақылау тапсырмаларынан тұратын бағдарлама.</p>	

2-кезең: STEAM – зертханасы негізінде «Линзалар. Линзалар. Линзалар жүйесіне кескін салу» тақырыбында демонстрациялық, зертханалық виртуалды және эксперименттерді ұйымдастыру. Эксперименттік жұмыстарда жинағыш және шашыратқыш линзалардан өтетін

жарық сәулесінің жүрістерін сипаттауды, линзаларда өтетін жарық сәулелерінің жүрісі арқылы линзаның фокусын анықтауды, жұқа линзада кескін алуды және оны сипаттауды үйретуге болады.

	Эксперимент түрі	Керекті құрал-жабдықтар	Қолданылуы
	Демонстрациялық	Геометриялық оптика заңдарына арналған құрал, линза түрлері, ток көзі.	
	Зертханалық	Оптикаға арналған зертханалық құрал, линза түрлері, ток көзі.	
	Виртуалды Зертхана «Phet interactive simulations» «Phydem o simulation»	ДК экран	

3 – кезең: Берілген тақырып бойынша пәнаралық байланысты көрсету.

Биология пәні бойынша көздің құрылысы, жақыннан және алыстан көргіштік және оптикалық микроскоптар, медициналық аппараттарды және т.б

Технология саласы бойынша фотоаппарат, кинокамера, бейнекамера, проекторлар, эпидиаскоптық аппараттар, телескоп, лазерлі принтерлер.

Математика пәнімен байланысы жұқа линза, жинағыш және шашыратқыш линзалардың формуласы арқылы есептеулер жүргізу.

Информатика пәнімен байланысы оптикалық жүйелер деректерді сақтау және қайта шығару үшін CD және DVD сияқты оптикалық дискілерде де қолданылады. STEAM – зертханасы жағдайында физиканы оқытуда жоғарыдағы 3-кезеңге бөліп қарастыру білім алушылардың ғылыми – жаратылыстану сауаттылығын арттырады, жан – жақты білім алуына мүмкіндік алады.

Қорытынды.

Сонымен, біздің зерттеуіміз білім алышылар үшін келесі көрсеткіштердің дамуына әсер етеді:

- физикалық құбылыстар мен заңдылықтарды меңгеруді тездетеді, кеңейтуге мүмкіндік береді;

- оқуға деген ынтасын, оқуды меңгеруді, оқу мәселелерінің жүйелілігін арттырады;

- физикадан есептер мен есептерді шығару белсенділігін арттырады;

- жаңа тақырыпқа байланысты қойылған мәселені шешуде тапқырлықтары артады;

- Жаңа жағдайларда белгілі бір физикалық тәжірибелерді тиімді пайдалану қабілетін қалыптастырады;

- физикалық зерттеу жұмыстарында жаңа салаларда өз бетінше жұмыс істеу қабілетін көрсету.

Ғылымның бір орнында тұрмайтынын, соған сәйкес қазіргі білім мазмұнының да өзгеретінін ескерсек, білім алушылар ақпаратты тек пассивті тыңдап, есте сақтауы жеткіліксіз екені белгілі болады. Білім алушының пән бойынша жаңа шешімдерді өз бетінше жасай алуы, қолда бар мәліметтерді сыни тұрғыдан қайта қарастыруы, әдістеменің бұрын пайдаланылмаған мүмкіндіктерін аша білуі маңызды. STEAM – зертханасы негізінде оқыту осы қабілеттерді дамытуға мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. ҚР Оқу-ағарту министрлігі Ү. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. STEM-ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ОРТА БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ҚАЙТА ҚҰРЫЛЫМДАУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР. Астана, 22.08.2022. ж
2. EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 2023, 19(7), em2289 ISSN:1305-8223 (online) OPEN ACCESS Research Paper <https://doi.org/10.29333/ejmste/13275>
3. Shute V.J., Rahimi S. Stealth assessment of creativity in a physics video game // Computers in Human Behavior. – 2021. – Volume 116. – 106647. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106647>
4. Pearce D.R., Oyama M., Moore D., Kitano Y., & Fujita E. Plurilingual STEAM and School Lunches for Learning? // International Journal of Bias, Identity and Diversities in Education. – 2021. – №6(2)– P. 33–57. <https://doi.org/10.4018/ijbide.2021070103>
5. Rico-Bautista N.A., Rico-Bautista D.W., & Arévalo-Pérez N. Construction of an amusement park using STEAM and LEGO education to participate in the science fair. // Journal of Physics: Conference Series. – 2021. – Vol. 1981. 012019 IOP Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1981/1/012019>
6. Markus L., Sungkim S., & Ishak Mohd. Z.B. Issues and Challenges in Teaching Secondary School Quantum Physics with Integrated STEAM Education in Malaysia. // Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH). – 2021. – №6(5). – P. 190–202. <https://doi.org/10.47405/mjssh.v6i5.774>
7. Казбекова Г.Н., Исмагулова Ж.С. Инновациялық STEM-білім беру тәсілін қалыптастыру // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №3(125). – Б. 200–210. <https://doi.org/10.47526/2022-3/2664-0686.17>

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРНЫХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Синиченко Анна Борисовна

*учитель русского языка и литературы,
КГУ «Тамаский комплекс-школа-ясли-сад»,
Казахстан, р-н М. Жумабаева, с. Таманское*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена формам и методам работы при анализе художественного произведения в старших классах на уроках литературы в целях формирования теоретико-литературных понятий. Предложен комплексный подход для реализации полноценного восприятия старшеклассниками эпического текста. Автор статьи рекомендует разнообразные формы работы на уроках литературы при изучении эпических произведений из курса старшей школы.

Один из важнейших навыков, которые необходимо развить на уроках литературы – читательская компетенция. Формирование теоретико-литературных понятий – это неотъемлемая часть формирования читательской компетенции в целом.

Повсеместный переход к тестированию, как основной форме оценки литературных знаний учащихся, влияет на то, что во многих ситуациях эти знания становятся формальными, не формируют должного умения анализа произведений, в итоге не дают возможности воспитать мыслящего читателя, человека, умеющего узреть суть литературного произведения, способного морально сопереживать, обладающего читательской культурой, умением самостоятельно делать выводы, оперировать понятиями и смыслами в ходе читательской деятельности.

В ходе проведения анализа сочинений и эссе учащихся, можно заметить не только низкий уровень теоретических литературных знаний, но и неумение грамотно интерпретировать литературные произведения в их целостности, проводить анализ взаимосвязей различных компонентов произведения, непонимание основных теоретико-литературных понятий.

Такие теоретико-литературные понятия, как «жанр», «мотив», «художественный образ», «идея», «конфликт» воспринимаются отдельно друг от друга на уровне выделения изолированных признаков этих понятий. Для комплексного восприятия и понимания теоретико-литературных понятий важнейшим методом выступает анализ эпических произведений.

Рассмотрим технологии формирования теоретико-литературных понятий старшеклассников, которые могут быть использованы в ходе анализа эпического произведения.

При изучении произведения, состоящего из нескольких глав, частей (роман, повесть) важно определить приоритетные разделы для подробного анализа и разбора на уроке. Определенные части и главы могут быть рассмотрены дома самостоятельно, некоторые выделить для пересказа, краткого пересказа или индивидуального задания конкретным ученикам. Об этом упоминает в своем исследовании автор М. А. Рыбникова [1, с. 58].

При правильном подходе и организации такой работы у учащихся формируется комплексное восприятие и понимание теоретико-литературных понятий, и, как следствие, повышается их читательская компетентность. Необходимо подчеркнуть, что для старшего школьного возраста важно поэтапное усложнение заданий.

Целенаправленное формирование комплекса теоретико-литературных понятий охватывает анализ таких составляющих, как жанр произведения, в нашем случае эпос, язык художественного произведения, анализ изобразительных средств (эпитет, метафора и т.д.), художественный образ, содержание эпического произведения – его тему, конфликт, идею, проблематику.

Автор-исследователь И.А. Подругина обращает внимание на три различных вида анализа эпического произведения в старших классах – текстуальный, обзорный и ознакомительный и отмечает также три важных компонента анализа: системность, избирательность и мера [2].

Исследователь Глух О.М. отмечает, что при комплексном подходе к формированию теоретико-литературных понятий учащихся в ходе анализа текста эпического произведения решается проблема восприятия формы и содержания литературного произведения, как неотделимых друг от друга составляющих [3]. В ходе анализа мы обращаемся к художественной форме произведения, определяя сюжет и композицию, главных и второстепенных персонажей, художественные детали и речь. Работая над произведением, выделяем составляющие формы – идея, проблематика, тема, конфликт. Происходит комплексный анализ изучаемого материала, что способствует системности и целостности восприятия теоретико-литературных понятий, формирует умение применять их на практике при осмыслении произведения.

Обратимся к автору А.С. Федоровой, которая справедливо констатирует, что в литературном образовании особую роль играет учет и анализ жанровой специфики произведения [4]. Учет жанровой специфики художественного текста – это одно из ключевых условий для понимания авторской мысли, концепции всего произведения, комплексного подхода к идейно-художественной составляющей. Анализ произведения с точки зрения его жанра оказывает непосредственное влияние на формирование теоретико-литературных понятий (жанр). что способствует активизации мыслительных процессов старшеклассников, продвигает подход анализа произведения в единстве его формы и содержания. В ходе работы по изучению различных художественных произведений в курсе литературы 10-11 класса можно наметить перспективы аналитической работы, например, по сопоставлению произведений одного жанра разных авторов или авторов разных эпох и т.д.

Также автор Л.П. Шидукова обращает внимание на то, что в аспекте формирования теоретико-литературных понятий необходимо использовать различные формы работы: индивидуальную, парную, групповую [5]. Кроме того, можно проводить интегрированные уроки русской и мировой литературы. В условиях преподавания, как в нашем случае, в казахстанской школе целесообразно проводить сравнение произведений одного жанра русских и казахских авторов.

Учитель литературы должен применять различные формы и приемы анализа эпических произведений. Формированию теоретико-литературных понятий поможет использование следующих видов анализа эпического произведения: культурологического, лингвистического, стилистического, филологического, психологического и др. Кроме того, должны гармонично сочетаться разнообразные формы уроков: дискуссии, лекции, игровые занятия, беседы, зачетные уроки и т.д.

Например, для развития творческого потенциала, вовлечения учащихся в процесс, а, следовательно, более лучшего усвоения ими теоретико-литературных понятий, могут быть использованы следующие виды работы: ролевые игры - урок-суд (по произведению М.Ф. Достоевского «Преступление и наказание»), интервью или репортаж (М. Лермонтов «Герой нашего времени»), написание характеристик героев (А.И. Куприн «Гранатовый браслет», «Олеся») и т.д.

Таким образом, учитель литературы имеет достаточно большой арсенал средств, форм и методов, которые могут использоваться в ходе изучения произведений для проведения анализа эпических произведений в целях формирования теоретико-литературных понятий.

Список литературы:

1. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения: пособие для учителя. 4-е изд., испр. М.: Просвещение, 1985. 288 с.
2. Подругина И. А. Типология анализа эпических произведений на уроках литературы. М.: Латмэс, 2017. 157 с.

3. Глух О.М. Совершенствование литературного образования старшеклассников: анализ эпических произведений в 10 классе // Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования. 2016. №2 (11).
4. Федорова А. С. Изучение произведений А. П. Чехова в 10 классе с учетом жанровой специфики : дис. ... канд. пед. наук. М., 2005. 182 с.
5. Шидукова Л. П. Методика сопоставительного анализа произведений русской и родной литератур в системе литературного образования в школах Кабардино-Балкарской Республики: дис. ... канд. пед. наук. М., 2017. 147 с.

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮЙЕСІНДЕ ІТ АУДИТІН ЖҮРГІЗУДІҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Әбіш Дана Бағдатқызы, Сұлтан Нұрай Аңсағанқызы

Аннотация: Бұл мақалада мемлекеттік аудит саласындағы АТ аудитін жүргізудің шетелдік тәжірибесіне шолу жасалады. Зерттеу мәліметтерді жинау және талдау процестерін автоматтандырудан бастап мамандандырылған аналитикалық жүйелерді енгізуге дейінгі мемлекеттік органдардың аудит қызметінде ақпараттық технологияларды қолданудың әртүрлі аспектілерін қамтиды. Авторлар мемлекеттік аудитте АТ-ны қолданумен байланысты артықшылықтар мен қиындықтарды көрсете отырып, әртүрлі елдердің табысты тәжірибелерін талдайды. Бұл зерттеу аудиторлық органдарды, ақпараттық технологиялар мен мемлекеттік басқару мамандарын, сондай-ақ мемлекеттік сектордағы аудит тәжірибесін жақсартуға мүдделі кез келген адамды қызықтырады.

Ключевые слова: ІТ аудит, Е-үкімет, CASAI, THE AUDITOR

Мемлекеттік аудиттің жаңа бағыттарын зерделей келе, ІТ аудиттің енді ғана әлемге енгізіліп келе жатқанын ескерсек әлемдік тәжірибесі тек 2000 жылдардан бастау алып отырғаны мәлім. Сол себептіде болар дамушы елдер, қатарында Қазақстанды қоса ала соңғы жылдары ғана енгізіліп жатқандығы. Алайда, біз ІТ аудитті енгізу жолында бір қатар алпауыт, экономикасы үлгі боларлықтай мемлекеттерден үлгі ала аламыз: Норвегия, Корея, АҚШ, Ұлыбритания, Австрия, Германия және солар сынды мемлекеттер [1].

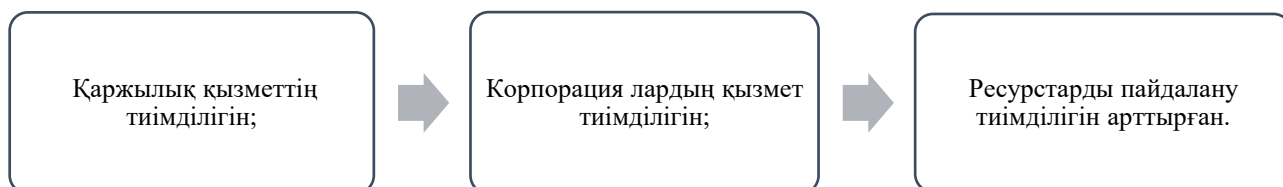
Мысал келтірер болсақ, Норвегия мемлекетіндегі аудиттің бұл түрінің дамуы 20-шы ғасырдың 90-шы жылдарының соңына тұспа тұс келеді. Атқарылған жұмыстардың барлығы дерлік ИНТОСАИ стандарттарымен келісілген, және соның шеңберінде жұмыстар атқарады. Ал, сол елдегі ІТ аудиттің жүргізілуін бақылап, қадағалап отырған Норвегия елі Парламентінің қарамағындағы Бас аудиторлар офисі қызметкерлері құраған [2].

Енгізген басты себебі, ақпараттық технологиялардың үкіметке тереңінен еніп, сондай-ақ, болатын тәуекел деңгейлерді оңай есептеп шығаруға, ең бастысы аудиторлар офисі қызметінің тиімділігі мен өнімділігіне алып келетіндігіне көздері жеткен.

Осы тұста Норвегия елінің Бас аудиторлар офисінің аталған аудитті жүргізуде тиімділік аудитінің бір бөлігі ретінде енгізген. Сондай-ақ, стандарттар негізінде пайдаланылады:

- CobiT;
- ISO- 1799 [3].

Офис қызметтерінің қатарына ақпараттық қызмет көрсетулерді, әр түрлі қызметтер бойынша ақпарат жүйелерін дайындауды және сол бағдарлама немесе жүйелерді әрі қарай дамытуды, іске асыруды дайындайтын жиырмадан астам қызметкерлерден тұратын, бөлімдер бар және жұмыстар жасайды. Аталған топтың қызметі шеңберінде жасалынған бағдарламаларға көз жүгіртсек, 1-кестеде көрсетілген.

1-сурет. Норвегия елінің ІТ аудитті қолданудағы жетістігі
Ескерту: [9] мәлімет негізінде автормен құрастырылған

Келесі, Малайзия мемлекетіндегі ІТ аудитінің тәжірибесіне сүйенер болсақ, бұл мемлекетте ақша қозғалысының жақсылап қадағалап отыратындары көзге түседі, себебі кредит карточкалары болсын, банк карточкалары болсын ақша қозғалысы болған тұста бірден ақпараттар барып отырады, яғни толық интеграцияланған деп айтуымызға болады.

Яғни, дәл осы аудиторлық жұмыстардың арқасында құқық қорғау органдары және т.б. мемлекеттік органдарға бірден Малайзия елінің әр бір тұрғының ақша қозғалысы жайындағы ақпараттары барып отырады [4].

Бір ескерерлігі бұл елде ақпараттық технологиялар және жүйелер 90-шы жылдары дамып бастаған, алайда дәл осы қаржылық бақылауларға ІТ аудитін жүргізу соңғы жылдары ғана дамып бастаған.

Малайзия елінде, жәй ғана барып аудиторлық дәрежені алу қиын, ақпараттық дағдыларын тексерістен өткізіп барып, қабылданады. Ал, ІТ аудитінің серверлік қызметіне кіру тіпті мүмкін емес, бағдарламаларға кіріп отыруға рұқсаттары болғанымен, жұмыс істеуге рұқсат берілмейді [5].

Ал сол санаулы қызметкерлердің міндеттеріне: статистикалық көрсеткіштерді, экономикалық көрсеткіштерді және қаржылық көрсеткіштерді қолдана отырып, түрлі графиктер, диаграммалар сындыларды жасап, дерекқорға сақтауына мүмкіндік береді.

Келесі шетелдік тәжірибенің бірден бір мысалы ретінде Корея Республикасын қарастырып кетуді жөн көрдік.

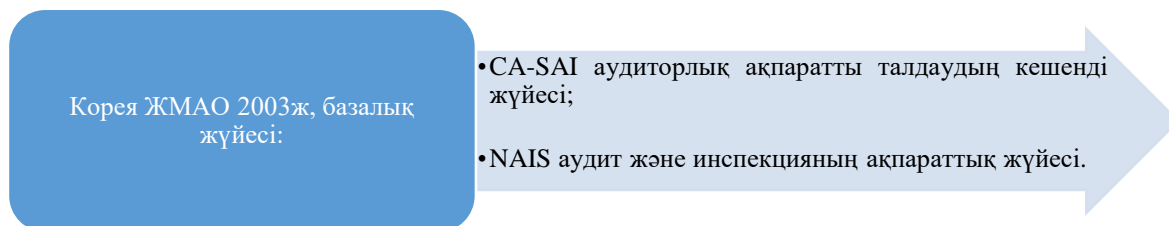
Жалпы алғанда, Кореяда жоғарғы мемлекеттік аудит органдарының талаптары бойынша, тексеріс барысында мемлекеттік ұйымдарға, үкіметтік ұйымдарға және жергілікті биліктің органдарына аудиторлық тексерістерді жүргізеді, сондай-ақ, ондағы жұмыс жасайтын жұмыскерлердің өз жұмыстарын қаншалықты дәрежеде орындап жатқандарын тексереді [6].

1-кесте

Норвегия бағдарламаларының сипаттамасы

	Бағдарлам а атаулары	Сипаттамасы
	2	3
	SPSS	Норвегия Бас аудиторлық офисі тиімділігін бағалау кезінде қолданады: қолданылатын мәліметтерін статистикалық өңдейді, әлем бойынша статистикалық өнімдер саласында алдыңғыларға кіреді;
	PROSIT	Дерекқордың ішіне іс-шаралардың жоспарын, жүргізілуін және соңғы аяқталу мерзімдерін енгізеді. Енгізілетін мерзімі 2002 жылы;
	TOMAS	Жоғарыдағы PROSIT бағдарламасымен тығыз байланысты, үкімет ұйымдарымен қоса шамамен 90-дан астамы интеграцияланған;
	IDEA	Бұл бағдарлама аталған бақылауларды жоспарлауды, болады деген тәуекелдерді бағалауды сондай-ақ, талдамалы шараларды анықтауда көмегін береді.
Ескерту: [7,8,9] мәлімет негізінде автормен құрастырылған		

IT аудитінің дамуы барысында Корея көптеген жобалар мен реформалар қабылдаған болатын, сондағы Е-үкімет деп аталатын реформасында базалық жүйе жайында жұмыстар атқарған.

2-сурет. Корея базалық жүйесі

Ескерту: [11] мәлімет негізінде автормен құрастырылған

CA-SAI аудиторлық ақпаратты талдаудың кешенді жүйесіне тоқталсақ, тек белгілі бір уақыт шегінде ақпараттар береді: ішкі және сыртқы аудит бойынша. Бұл үлкен жүйені кіші жүйелерге бөліп қарай аламыз. Оны төмендегі 2 кестеден қарап шыға аламыз.

Келесі шетелдік тәжірибенің бір мысалы, Германия Федерациясы, мұнда тек мемлекет ішінде ғана қолданылатын өздерінің өзіндік жүйелері қабылданған. Оны жасаған Германия Федерациясының есеп палатасы. Бағдарламалық жүйелері:

- ACL;
- IDEA;
- TAXAUDIT [10].

2- кесте

Корея ақпараттық жүйелерінің сипаттамасы

Жүйе атауы	Сипаттамасы
2	3
Бухгалтерлік есептілікті тексеру жүйесі	Белгілі бір уақыт аралығында тексерілетін агенттіктердің төлем жасаушы құжаттарын тексере алады. Сондай-ақ, аудиторлық мағлұматтарды жіті және жүйелі тексеруге жағдай жасайды;
Аудиторлық ақпаратты басқару жүйесі	Мұнда толық, аудиторлық процестің компьютерленуін қамтамасыз етеді: аудиттегі не болмаса жұмыстағы іс-сапарларды жоспарлануынан алынатын нәтижелеріне дейін деректерді жинайды;
Аудит объектілерінің ақпараттық жүйесі	ЖМАО мен аудиторлық объектілерімен ақпараттық базалары қосылған. Яғни, аудиторлар мен аудит объектілерінің ақпарат алмасуына көмек береді;
Аудиторлық деректерді талдау жүйесі	Бюджет қорытындыларын, бухгалтерлік есептілік және т.б деректерді онлайн ала отырып, дерекқорға мәліметтерді тіркейді;
Аудиторлық қызметті жүзеге асыруға арналған қашықтықтан қолдау	VPN конфигурациясы: мұндағы мақсаттары желі ұстамайтын жерлерде аудиторлармен байланыса отырып, ақпараттарды алмасу;
Қорытылған бағдарламалық өнім	Кореяның аудиторлық жүйесін ескере отырып, арнайы жасалған бағдарлама;

Аудит есеп жазу жөніндегі құралы	Әр аудиттің типтері үшін арнайы ұсыныстарымен жасалынады, білім алмасады, аудиторлық техникалармен алмасады.
Ескерту: [11] мәлімет негізінде автормен құрастырылған	

Бұл жерден байқайтынымыз, ақпараттар базасымен интеграциялану жұмыстары жүргізілмеген тек ақпараттық мәліметтер ғана белгілі бола алады.

Алайда, Германияның қаржы министрлігі бастамасымен мемлекеттік аудиттің ақпараттық бағдарламасы деген тақырыбында бағдарламаларды ұсынды, қолдаушылар негізінде үкіметтік органдар тартылды. Жалпы алған мерзімі ондаған жылдардан асып кетеді. Тіпті, оқу орындарында осындай пәнді арнайы оқытылып, қаржы министрлігінен ақша бөлінді. Жалпы құны 500 млн еуродан асып түседі. Онымен қоса, осы сала барысында техникалық орталық ашылды, жұмысшылардың саны 500-ге жуық.

Қытай Халық Республикасының деректеріне сүйенер болсақ, ЖМАО аудиторлық тексерістерді жүргізу барысында, алынған нәтижелеріне талдауды жедел түрде жасайды. Қытай халық республикасы дерекқорлардағы деректердің барлығына түсінікті, әрі қарапайым пайдалануы үшін SQL деп аталатын құралды ойлап таты. Қандайда бір тексерілген аудиторлық қорытындылардың электронды түрде жүктей алады.

Қытайдың жоғарғы мемлекеттік аудит органы тиімділік аудитінің IT тексерістерін жүргізу барысында, салықты жинаудың компьютерленген дәл осы SQL құралын қолдану арқылы, электрондық кесте мен талдау жұмыстарын жасайды. Талдау барысында бір уақытта бірнеше жерлерден деректер алады және талдау жұмыстарын жасайды. Ондағы мақсаттары 3-суретте көрсетілген.

3-сурет. Қытайдың жоғарғы мемлекеттік аудит органы IT аудитін жүргізудегі SQL құралынның мақсаттары

Ескерту: [12] мәлімет негізінде автормен құрастырылған

Жалпы тексерістердің нәтижесін қорытындылай келе, салық өтеушілердің заң бұзғандары белгілі болды. Бюджет қаражатына бұзылған заң бұзушылықтар тарапынан қаражаттар қайтарылды. Кейбіреулерінде, толық өтелмегендері белгілі болды.

Ал, Эстония мемлекетінде жоғары мемлекеттік аудит органының тиімділік аудиті бойынша атқаратын бөлімшелерінде IT аудиторлар жұмыс жасап келеді. Жалпы статистикалық көрсеткіштер бойынша 2005 жылмен 2010 жылдар аралығында 5 түрлі IT аудиттің іс-шарасы іске асырылды.

Таңдалған елдердегі цифрландыру аудитінің ерекшелігін зерттеу көрсеткендей, тиімділік аудиті әр түрлі бағытқа ие және сәйкесінше аудиттің әртүрлі мақсаттары, тәсілдері мен критерийлері бар.

IT аудитін жүргізу барысында әр түрлі бағдарламалардың шығып жатқандары белгілі, солардың ең үздігерін практикамызға қолдана аламыз.

Сонымен, қолданыста жүрген әлемдік тәжірибелерден алынған бағдарламалардың атауларына тоқталсақ: The Auditor; Audit Command Language; Quick Data Analyse; Interactive data extraction and analysis; Active Data For Excel; Monarch; Picalo; Делойт және т.б.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Назарбаев Н.Ә.«Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты — [Электрондық ресурс] URL: <http://akorda.kz/kz/>
- 2 «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V Қазақстан Республикасының Заңы. — [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
- 3 «Сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарттарын бекіту туралы» Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің 2016 жылғы 31 наурыздағы №5-НҚ — [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013647>
- 4 «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысы — [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>
- 5 INTOSAI кәсіби стандарттар жүйесі. — [Электрондық ресурс] URL: <https://www.issai.org/>
- 6 Қ.Е. Жаңбыршин, Н.Қ. Әбдібеков, Н.Н. Годунова. Мемлекеттік аудит теориясы.— Астана: Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті, 2018.-328б.
- 7 Есеп комитеті Төрағасының 2016 жылғы 29 тамыздағы №108-н/қ бұйрығымен бекітілген тиімділік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандартын қолдану жөніндегі әдіснамалық басшылық – [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus>
- 8 Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің төрағасы 2020 жылғы 30 маусымдағы № 71 н/қ бекіткен Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. — [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus>
- 9 Государственный аудит (продвинутый): учебное пособие Б.А.Алибекова; Министерство образования и науки Республики Казахстан, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2021. – с.286
- 10 Норвегия Корольдігі Есеп палатасының сайты. — [Электрондық ресурс] URL: <http://www.riksrevisjonen.no/Slider/hoivedside.aspx>
- 11 Оңтүстік Кореяның жоғары мемлекеттік аудит органының сайты. — [Электрондық ресурс] URL: https://www.bai.go.kr/bai_eng/cop/bbs/detailBoardArticle.do;jsessionid=VJK21KwoH2VjH98tXXNkFMWS.node01?bbsId=BBSMSTR_200000000004&nttId=11070&pageIndex=1&mdex=
- 12 Кореяның электрондық үкіметінің 2020 жылға арналған бас жоспары. / ақпараттық қоғамның ұлттық агенттігі. — [Электрондық ресурс] URL: <https://www.nia.or.kr/>

МҰҒАЛІМНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ**Кошаева Кумыс Каликеевна***2 курс магистранты**Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті**Ғылыми жетекші: ф.-м.ғ.к., доцент Кошкарлова Б.С.**Астана, Қазақстан*

Андатпа. Зерттеу жұмысымыздың бағытына қарай мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастырудың бірден бір көрсеткіші ретінде мұғалімнің инновациялық іс-әрекетінің мәдени жақтарын қарастырамыз. Біздің жұмысымызда мәдениет адамның мәдени рухани құндылықтарды құру мақсатындағы еңбек іс-әрекеті мен ақыл-ой іс-әрекеттерін біріктіретін іс-әрекеттің жоғары деңгейі ретінде алынады. Бұл мақалада оқытушыларды навигация және оқытудың болашағына ықпал ету үшін қажетті дағдылар мен білімге оқытудың әртүрлі тәсілдері қарастырылады. Аралас әдістермен зерттеулерді әзірлеудің арқасында біз мұғалімдерді даярлау бойынша жаңа бастамалардың бастамашысы болған бүкіл әлем бойынша білім беру мекемелерінің тақырыптық зерттеулерін, пилоттық бағдарламаларын және эмпирикалық деректерін зерттейміз. Мақалада осы инновациялық оқыту әдістерін тиімді енгізу үшін мүдделі тараптардың ынтымақтастығының, саясатты қолдаудың және оқытушыларға бағытталған оқыту философиясына көшудің маңыздылығы атап өтіледі.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, мұғалімдер, болашақ маман, даму және қалыптасу, білім беру, аксиологиялық бағыт.

Кіріспе. Қазіргі заманға лайық өмірден өз орнын табатын, бейімді, іскер мамандарды қалыптастыруда кәсіби даярлықты қалыптастыру жүйелі іске асырылуы қажет. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламада «... білім берудің тиімді жұмыс істейтін қазақстандық жүйесі қалыптасатын, қазіргі әлемде Қазақстанның лайықты орын алуына мүмкіндік беретін оқыту мен кадрларды даярлаудың сапалық білім деңгейіне қол жеткізетін болады» деп атап көрсетілген. Яғни, «жаңа» қоғамға «жаңа» сапалы адам керек. Осындай адамды қалыптастыру – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет. Жеке тұлғаның, бүкіл халықтың, қоғамның тағдыры оқытушы еңбегіне тікелей байланысты. Мектеп мұғалімінің өз қызметін шығармашылық бағытта ұйымдастыра білуі үшін, ең алдымен, өз қызметінің мәнін түсіне алуы – басты шарт.

Педагогика мен психологияда жеке тұлғаның «қалыптасуы» термині жиі қолданылады. Бұл жеке тұлғаның дамуының көрінісі дегенді оның пайда болып, тұтастыққа, бір қалыпты қасиеттерге және сапаларға ие болғанын білдіреді. «Қалыптастыру (қалыптасу) дегеніміз бір нәрсеге пішін (форма) мен тұрақтылық беру, толықтық пен нақты бір түр беру».

«Қалыптастыру» ұғымы әдебиеттерде кеңінен қолданылады. Қалыптастыру дегеніміз қандай да бір нәрсеге нақты пішін беру, оны аяқтау. Сонымен, қалыптастыру деп дамудың кез келген үрдісін емес, тек қана аяқталған, мақсатына жеткен даму үрдісін атауға болады. Басқаша айтқанда «қалыптастыру», қандай да бір істі түпкілікті аяқтау дегенді білдіреді.

Жоғарыда келтірілген анықтамаларды саралай келе, мұғалімнің инновациялық даярлығы кәсіби білім беру арқылы жүзеге асатындығы туралы ғылыми тұжырымдама жасаймыз.

Біз өз зерттеуімізде «қалыптастыру» ұғымын осы мағынада қабылдаймыз. Бірақ қандай да бір нәрсенің қалыптасуы, осымен оның дамуы аяқталды деген пікір туындамауы керек. Ғалым В.Е. Гмурманның анықтамасы бойынша «жеке тұлғаны қалыптастыру барлық факторлардың әсерінің нәтижесі: тұқым қуалаушылық, физикалық әлеуметтік орта, тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеу, іс-әрекет үрдістеріндегі өзіндік өзгерістер» [1].

Әдебиеттік шолу. Ғалым И.П. Подласый бойынша, қалыптастыру – адамның әлеуметтік тіршілік иесіне өту үрдісі, даму – адамның ағзасындағы сандық сапалық өзгерістер үрдісі, тәрбие – жеке тұлғаны қалыптастырудың мақсатты ұйымдастырылған үрдісі, білім беру —

оқытудың нәтижесі, оқыту — ой мен танымдық қабілеттерді дамытуды қамтамасыз ететін, білік, білік дағдылар жүйесін саналы терең меңгеруге бағытталған мұғалім мен оқушы арасындағы іс-әрекеттің екіжақты үрдісі.

Бұл жерде ғалым И.П. Подласыйдың «білім беру», «тәрбие», «даму», «қалыптасу», «оқыту» ұғымдарына берген анықтамаларынан көрініс тапқандай, білім берудің субъект-субъектілік парадигмасына негіздеме жасағандығы айқын.

Ал. Ж. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярованың педагогика оқулығында бұл ұғымдарға төмендегідей анықтамалар беріледі:

а) тәрбие — бұл жеке адамның қоғамдық тәрбиені (білімді, ептіліктер мен дағдыларды, шығармашылық іс-әрекеттер тәсілдерін, әлеуметтік рухани қатынастарды) игеру үшін бағытталған белсенді іс-әрекетін қолдап, қуаттаушы, әрі ұйымдастырушы мақсат бағдарлы, әрі сапалы орындалатын педагогикалық үрдіс;

ә) оқыту – оқушыны білімдендіру, тәрбиелеу, дамыту мақсатында бағытталған алдынала жоспарланған іс-әрекет;

б) даму – бұл жеке адам сапалары мен қасиеттеріндегі сандық өзгерістер жүйесі;

в) қалыптасу — жеке адам дамуының көрінісі ретінде оның кемелденуі мен тұрақты сапалар мен қасиеттерді иемденуі [1].

Ал кейбір педагогикалық әдебиеттерде «қалыптасу» мен «қалыптастыру» ұғымы синонимдер ретінде пайдаланады.

Ғалым М.А. Құдайқұловтың пікірінше, кез келген іс-әрекеттің тиімдісі білім, білік және ынтаның бірлігі әсерінде жүзеге асады. Дәл осы сапалар еңбек үрдісі мәдениетінің әртүрлі деңгейінде дамиды және жетіледі. Мысалы, білім біліктіліктен жоғары, білім мен біліктілік бар, бірақ ынта жоқ; ынта мен білім бар, бірақ біліктілік жоқ т.б.

Болашақ маманның мәдениетін қалыптастыру мәселелері Н.Б.Крылова, Г.И. Калиева т.б. ғалымдардың еңбектерінде көрініс табады. Ғалым Г.И.Калиеваның пікірінше, қазіргі заман талабына сай болашақ маманның мәдениеттілігі оның іс-әрекеті мен тұлғалық сапалық көрсеткіштері арқылы анықталады. Ал Н.Б. Крылованың зерттеуіне сүйенсек, маманның мәдениетінің көрсеткіштеріне жататындар: ойлау кеңістігінің деңгейі, дүниетаным қалыптасуының бағыттылығы мен дәрежесі, жеке іс-әрекет нормасының әлеуметтік маңыздылығы, іс-әрекеттің әртүрлі әдіс-тәсілдерін меңгеруі, эмоциональды қабылдаудың сипаттамасы мен интуициясы. Бұлардың негізінде тұлға мәдениетінің дамуының жалпы көрсеткіші жан-жақты шығармашылық белсенділігінің өлшемі жатады [1; 72].

Мұғалімнің педагогикалық мәдениеті мен кәсіби бағыттылық құндылықтарын қалыптастыруға ғалымдар И.Д. Богачева, Е.Б. Бондаревская, С.Б. Елканов, И.Ф. Исаев, В.Г. Максимов, А.В. Мудрик, В.А. Крутецкий, Н.Н. Никитина, Б.Б. Никитенко, В.А. Сластенин, Е.Н. Шиянов, Л.С. Яковлева, Ш.Т. Таубаева және т.б. өз зерттеулерін арнады [2].

Жоғарыда аты аталған ғалымдардың ғылыми жұмыстарын зерделей келе қазіргі кезеңде педагогикалық мәдениет мұғалімнің өз мамандығы саласындағы жалпы мәдениет, педагогтың ішкі қасиеттерінің жоғары кәсібилігі, пәннің оқыту әдістемесін меңгеру т.б. мәдени қабілеттіліктердің интегралданған сапасы ретінде қарастырылады. Қоғамның ұдайы алға жылжу тенденциясына сәйкес (өркениет, ашық қоғам, жаһандану) білім берудегі мәдени бағытқа ерекше көңіл аударылуда.

Теориялық негіздер. Педагогикалық мәдениеттің құрамды бөліктері: әлеуметтік-педагогикалық, ғылыми-педагогикалық, кәсіби-педагогикалық, тұлғалық. Педагогикалық мәдениетті әртүрлі бағытта қарастыруға болады: педагогикалық іс-әрекетті реттеуші құндылықтар жүйесі (аксиологиялық бағыт); іс-әрекеттілік бағыттылық (педагогикалық іс-әрекеттің мақсаты, әдіс-тәсілі, құралы, оны жетілдіру деңгейі, бағалау критерийлері мен нәтижесі); тұлғалық бағыттылық (педагог тұлғасының жалпынама көрінісі).

Педагогикалық мәдениет – тәрбие мен білім берудің рухани материалдық құндылықтары кең көлемде көрініс табатын, тәрбие-білім беру үрдісін жүзеге асыратын, тұлғаның әлеуметтенуін, ұрпақтар алмасуының тарихи үрдісін қамтамасыз ететін шығармашылық іс-әрекеттер әдісі, жалпыадамзаттық мәдениеттің бөлігі.

Педагогикалық қызметтің түпкі мақсатын ғалым В.Л. Бенин өзінің «Педагогикалық мәдениетті қалыптастыру мен дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздері» атты докторлық зерттеу жұмысында береді. Автор мұғалімнің педагогикалық мәдениетінің тұлғалық бағыттылық көрсеткіштерін анықтайды. Педагогикалық мәдениеттің құрамды бөліктері:

- инвариантты бөлік: балаларға қатысты мұғалімнің ізгілік көзқарасы, оның тәрбиешіге тән қасиеттері; психологиялық-педагогикалық құзыреттілік жоғары педагогикалық ойлау қабілеті, туындаған инновациялық проблеманы оқушы көзқарасымен шеше алу қабілеті; мұғалімнің жеке басының кәсіби мәдениеті, өзін-өзі дамыта алу қабілеті, өзінің іс-әрекетін өзі реттей алу қабілеті, оқушылармен қарым-қатынас жасай алу қабілеті;

- вариативтік бөлік: өз пәні бойынша жоғары білімділік, оқыту мазмұны мен инновациялық технологиялармен жұмыс жасай алу қабілеті, өз іс-әрекетіндегі шығармашылық бағыт, өзінің жеке педагогикалық іс-әрекетін тұлға-бағыттылық жүйе (дидактикалық, тәрбиелік, әдіснамалық) негізінде қоя алуы, авторлық білім беру жобаларын құрастыра алу қабілеттілігі [3; 9].

Мұғалімнің педагогикалық мәдениет деңгейлері төмендегідей мазмұнда анықталынды: жоғары (жеке-шығармашылық); жеткілікті (кәсіби бейімділік); жалпы (кәсіби емес – репродуктивтік); қанағаттанарлықсыз.

Мұғалімнің ізгілік, рухани, шығармашылық тұлғасының қалыптасуына, оның педагогикалық іс-әрекет әдістерін еркін таңдауда оған көбіне өзі қызмет ететін мектебі, ондағы педагогикалық орта мен ұжымдағы психологиялық ахуал, инновациялық үрдістер әсер етеді.

Біздің зерттеу проблемасына сәйкес, мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыруда мұғалімнің инновациялық мәдениеті философия мен әдіснама ғылымдарының білімін де қамтиды. Сондықтан мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыруда біз айтқандай философиялық мәдениеттің төмендегідей критерийлерін басшылыққа аламыз: адамдардың өзара рухани қарым-қатынасындағы ақпараттар ағынының молаюы; адамның еркін белсенділігі, оның жаңа ақпарат алуға ұмтылысы; адамның іс-әрекет барысында субъект пен объект позицияларын алмастыра алу қабілеті, ақпарат беруші мен оны тасымалдаушы қабілеттерінің болуы; ғылым мен философия тарихында әртүрлі кең көлемдегі материалды еркін меңгеруі; өзінің қоғамдық белсенділігін арттыру үшін философиялық білімді үнемі молайтып, жетілдіріп отыру, оны қажетіне пайдалана алуы; мәдени-тарихи дамудың негізін түсіне алуы; орындаушыдан тапсырма берушіге еркін алмаса алуы; ұғымдарды түсіне алу қабілеттігі, кез-келген тұжырымдарды ұсыну, оны талдай алу қабілеті, негізгіні қосалқыдан айыра білу, алынған ақиқаттан қарама-қайшылық көре алуы; логика заңдары мен принциптерін меңгеруі.

Мұғалімнің зерттеу мәдениеті мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыруда негізгі құрал болмақшы. А.И. Кочетов, Н.В. Кухаревтің еңбектерінде мұғалімнің зерттеу мәдениеті оқыту мен тәрбие үрдісінде, педагогикалық шығармашылықтың зерттеу бағытын жетілдірудің нәтижесі ретінде қарастырылады. Ғалым Н.В. Кухарев «Педагог-мастер, педагог-исследователь» атты монографиясында жалпы білім беретін мектептің өзін-өзі дамытатын жүйе жағдайында педагог-зерттеушінің қалыптасуының жүйе-құрылымдық нобайын ұсынады. Ғалым ұсынған ғылыми-практикалық құрылым педагогтың зерттеуші ретінде педагогикалық еңбектің тиімділігін жобалау мен диагностикалауға бағытталады [4; 62].

Зерттеу элементтері педагогикалық инновациялық іс-әрекетке де тиесілі. Шығармашылықпен жұмыс жасайтын мұғалім зерттеуші-мұғалім қызметін де атқарады. Шығармашылықпен жұмыс жасайтын мұғалімдердің, жанашыл мұғалімдердің іс-тәжірибесін зерттеу – педагогика ғылымының дамуының басты шарты.

Соңғы зерттеулер. Соңғы кезде, қоғамның жаңаруына байланысты, жаңа формацияның жаңа мұғалімін – педагог-зерттеуші ретінде қарастырып жатырмыз. Педагог-зерттеуші әрі пән мұғалімі ретінде, әрі тәрбиеші ретінде де жоғары деңгейдегі маман, ол әртүрлі зерттеу әдістерін жақсы меңгерген, педагогика, психология, философия саласындағы арнайы білімі бар. Педагог-зерттеуші қазіргі мектеп проблемаларымен жақсы таныс. Педагог-зерттеуші – өз ісіне деген жауапкершілігі жоғары, белсенді, шығармашыл мұғалім. Педагог-зерттеуші алынған проблема

төңірегінде өз оқушыларымен эксперимент жүргізе алатын, оның нәтижесін бағалай алатын озат мұғалім.

Біздің жүргізген зерттеуімізге сәйкес, мұғалімнің кәсіби-зерттеу іс-әрекетіне даярлау мотивациялық, когнитивтік технологиялық компоненттері бар біртұтас тұлғалық жүйенің сипаттамасын меңгеру болып табылады.

Қазақстанда, соңғы 37 жыл ішінде (1970-2007 жж.) мұғалімнің зерттеу мәдениеті мен педагогикалық шығармашылықты дамыту проблемаларына арналған 50-ден астам кандидаттық докторлық ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді. Олардың ішінен зерттеуімізге қатысты З.А. Исаева, Г.Б. Омарованың т.б. зерттеулерін атауға болады [5].

Ғалым З.А. Исаеваның «Университеттік білім беру жүйесінде педагогтың кәсіби-зерттеу мәдениетін қалыптастыру» атты докторлық зерттеу жұмысы педагогтың кәсіби-зерттеу мәдениетінің теориялық әдіснамалық негіздерін ашуға арналады [5; 146-148].

Ал ғалым Г.Б. Омарованың «Мектептің педагогикалық ұжымының ғылыми-зерттеу жұмысына даярлығын қалыптастыру» атты кандидаттық зерттеу жұмысында қазіргі жағдайда мектептің педагогикалық ұжымын ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге даярлауды қалыптастырудың ерекшеліктері сараланып, оның құрылымы, мағынасы, мазмұны ашылады, нобайы жасалынып, оны жүзеге асырудың жолдары көрсетіледі [6; 148].

ТМД елдерінде соңғы 20 жыл көлемінде болашақ мұғалімдерді ғылыми-зерттеу жұмысына даярлау проблемасына арналған 20-ға жуық кандидаттық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Мәселен, Л.Ф. Авдеева «Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының жүйелілігінің психологиялық-педагогикалық факторлары» атты кандидаттық зерттеу жұмысында «студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары», «студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының жетістігі» ғылыми ұғымдарына сипаттама беріп, студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізудің тиімді психологиялық-педагогикалық факторларын айқындады.

Тараз мемлекеттік педагогикалық институтының доценті К.Ж.Бұзаубақованың жүргізген зерттеулер нәтижесі бойынша жүргізілген сараптамалардың көрсеткіштеріне сүйенсек, көптеген мектеп мұғалімдерінің 34%-зы өз пәнінің оқу үрдісін жобалауда педагогикалық технологияны қолдануды жақтайтыны, ал олардың тек 12,8%-зы ғана оқу үрдісін жобалауда педагогикалық технологияны пайдаланатындары анықталып отыр. Себебі, мұғалімдердің басым көпшілігі өз пәндері бойынша педагогикалық технологияның негізгі базаларының элементтері — технологиялық карталар мен сабақтың ақпараттық картасы жиынтығын жасауда қиналатындығы белгілі болды. Ал бұл қиыншылықты шешудің бірден-бір жолы — педагогикалық жоғары оқу орнында пәндерді оқыту үрдісін жобалауда педагогикалық технологияны міндетті түрде ендіру қажет, сонда жоғары оқу орнында оқыту үрдісін жобалауда педагогикалық технологияның теориялық және практикалық жақтарын меңгерген болашақ мұғалім мектепке келгеннен кейін, өз сыныбының жағдайына қарай, түрлендіріп, өз пәнінің оқыту үрдісін жобалауда педагогикалық технологияның әдістемесін жасай алады. Басқаша айтқанда, педагогикалық жоғары оқу орнында пәндерді оқыту әдістемесін жаңа педагогикалық технологиялар негізінде оқыту тұрғысынан қайта жаңғырту қажеттілігі туындап отыр. Инновациялық педагогикалық технологиялар негізінен сусындаған, оны ЖОО қабырғасында жүріп-ақ (педагогикалық практикада, семинар, тәжірибелік сабақтарда, ғылыми-зерттеу жұмысында т.б.) сынақтан өткізген болашақ мұғалім ғана мектеп табалдырығын инновациялық даярлығымен аттай алады, яғни біз зерттеуіміздің қорытындысы нәтижесінде, инновациялық педагогикалық технологиялар негізі тек педагогика ғылымы дәрижесінде ғана оқытылмай, педагогикалық ЖОО пәндері оқыту әдістемесін жете берілуін ашып айтамыз.

Бұл мәселе соңғы кезде өз шешімін табуда. Мәселен, Б.Е. Медетбек «Использование инновационных технологий обучения в системе профессиональной подготовки будущих учителей» атты кандидаттық зерттеу жұмысында жоғары оқу орнының педагогикалық мамандықтардағы студенттерін оқытудың инновациялық педагогикалық технологияларын пайдалануға даярлаудың нобайын ұсынады [7; 150].

Қазіргі кезеңде, педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің ғылыми зерттеу жұмысын жаңа бағытта жүргізу қолға алынуда. Жалпы мұғалімнің зерттеу іс-әрекеті

төмендегідей логикалық байланыста құрылады: рефлексия => ғылыми зерттеу => практика => рефлексия.

Қорытынды. Мұғалімдерді даярлаудың инновациялық әдістерін зерделеу дәстүрлі білім беру парадигмаларынан мұғалімдерді оқытудың анағұрлым серпінді, сезімтал және инклюзивті үлгілеріне негізгі ауысуды көрсетеді. Біздің зерттеу көрсеткендей, мұндай әдістерді табысты енгізу қолдаудың кешенді жүйелеріне, тұрақты кәсіби дамуға және білім берудегі жетілу мен әділеттілікке бейімділікке байланысты. Бұл инновациялық тәсілдер мұғалімдерге ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес оқушылардың білім беру тәжірибесін қалыптастыруға қабілетті өзгерістердің жолсерігі болуға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, нәтижелер өзгерістерді қабылдайтын, эксперименттерді көтермелейтін және мұғалімдердің өсуін қолдайтын орта құру үшін білім беру саласында мүдделі тараптардың бірлескен күш-жігерінің қажеттілігін растайды. Біз болашаққа қарап отырғандықтан, оқытудың осы әдістемелерін одан әрі жетілдіру және кеңейту үшін, мұғалімдердің қазіргі заманғы білім берудің қиындықтарына бейімделуге және оқушылардың келесі буынын шабыттандыруға жақсы дайындалуын қамтамасыз ете отырып, зерттеулер мен практиканың тандемде дамуы өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ахметұлы.Қ, Баймолдаев.Т. «Жаңа буын оқулықтары арқылы жас ұрпаққа білім беру жолдары. Алматы, 2013ж.
2. «Математика Қазақстан мектебінде» №1, 2016ж, №4, 2018ж, №1, 2020ж.
3. Оспанова С. Жаңа технологияларды қолдану. Тәрбие құралы. 2011 №5, 9-10б.
4. Алдамұратова А. Қазақ тілін оқыту методикасы. – Алматы: Рауан. 2013.
5. Бұзаубақова К.Ж. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру. – Алматы: Жазушы, 2016. - 150б.
6. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – // Қазақстан мектебі, №4, -2018.-8-10б.
7. Омарова Р. Математика сабағында педагогикалық технологияларды қолдану. Білім берудегі менеджмент. 2012. №1. 107-108б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ФАКТОРЫ

Қожахмет Айгерім Сейдалықызы

оқытушы-магистр, Туризм мектебі

Халықаралық Туризм және Меймандостық Университеті

ҚР, Түркістан қ.

Абдибаева Камила Даулетқызы

оқытушы-магистр, Туризм мектебі

Халықаралық Туризм және Меймандостық Университеті

ҚР, Түркістан қ.

Құдайберген Баянсұлу Ахметқызы

оқытушы-магистр, Туризм мектебі

Халықаралық Туризм және Меймандостық Университеті

ҚР, Түркістан қ.

ТҮЙІН

Мақалада экологиялық мәдениетті қалыптастырудың өзектілігі және Қазақстанның көптеген аймақтарында қалыптасқан жағымсыз экологиялық жағдай аясында қоғамның қоршаған орта алдындағы жауапкершілігі ашылады. Жауапкершілік санаты әлеуметтік экологиялық практиканың, атап айтқанда ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды басқарудағы экологиялық туризмнің жаңа әлеуметтік практикасының (ЕҚТА) ажырамас құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Қазақстан аумағында ЕҚТА ұзақ уақыт қоғамның әлеуметтік, экономикалық және мәдени өмірінен барынша оқшауланған. ЕҚТА аумақтары экологиялық инновациялық кәсіпкерлік секторды, Әлеуметтік және экологиялық жауапты тәжірибелерді, экологиялық шаруашылық қызметті ұйымдастыру саласындағы инновациялық өнімдерді, Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын басқарудың жаңа әдістерін дамыту үшін бірегей алаңдар болып табылады.

Кілт сөздер: экотуризм, экологиялық туризм, турист, табиғат, Қазақстандағы экотуризм, табиғат.

Қазақстанның шетелдік туристерді тартуға мүмкіндіктері мол. Елде көрнекті мәдени мұра, орасан зор туристік және рекреациялық ресурстар, сондай-ақ адам қолы тимеген табиғаттың айтарлықтай әлеуеті, көптеген ұлттық саябақтар мен қорықтар бар. Соңғы жылдары Қазақстандағы экологиялық туризм туризм саласын дамытудың келешегі зор бағыттарының біріне айналып, ел экономикасының тұрақты дамуына ықпал етіп жатқаны кездейсоқ емес. Бұл отандық туристер үшін де, шетелдік туристер үшін де тартымды туризм түрі. Оларды Әнші төбе, Батыс Қазақстан мен Алматы облысының ғарыштық пейзаждары, Шығыс Қазақстанның қайталанбас сұлулығы қызықтырады. Ал Орталық Қазақстанға бармайынша адам өзін бақытты саяхатшы санай алмайды. Әрине, мақтауға тұрарлық. Шетелдік туристер контингентіне қызмет көрсете алатын көптеген экологиялық туристік гидтерді қайдан алуға болатындығы мәселе. Оларды университеттер оқытпайды. Экотуризм бойынша гидтерге арналған жеке оқыту курстары есепке алынбайды. Бұл ретте Қазақстанның экологиялық қашықтығына біздің де, шетелдік туристер ағыны да өте жылдам өсетінін ескеру қажет. Бұл маңызды мәселені қалай шешуге болады? Алайда бұл сұраққа шенеуніктер тарапынан нақты жауап іс жүзінде жоқ. Бұл мәселеге тек Қазақстан туристік қауымдастығы ғана үлкен қызығушылық пен бастамашылық танытуда, бірақ бұл жеткіліксіз [1].

Мақалада Қазақстандағы экотуризмнің дамуы туралы және экотуризмге түсініктер, экологиялық туризмнің түрлері мен бағыттары және ерекшеліктері, Қазақстанның экотуризмге қолайлы екендігін. Қазақстанның экотуризм индустриясына SWOT талдау жасалған. Қыркүйек айында өткен облыстық туристік кеңесте әр жылды белгілі бір бағытта өткізу туралы шешім

қабылданды. 2022 жыл – экотуризм жылы, 2023 жыл – белсенді туризм жылы, 2024 жыл – мәдени-танымдық туризм жылы, 2024 жыл – мәдени-танымдық туризм жылы. Өнеркәсіптік туризм жылы, 2026 жыл – іскерлік туризм жылы. 2022 жыл Экотуризм жылы болғандықтан, біздің мақаламыз өзекті деп ойлаймыз[2].

Зерттеу барысында М.К. Пардаев және Д.К. Усманова еңбектерінен мәліметтер алынды. Қазақстандағы медтуризмнің басым жақтары, медтуризм сапасы жоғары болса қандай мүмкіндіктер пайда болатындығы және даму жолында қандай әлсіз тұсы бар екендігі жайлы ақпараттар алынып, қарастырылды және сол жауаптарымызды негіздей алу үшін бірнеше жауаптар ұсынылды. Сонымен қатар, кемшіліктерін анықтау үшін ашық сұрақ қойылды. Тағы да ұсына кетерлік ақпарат ішінде өзекті тақырыптар іріктелініп алынғандығы болып отыр[2].

Халықаралық экотуризм қоғамы шешімі бойынша экотуризм туризм индустриясы ішіндегі өзінің басты ресурсын өзен көлдерін, топырақ пен жер бедерін, өсімдік пен жан-жануарларын, табиғат ескерткіштерін және оларды сақтап қалуды көздейтін жалғыз ғана саласы. Экологиялық туризмнің басты міндеті – қоршаған табиғи ортаның жылдам азып-тозуын болдырмау, қазіргі кезде табиғи ресурстарды рекреациялық мақсатта тиімді пайдалану. Туризмнің бұл түрін тұрақты деп сипаттауға болады, себебі бұл жақсы сақталған табиғи орта аймақтарына бару, табиғи және мәдени-тарихи жерлермен танысу ғана емес, сонымен қатар бүгінгі ұрпақтан келешек ұрпақтарға әсем жерлерге зиян келтірмей, бұзылмаған күйінде сақтап қалу. Бұл – экотуризмнің басқа туризм түрлерінен басты айырмашылығы[3].

Статистикалық мәліметтерге сай, елімізге келушілер саны жылдан жылға орта есеппен 7,5%-ға артып келеді. 2016 жылы елімізге 6,5 млн адам келсе, 2019 жылы 8,5 млн адам келгені белгілі. Бұл Статистика комитетінен келіп түскен ақпарат (1-сурет). Әлемдік тәжірибеге сәйкес келушілер санының басым бөлігін көрші елдер құрайды. 2019 жылы Қазақстанға Өзбекстаннан 3,5 млн, Ресейден 1,8 млн, Қырғызстаннан 1,4 млн адам келді. Ал ТМД-дан тыс елдер тізіміне келетін болсақ, ең жоғары ағым Түркия (121 мың), Германия (101 мың), Қытай (77 мың), Оңтүстік Корея (40 мың), АҚШ (32 мың), Үндістан (32 мың), Ұлыбритания (23 мың), Польша (16 мың), Франция (13 мың), Италия (12 мың) елдерінен байқалады. Орта есеппен бұл елдерден келетін туристер ағымы өткен жылмен салыстырғанда 10,7%-ға артты. Шетелдік туристерді ең көп қабылдайтын аймақтар бұл – Алматы, Алматы облысы, Нұр-Сұлтан және Бурабай курорты [4].

Қазақстанның экотуризм индустриясына SWOT-талдау матрицасы

Күшті жағы

ECO

Тиімді экономикалық-географиялық орналасуы және салыстырмалы түрде қолайлы экологиялық жағдайы мен туристік ағымның генераторларына жақын орналасуы

Туристік рекреациялық зоналардың ландшафттарының әралуандылығы, табиғи ресурстарының және флора мен фаунаның ерекше әртүрлілігі.

Еркін еңбек ресурстарының болуы.

Пандемиядан кейін экотуризмнің белсенді дамуы, адамзаттың табиғи таза нысандарды таңдауы.

Қазақстанның транзиттік көпір болуының туристер көптігіне пайдасы.

Әлсіз жағы

ECO

Тозған және ластанған экологиялық-туристік нысандар

Туристік инфрақұрылымның жеткіліксіз және әлсіз дамуы

Туристік өнімдерді әртарапандыру бойынша жергілікті кәсіпкерлердің бастамаларының жеткіліксіздігі

Саланың кәсіби кадрларын дайындау деңгейінің жеткіліксіздігі, және білікті, тәжірбиелі мамандар аздығы

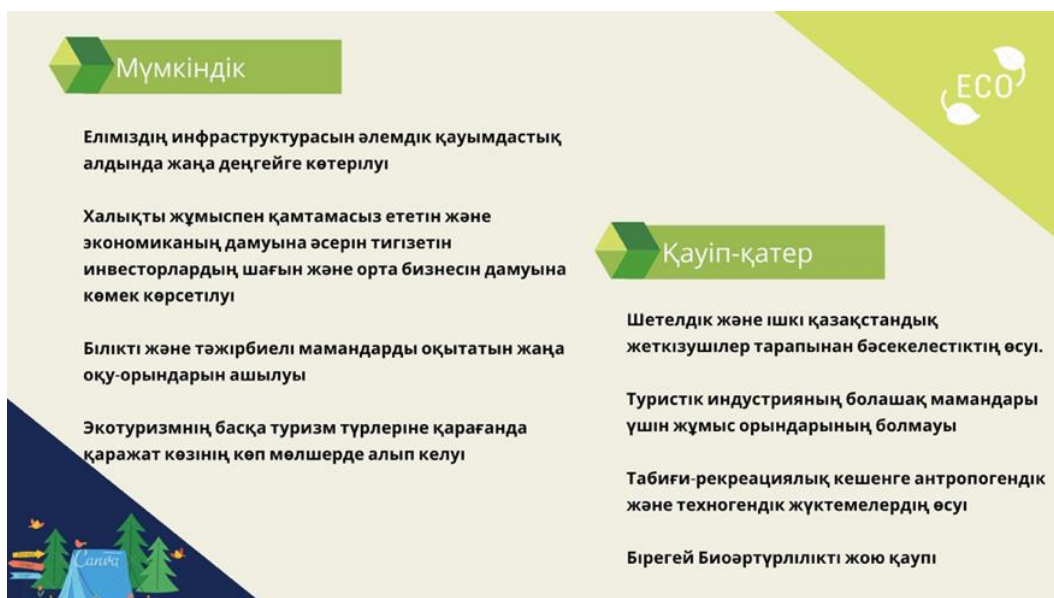
Туристік қызмет көрсету сапасы деңгейінің төмендігі мен өнімдері бағасы деңгейінің жоғарылығы.

Төмен материалдық-техникалық база

Санаторий-курорттық кешендердің, қонақ үй қорларының және рекреация объектілерінің ғимараттары мен құрылыстарын қайта жаңарту қажеттілігі.

Туристік қызметтерді ілгерилету бойынша қаржыландырудың және маркетингтік жұмыстардың жеткіліксіздігі

Адамдардың "экотуризм" ұғымын түсіне бермеуі.

1-сурет – Қазақстанның экологиялық туризм индустриясына SWOT-талдау матрицасы

Экологиялық туризмге сәйкес келетін бес басты қағидасын бөліп қарауға болады:

- 1) табиғатқа және табиғи ресурстарды пайдалануға негізделген;
- 2) қоршаған ортаға зиян келтірместен. Немесе зиян келтірмейтін немесе оны мүмкіндігінше азайтатын, яғни экологиялық тұрақтылық;
- 3) экологиялық білім мен ағартуға, адамның табиғатпен үйлесімді қатынастарын қалыптастыруға бағытталған;
- 4) жергілікті әлеуметтік-мәдени ортаның сақталуына қамқорлық жасау;
- 5) экономикалық тиімді және ол жүзеге асырылатын аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету [5].

Қазақстанда табиғи ресурстар мен рекреациялық мүмкіндіктерді талдау негізінде қолайлы климаттық параметрлер, элементтердің экологиялық тартымдылығы, демалу үшін мүмкіндіктер, биоәртүрлілік, табиғи ескерткіштердің болуы сияқты белгілер айқындалды [6].

Өнімнің өмірлік циклінде экологиялық туризмді қысқартудың ерекше себептері

Қазақстанда экологиялық туризмді жандандыруға ықпал ететін ұсынымдар әзірлеу үшін ұсынылуы тиіс. Олардың ішінде:

- 1) туристік қызметтер нарығының инфрақұрылымын дамыту;
- 2) туристік өнімдердің және экологиялық білім мен мәдениеттің сапасын арттыру туризм саласында;
- 3) туристік нарықты нормативтік-құқықтық реттеу тетігін жетілдіру қызметтер;
- 4) туристік бизнесті дамытуды басқаруды жетілдіру;
- 5) материалдық-техникалық базаны жақсарту;
- 6) мәдени және тарихи ескерткіштерді сақтау;
- 7) халықаралық ынтымақтастықты дамыту және т. б.

Тұрақты экотуризм табиғи және мәдени тұтастықты, тұрақтылықты, білім беру қызметін көрсетеді, жергілікті қоғамдастыққа ықпал етеді және қоршаған ортаны қорғауды сақтайды [7].

Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын басқарудағы әлеуметтік, экологиялық жауапты практика ЕҚТА-ның ұзақ мерзімді экономикалық пайдасы мен экономикалық құндылығын түсінуге жәрдемдеседі, қоршаған табиғи ортаға зиян келтірместен орнықты тіршілікті қамтамасыз етуге, материалдық игілікке қол жеткізуге деген ұмтылысты ынталандырады. Жалпыадамзаттық ауқымда экотуризм экскурсанттардың да, жергілікті тұрғындардың да қажеттіліктерін қанағаттандыруға, табиғатпен және қоршаған әлеммен үйлесімді өмір сүруге, Қазақстанның табиғи капиталының құндылығын және оны болашақ ұрпақ үшін сақтау қажеттілігін түсінуге ықпал етеді [8].

Пайданылған әдебиеттер тізімі

1. Кораблев В.А. Экологиялық туризм мамандарын дайындаудың ерекшелігі туралы. «Тұран» университетінің хабаршысы. 2018;(1):201-204. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1168>
2. Экологиялық туризм: оқу құралы / Құлманова Г., Беркінбай О., Әбеуов Х., Ақоев М. – Алматы: Нұр-Принт, 2013. – 421 б.
3. Отандық туризм экологиялық және этнографиялық бағытта дамиды;12.02.2020; URL: <https://egemen.kz/article/251764-otandyq-turizm-ekologiyalyq-dgane-etnografiyalyq-baghytta-damidy>
4. Статистические данные [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz>
5. ”Егемен Қазақстан” мақаласы URL: <https://egemen.kz/article/251764-otandyq-turizm-ekologiyalyq-dgane-etnografiyalyq-baghytta-damidy>
6. Экологиялық туризм: оқу құралы / Ж. Н. Алиева. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 115 б.
7. Развитие познавательного туризма на ООПТ, сельского туризма и заповедного волонтерства. Стратегические подходы // Эколого-просветительский центр «Заповедники». 10.12.2013. URL: <http://www.wildnet.ru/события-заповедных-островов/776->
8. Природные ресурсы экологического туризма в Казахстане // Бюллетень Национальной академии наук Республики Казахстан. Байжанова Ш. 2007. № 6. С. 127–129.

МЕКТЕПТЕГІ РОБОТОТЕХНИКА*Альжанов Айтуған Қайржанович**Педагогика ғылымдарының кандидаты, информатика кафедрасының доценті
Қазақстан**Жансая Тұрар Жамбылқызы**«7M01511-Информатика» білім беру бағдарламасының магистранты
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана, Қазақстан***АННОТАЦИЯ**

Біз робототехника туралы айтқанда, робототехника тек математика мен ғылымға қатысты деп ойлаймыз. Бірақ мен робототехниканың көмегімен студенттерге ағылшын және әлеуметтік зерттеулер сияқты оқу жоспарына енгізілген кез-келген пәнді үйренуді жеңілдете аламыз. Мысалы, әдебиет сабағында біз оқушылардан бағдарламаланған роботтарды пайдаланып атақты әдеби кейіпкерлердің саяхатын бейнелеуді сұрауға болады. Математика сабағында оқушылар геометриялық пішіндерді зерттеу үшін қағаз роботтарын пайдалана алады. Роботтар дөңгелектерде қозғалған кезде олар алгебра ұғымдарын зерттеп, визуализациялай алады. Мақаламен танысып, оның студенттердің дағдыларын дамытуға қалай көмектесетінін көрейік.

Оқушылар робототехниканы үйренуден қалай пайда көреді?

Зерттеулер робототехника оқушылардың ғылым, технология, инженерия, математика және бағдарламалау салаларындағы оқуын жақсарту алатынын көрсетті.

Балалардың технологиялық сауаттылығын дамытуға көмектесетін робототехниканы енгізу арқылы оқушылардың 3D ойлау қабілеттері артады. Сонымен қатар, бұл оқушыларға технологияға байланысты мамандықтарды таңдауға көмектеседі.

Егер робототехника ерте жастан енгізілсе, бұл оқушыларға өз идеялары мен тұжырымдамаларымен тәжірибе жасауға және олардың шығармашылығын дамытуға көмектеседі. Балаларды робототехникамен ерте жастан таныстыру керек, өйткені оқушылардың технологиямен ертерек танысуы байқалды.

Малайзиядағы робототехника.

Өте маңызды аспект - робототехника бойынша білім беру нақты нарықты түсінуге мүмкіндік береді және студенттерге жұмысқа дайын болуға көмектеседі.

Малайзия робототехника арқылы білім беруді қалай жақсартуда?

Малайзияда Білім министрлігі стандартты ойлауға негізделген оқу бағдарламасын әзірледі, ол студенттерді не оқып жатқаны туралы ойлауға шақырады. Оқу жоспарында робототехниканы қолдану арқылы біз жүйелі оқытуды серпінді ете аламыз және оқу нәтижелерін жақсарту аламыз.

Малайзия экономикасы өндірістік экономикадан қызмет көрсету экономикасына өтуде. Осылайша, алдағы уақытта ғылым мен техникада жақсы білімі бар жұмыс күшіне сұраныс артады.

Мұғалімдер робототехниканы оқу бағдарламасына енгізуге қалай көмектесе алады?

Мұғалімдер бұл оқу бағдарламасында маңызды рөл атқаруы керек, өйткені біз білетіндей, бүгінгі білім беру студенттерге қарағанда мұғалімдерге көбірек байланысты. Сондықтан мұғалімдер технология арқылы студенттерді қызықтыратын және олардың қызығушылықтарын ынталандыратын стратегияларды ойлап, әзірлеуі керек.

21-ғасырдағы сыныптарда оқушылар жай ғана кітаптардан білім алып, дәстүрлі және ескі оқу үлгілерін ұстанудың орнына сыныптағы іс-шараларға қатысуға жігерленіп, күш-қуат алғанын сезінуі керек.

Студенттердің STEM-ге деген қызығушылығын олар жас кезінде көтермелеу керек, сондықтан STEM әдісін студенттер бастауыш сатыда болғанда оқу бағдарламасына біріктіру керек.

Мұғалімдер балаларды ерте жастан робототехникаға үйретуге назар аударуы керек, өйткені шынайы дүниелік мәселелер пәнаралық сипатта және бұл мәселелерді шешу үшін көптеген пәндерден дағдылар қажет.

Білім беруде робототехниканы қолданатын Азиядағы атақты академиялар

Малайзияда RoboThink оқушыларды технологияны меңгеруге бағытталған STEM бағдарламасын әзірледі. Олар жаңашыл ойлап, оңай кодтай алады. Олар 5 жастан 15 жасқа дейінгі жастағы балаларға арналған. Олар студенттерге нақты өмірлік мәселелерді шешуге және сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін арттыруға көмектеседі.

Робототехниканы оқыту

Робототехниканы оқыту бүгінгі күні « танымал тақырып». Бұл сөз соңғы уақытта танымал болғанымен, роботтар мен нұсқаулық роботтары ежелгі Грециядан бері бар. Алғашқы бағдарламаланатын гуманоидты роботтар 1206 жылы жасалған деп есептеледі (Mataric, 2004). Әлемнің көптеген аймақтарында қолданба қазірдің өзінде басталды. Қазіргі уақытта роботтар мектептер мен оқу орындарында оқушылардың жасанды интеллект, кодтау және робототехника сияқты озық технологияларға қызығушылығын ояту үшін қолданылады. Сондай-ақ робототехника бойынша оқыту балалардың оқу қабілетін арттыруда тиімді екенін атап өткен жөн.

Көптеген зерттеулерге сәйкес, балалар материалдық заттармен ойнағанда жақсы үйренеді (Холл, 2007). Балалардың назары оларға көбірек аударылады, өйткені олар көбірек қызықтырады. Балалар технологиялық жетістіктерге дайын болуы керек, өйткені олар әлемнің болашағы. Бұл үшін олар жиырма бірінші ғасырға лайықты таланттарға ие болуы керек. Оқытудың тиімді әдістері ретінде робототехника немесе DIY (Do It Yourself) ойыншықтары баланың танымдық дағдыларын жақсартудың бір жолы болып табылады (Alexandros merkouris, 2017). Қазір нарықта көптеген жаңа ойыншықтар бар. Алайда олар әлі де тиімді нәтижеге жете алмай отыр.

«Нұсқаулық және бірлескен сценарийлер сияқты маңызды айнымалыларға жеткілікті көңіл бөлінбеген», - дейді Теодосиос Сапоунидис өз зерттеулерінде. Ол салада көп адамды қалай жұмысқа тарту және оны қалай алға жылжыту туралы айтады.

Дәстүрлі оқыту жүйесі бүгінгі дағдылардың талаптарына сәйкес келмейтіндіктен, дағдыларды дамытудың басқа платформалары шұғыл қажет. «Тұлғаның бұл қабілеттерді игеруі үшін дәстүрлі білім жеткіліксіз және олардың жас ерекшеліктеріне бейімделуі қиын». (Эгучи, 2013). Роботтар балалардың оқу қабілеттерін арттыру үшін пайдалы құрал болып табылады. Көптеген мысалдар мен зерттеулер дәлелдеді .

«Студенттер ақпараттық технологияларды (мысалы, үстелдік компьютер, смартфон және планшет, бейне ойын консолі және т.б.) пайдаланумен таныс болды, бірақ компьютерлік бағдарламалау дағдылары жоқ»

Оның зерттеулері балаларды технологиялық ортаға қалай үйренуге және бейімделуге болатынын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Ол балалардың қалай үйренетінін сипаттай отырып, оларды материалдық объектілерді ерікті өндіруге қосу олардың оқуын жақсартады және ұқсас әрекеттермен айналысуға ынталандырады (Teaching Programming). Оқу қабілетін арттыратындықтан, ойын арқылы оқыту жоғары сұранысқа ие. Legos және DIY ойыншықтары сияқты роботтар ерте балалық шақ технологиясын дамытудың тиімді құралы екендігі көрсетілді. Ойнап жүріп, сіз де білмей үйренесіз, бұл ауыртпалықты жояды (Нагай, 2001).

Балалардың қызығушылығын оята алатын қабілеттерінің нәтижесінде «Do It Yourself» және «Робототехника» бұл күндері үлкен сұранысқа ие. Роботтар балалардың дағдыларын дамытуға өте пайдалы көмекші құрал болып табылады. Абдель Рахим Эль-Мухамадтың мақаласында роботтар туралы пайдалы ақпарат бар. Роботтардың ойыншық ретінде қалай қолданылатыны және олардың балалардың дағдыларының дамуына қалай әсер ететіні туралы көп пікірталас болды. Lego Mindstorms және Bricks сияқты ойыншықтар, сондай-ақ басқа

робототехника ойыншықтары балалардың оқу қабілеттерін арттыруда маңызды рөл атқарады (Эгучи, 2013).

Қорытындылар басқа мұғалімдер мен мекемелерге робототехника бойынша білім беруді табысты ету үшін бірлесіп жұмыс істеуге, ынтымақтасуға және бірге өсуге көмектеседі. Бұл осы салада жұмыс істейтіндер үшін негізгі ресурстарды қамтамасыз етеді.

Робототехника бойынша білім беру – студенттерге 21 ғасыр дағдыларын беретін осындай салалардың бірі. Ол креативтілікті, проблемаларды шешуді және инновациялық дағдыларды дамытады, олар алдағы технологиялық жетістіктермен күресу үшін қажет және әлі де дамытылатын кәсіби рөлдер.

Материалдық объектілерді пайдалану арқылы оқытудың тиімді әдісі.

Балалар материалдық заттармен көбірек білім алады. Зерттеу адам миындағы физикалық белсенділік пен танымдық қабілеттер арасында тығыз байланыс бар екенін көрсетеді. Зерттеу физикалық материалдардың оқуды қолдайтынын көрсетеді. Робототехника - студенттер кодтауға және нәтижені сол жерде көре алатын осындай салалардың бірі. Бұл олардың әрекеттерінің салдарын түсінуге көмектеседі және оларды жұмыс аяқталғанша тырысуға шақырады. (Пол Маршалл, 2007) Сон Ен Юнгтың зерттеуі әлеуметтік роботтарды қамтымайтын робототехника жинақтарын пайдаланатын кішкентай балаларға арналған робототехниканы оқыту бойынша қолжетімді әдебиеттерге жан-жақты және тақырыптық шолу болып табылады. Бұл зерттеуде келесі тақырыптар қарастырылды: (1) робототехника бойынша білім беру анықтамасы; (2) маңызды қорытындылардың тақырыптық үлгілері; және (3) теориялық және әдістемелік сипаттамалар. Осы зерттеуге сәйкес, өткен зерттеу нәтижелері негізінен нәтижелер мен нәтижелерге қатысты. Сондай-ақ, өткен зерттеулердің көпшілігі робототехниканы жобалау және енгізу үшін ғана емес, конструктивистік және конструктивті құрылымдарды пайдаланды.

Қорытынды

Зерттеу робототехника мекемелері немесе мектептері бүгінгі күні енгізіп жатқан жаңартылған тәжірибелерді жинайды. Ресурстарды бөлісу робототехника саласындағы білім беру саласындағы өсу үшін өте қажет екенін дәлелдеді, өйткені бұл сала әлі де өсу сатысында. Робототехниканың технологиялық қоғамында бұған қатты сенетін және осылайша әртүрлі онлайн платформалар, соның ішінде веб-сайттар, блогтар, youtube арналары және Twitter арқылы өздерінің білімдері мен білімдерінің бір бөлігін әлеммен бөлісетін көптеген адамдар бар. Осылайша, олар бөліскен білімдерді әлемдегі кез келген робототехника институты тікелей қолдана алады. Бөлінген ресурстарға мекеме ұстанатын оқу жоспары, жобаны қалай құру керектігі және жобаны құру үшін қандай құралдар мен технологиялар (аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету) қолданылатыны туралы егжей-тегжейлі сипаттамасы бар институт жасаған жобалар кіреді. Бұл ғана емес, мақалада талқыланған форумдар кез келген робототехника мұғалімі кездесетін күмәндар мен кедергілерді жою үшін пайдаланылуы мүмкін.

Пайдаланған әдебиеттер:

1 Ахмед, Х. және Ла, Х. М. (2019) «Білім беру-робототехника симбиозы: қиындықтар мен ұсынылған ұсыныстарды бағалау», 2019 жылы IEEE Integrated STEM Education Conference (ISEC). 2019 IEEE Integrated STEM Education Conference (ISEC), pp. 222–229. doi: 10.1109/ISECon.2019.8881995.

2 Берри, К.А. (2017) «Дәстүрлі мобильді робототехника сыныбын ауыстырып онлайн робототехниканы оқыту», 2017 жылы IEEE Frontiers in Education Conference (FIE). 2017 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE), pp. 1–6. doi: 10.1109/FIE.2017.8190719.

3 STEM сыныптарына арналған робототехникаға арналған ең жақсы қолданбалар мен веб-сайттар (2018) Common Sense Education. Мына мекенжайда қол жетімді: <https://www.commonsense.org/education/top-picks/best-robotics-apps-and-websites-for-stem-classrooms> (Қол жетімділік: 2021 ж. 24 мамыр).

4 Calcetero, M. A. (күні жоқ) Орта мектеп оқушылары үшін робототехника сыныбын жобалау! Мына мекенжайда қол жетімді: <https://www.robotlab.com/blog/designing-a-robotics-class-for-high-school-students> (қол жетімді: 2021 ж. 10 маусым).

5 Канек, Р., Чикас, Ю. және Родас, О. (2019) «Робототехника жарыстары арқылы STEM мансаптарын дамыту: орындалып жатқан жұмыс», 2019 жылы IEEE интеграцияланған STEM білім беру конференциясы (ISEC). 2019 IEEE Integrated STEM Education Conference (ISEC), pp. 270–273. doi: 10.1109/ISECon.2019.8882058.

6 Чаудхари, В. және т.б. (2016) ‘Lego Robotics Education Kit көмегімен бастауыш деңгейдегі балаларды бағдарламалау және есептеуіш ойлауды үйрету бойынша тәжірибе есебі’, 2016 жылы IEEE білім беру технологиясы бойынша сегізінші халықаралық конференция (T4E). 2016 IEEE сегізінші халықаралық білім беру технологиялары конференциясы (T4E), pp. 38–41. doi: 10.1109/T4E.2016.016.

7 Чунг, С. J. С. J. (2014) «Жаһандық робототехника өнері фестивалі (GRAF) арқылы интеграцияланған STEAM білім беру», 2014 жылы IEEE Integrated STEM Education Conference. 2014 IEEE Integrated STEM Education Conference, pp. 1–6. doi: 10.1109/ISECon.2014.6891011.

ИНФОРМАТИКАДА БІЛІМ САПАСЫН БАҒАЛАУ

Альжанов Айтуған Қайржанович

*Педагогика ғылымдарының кандидаты, информатика кафедрасының доценті
Қазақстан*

Жансая Тұрар Жамбылқызы

*«7M01511-Информатика» білім беру бағдарламасының магистранты
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана, Қазақстан*

АННОТАЦИЯ

Информатика – компьютерлер мен ақпараттық технологияларды қолдану арқылы мәліметтерді өңдеу әдістерін зерттейтін ғылым. Ол бағдарламалау негіздері мен алгоритмдерден деректерді талдау мен жасанды интеллектке дейінгі тақырыптардың кең ауқымын қамтиды. Қазіргі әлемде информатика өмірдің әртүрлі салаларында, соның ішінде бизнесте, ғылымда, медицинада және білім беруде шешуші рөл атқарады. Информатиканы оқытудың тиімді әдістері теориялық оқыту мен практикалық оқытудың үйлесімі болып табылады. Теориялық оқыту информатиканың негізгі ұғымдары мен принциптерін меңгеруге мүмкіндік берсе, практикалық сабақтар алған білімдерін практикада қолдануға көмектеседі. Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, оқыту әдістерін олардың қажеттіліктері мен дайындық деңгейіне қарай бейімдеу маңызды.

Информатикадан білімді жақсы бағалау бірқатар маңызды артықшылықтарға ие. Ол материалды меңгеру деңгейін бағалауға және оқушылардың жеке қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл оқушыларды информатиканы оқуға және жақсы нәтижелерге жетуге ынталандыратын мотивация ретінде қызмет етеді. Білімді бағалау білім беру бағдарламаларының тиімділігін бағалау және одан әрі жетілдіруді қажет ететін бағыттарды анықтау үшін де маңызды. Сонымен қатар, информатика бойынша білімді бағалау оқушыларға олардың үлгерімі мен ақпараттық технологиялар саласындағы нақты мәселелерді шешуге дайындығын бағалауға көмектеседі. Олай болса, информатиканы оқытудың тиімді әдістері мен білімді жақсы бағалау оқушылардың ақпараттық технология саласындағы құзыреттілігін дамытып, оларды қазіргі заманда табысқа дайындауда маңызды рөл атқарады.

Информатика білім сапасын бағалау

Қазақстан мектептерінде информатика оқу жоспарында маңызды орын алады, бірақ әртүрлі оқу орындарында бұл пәннің мәртебесі әртүрлі болуы мүмкін. Кейбір мектептер заманауи оқыту әдістері мен жабдықтарын пайдалана отырып, информатика сабақтарын жоғары деңгейде өткізеді, ал басқа мектептерде кадрлармен қамтамасыз ету немесе қажетті ресурстарға қол жеткізу мәселелері туындауы мүмкін.

Қазақстандық мектептерде информатиканы дамыту қазіргі әлемде стратегиялық маңызға ие. информатика қоғамның цифрлық трансформациясының негізгі элементі болып табылады, ал ақпараттық технологияларды меңгеру жылдам өзгертін әлемге сәтті бейімделу үшін қажетті дағдыға айналуға. Мектептерде информатиканың дамуы елдің экономикалық өсуі мен инновациялық дамуын ынталандыратын жоғары технологиялық жұмыс күшін қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, мектептердегі информатика пәні оқушылардың сыни ойлауын, логикалық ойлауын және шығармашылық қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады, бұл ғылым, технология, инженерия және математика салаларындағы табысты мансаптың негізгі дағдылары болып табылады.

Информатикада білімді бағалау әдістемесінің білім беру және ақпараттық технологияның дамуы жағдайында жоғары ғылыми маңызы бар. Бұл бірнеше факторларға байланысты. Ең бастысы, информатика қазіргі білім беру бағдарламасының негізгі құрамдас

бөлігі болып табылады, өйткені ол информатика, алгоритмдер, бағдарламалау және цифрлық технологиялардың принциптерін түсінуге негіз береді. Оқушылардың білім деңгейін өлшеуге бағытталған білімді бұл бағалау осы саладағы білім беру мүмкіндіктерін беріп қана қоймай, білім беру бағдарламалары мен әдістерінің тиімділігінің көрсеткіші қызметін атқарады. Сонымен қатар, студенттердің информатикадан білімдері бағаланады, бұл ақпараттық технологиялардың өмірдің әртүрлі салаларындағы рөлін ескере отырып, әсіресе маңызды болып табылады - кәсіби қызметте, ғылыми зерттеулерде және жеке технологияларды пайдалануда. Бұл білімді қолданудағы табыс студенттердің құзыреттілігін анықтауда маңызды. Бақылау дегеніміз – оқушылардың білім деңгейі мен сапасын бағалау, жекелеген оқушылар үшін де, жалпы сынып үшін де білім, қабілет және дағдылардағы кемшіліктерді анықтау.

Оқушылардың білімін бақылаудың негізгі міндеті – оқушылардың оқу іс- әрекетін жүйелі түрде басқару және оларды түзету, сонымен қатар оқытудың әдістерінің, формалары мен әдістерінің тиімділігін анықтау.

Әрбір мұғалім қолданатын информатика сабағында бақылаудың дәстүрлі формалары мен әдістері әрқашан қажетті нәтижені бере бермейді. Мектеп оқушылары белсенді емес және бақылауды мұғалімге қажетті тексеру ретінде қабылдайды, бірақ оларға қажетті әрекет емес. Әрбір мұғалім бақылаудың қолданыстағы нысандары мен әдістерін білуі және оны жетілдіруге ұмтылуы

керек. Информатикадан оқушылардың білімін бақылаудың дәстүрлі нысандары мен әдістерін қолдану өзіміздің жеке іс-әрекетімізді және тәлімгер- мұғалімдердің қызметін талдауға және жоюды қажет ететін келесі кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді:

1) оқушылардың білім деңгейін бағалауда қиындықтар туындайды, өйткені әртүрлі мұғалімдер оқу материалын дайындауға әртүрлі талаптар қояды;

2) ағымдық бақылау кезінде оқушылардың көп бөлігінің білімін тексеру қажет болған жағдайда, шығармашылық жұмыстың пайызы аз немесе мүлде жоқ тапсырмалар пайдаланылады. Салыстырмалы түрде қысқа мерзімде дайындауды, өңдеуді және талдауды қажет ететін ақпараттың үлкен көлемін қамтитын тапсырмалардың үлкен саны;

3) пән бойынша білім сапасы үшін жоғары балл алуға ұмтылу оқушыларға сенімсіз бағалардың қойылуына әкеледі;

4) оқушыларды дайындауға байланысты қиындықтар туындайды: сабақта «алдау, алдау, өзара көмек» қолдану оқушылардың білімін бағалаудың сенімділігін бұзады.

Білімді тексеру – оқушылардың оқу іс-әрекетін педагогикалық бақылаудың бір түрі. Мұғалімнің негізгі тәрбиелік міндеті – бағдарламалық білімнің бүкіл кешенін оқушылардың меңгеруін қамтамасыз ету екенін ескерсек, арнайы білім тексеруінсіз жүзеге асыру мүмкін емес екені белгілі болады. Оның үстіне ол нақты білім барынша терең және толық ашылатындай ұйымдастырылуы керек [1].

Педагогикалық тәжірибеде информатика сабағын өткізу үшін сабақтың әртүрлі түрлері, түрлері және формалары қолданылады, бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Мұндай сабақтар информатиканы оқыту әдістемесі тұрғысынан тиімдірек, олар пәнді тереңірек меңгеруге мүмкіндік береді; Информатикадан студенттердің білімін аралық бақылаудың жиі қолданылатын түрлері: бақылау жұмыстары және өзіндік жұмыс.

Оқыту іс-әрекетінде келесі әдістер қолданылады: ауызша сұрау, талқылау, жобалар мен рефераттарды қорғау, жазбаша жұмыс, тестілеу.

Дәстүр бойынша информатика сабақтарында сабақтың бір бөлігі ауызша сұрауға арналған. Негізгі мақсат – тақырып немесе оқылатын бірнеше тақырыптар бойынша білімді анықтау. Ауызша сұрау, әдетте, өткен сабақтың материалы негізінде әрбір информатика сабағында жүргізіледі. Студенттің негізгі міндеті - ең алдымен, негізгі мағынаны ашатын қысқа, бірақ дәйекті әңгімені ұсыну және оны зерттелетін тақырып бойынша номенклатура туралы біліммен толықтыру.

Информатика сабағында оқушылардан ауызша сұрауды қолдану тәжірибесі бақылаудың бұл түрінің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Кемшілігі – ауызша сұрауға көп уақыт кетеді, бірақ бір сабақта 3-4 оқушыдан артық сұрақ қоюға болмайды. Артықшылығы – оқушылардың сынып алдында жауап беруі, бұл сөйлеудің анық және логикалық дамуына, сөйлеу этикеті мен көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Мектеп оқушыларының бастауыш сыныптарда ақпараттық материалды ұсынуда белгілі бір дағдыларды дамыта бастауы маңызды.

Информатикада алгоритмдерді құру дағдыларын меңгеру маңызды:

1. Мәселенің анықтамасы;
2. Шешу алгоритмін құру;
3. Алгоритмнің дұрыстығын тексеру;
4. Алгоритмді компьютерде программалау.

Бұл қадамдарды талдау, логикалық ойлау және бағдарламалау дағдыларындамыту үшін сабақта жүйелеуге және пайдалануға болады. Сонымен қатар, информатика сабақтарында бақылаудың басқа да түрлері, мысалы, тестілеу және тәжірибелік тапсырмалар белсенді түрде қолданылады. Тестілеу студенттердің нақты тақырыптар бойынша білімін бағалауға және олардың материалды түсінудегі олқылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі білім берудің дамуы жағдайында оқушылардың білім сапасын бағалау тұжырымдамасы бүкіл білім беру жүйесінде үлкен өзгерістерді бастан кешіруде. Мектеп оқушыларының дайындық сапасын арттыру педагогикалық процестің маңызды аспектісі болып табылады. Білімді бақылау тест жүйесі оқушылардың білімін бағалаудың негізгі құралы болып табылады. Оның артықшылықтары: жеке көзқарас, жүйелілік, объективтілік, көпдеңгейлік көзқарас, оқу пәнінің мазмұнының үлкен көлемін қамту, технологиялық тиімділік.

Сондықтан білімді бағалау технологиялары бақылаудың дәстүрлі формаларына қосымша ретінде қарастырылады. Бұл ретте бағалаудың оқу- тәрбие үрдісіндегі рөлі мен орны айқындалады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1 Андреев С.С., Серебрякова Ж.И.А. Сыртқы (аймақтық) тестілеу бітірушілер оқу процесінің өнімділігіне әсер ету құралы ретінде.

Аннотация. есеп беру 8 симпозиум «Адам және тәрбие квалиметриясы: Әдістеме және тәжірибе». - М.: Зерттеу. орталығы, мамандарды даярлау сапасының мәселелері, 1999 ж - 89-91 б.

2 Құдаев М.Р. Оқу үрдісіндегі коррекциялық бақылау: Проблемалар және құрылыс әдістері. - Майкоп: Адыг баспасы. күй Университет, 1997. – 194 б.

3 Беспалько В.П. Оқыту сапасын бақылау – басқару құралы білім // Білім әлемі. 1996. - No 2.- Б.31-36.

4 Каган В.И., Сычеников И.А. Оқыту процесін оңтайландыру негіздері жоғары мектеп. - М.: Жоғары мектеп. 1987 жыл.

5 Карпов В.В., Катханов Н.М. Жүйені әзірлеу және енгізу әдістемесі оқушылардың дағдылары мен білімдерін рейтингтік бақылау. М.: Зерттеу. орталық, 1991. -48с.

ЭТНОСОЦИАЛЬНОЕ РАЗНООБРАЗИЕ НАСЕЛЕНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ И ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЙ ФАКТОР

Нурланова Аружан Шынадиловна

Магистрант 2 курса,

Казахский Университет Международных отношений

и Мировых языков имени Абылай хана,

Алматы, Казахстан

Аннотация

В статье рассматривается роль этнического и социального разнообразия в обществе Великобритании как ключевого фактора, оказывающего влияние на геополитическую и геоэкономическую ситуацию. В данной статье анализируется взаимосвязь этнических групп, социальных классов и экономических процессов в стране, освещая их важность для формирования политических решений и развития экономики. В статье особое внимание уделяется основным аспектам этносоциального многообразия Великобритании и его воздействие на геополитические отношения с другими странами, а также на экономические стратегии и политику внутреннего развития.

Ключевые слова: Великобритания, геополитика, геоэкономика, этническое разнообразие, населения, социальные классы и разнообразие.

Великобритания, как страна с богатой историей и сложным этническим составом, представляет собой уникальное поле для изучения влияния этносоциального разнообразия на её геополитическую и геоэкономическую ситуацию. Великобритания - это многонациональное общество, объединяющее представителей различных этнических групп и социальных классов. Основные этнические группы включают белых британцев, азиатско-британцев, афро-карибские и африканские сообщества, а также многочисленные мигрантские группы из разных уголков мира. Этническое разнообразие в Великобритании дополняется социальными различиями, которые проявляются в уровне доходов, образования, занятости и доступе к ресурсам.

Афро-карибские граждане составляют значительную долю мигрантов, прибывших в Великобританию из Африки и Карибского региона в разное время, и приносят с собой свои собственные традиции и культурные особенности. В настоящее время они уделяют внимание сохранению своих культурных корней через создание сообществ и организаций [1].

Кроме того, в Великобритании проживает множество этнических групп из разных уголков мира, включая польских, итальянских, французских и немецких мигрантов, которые дополняют богатство культурного наследия страны. Несмотря на разнообразие культур и происхождения, все эти этнические группы гармонично соседствуют в Великобритании, внося свой собственный уникальный вклад в развитие страны и обогащая ее культурное наследие.

Согласно представленным данным в Таблице 1, население Великобритании представлено разнообразным многообразием этнических групп.

Таблица 1 – Список этнических групп в Великобритании [2]

Наименование этнической группы	Происхождение
Белые британцы	Великобритания
Азиатско-британцы	Индия, Пакистан, Бангладеш, Шри-Ланка и др.
Афро-карибские граждане	Карибский бассейн, Африка
Мигранты из Европы	Польша, Италия, Франция, Германия и др.
Мигранты из других регионов	Различные страны Африки, Ближнего Востока и др.

Самой многочисленной этнической группой в Великобритании являются англичане, составляющие значительную часть населения и общающиеся на английском языке, который является официальным языком страны. Англичане, как носители английского языка, оказали значительное влияние на мировую литературу, искусство и музыку.

Великобритания, несмотря на своё разнообразие этнических групп, обладает богатым культурным наследием, сформировавшимся под воздействием различных национальностей и народов, проживающих на этой земле. При наличии грамотного руководства властей они стремятся к мирному сосуществованию и плодотворному сотрудничеству на территории страны.

Кроме того, Великобритания привлекает людей со всех уголков мира. Здесь проживают ирландцы, шотландцы и валлийцы, каждый из которых сохраняет свои уникальные традиции и культурные особенности.

Также в стране проживают различные этнические сообщества из стран, такие как Индия, Пакистан, Ямайка, Нигерия, Китай и многие другие. Эти группы не только приносят свою культуру в британское общество, но и обогащают многообразие британской культуры [3].

В контексте, растущего населения играет ключевую роль международная миграция, которая внесла значительный вклад в формирование культурного, этнического и социального общества страны.

После Brexit (Выход Великобритании из ЕС) демографическая структура населения Великобритании могла быть подвержена изменениям из-за различных факторов, включая экономические, социальные и политические перемены. Например, произошедшие в результате Брексита, изменения в социальной политике, включая образование и здравоохранение, оказали влияние на различные возрастные группы населения.

- уменьшение свободы передвижения для граждан ЕС привели к сокращению числа европейских мигрантов, прибывающих в Великобританию. Это отразилось на демографической структуре, включая этнический и возрастной состав населения;

- уменьшение количества мигрантов из ЕС оказал влияние на различные отрасли экономики, которые зависят от иностранной рабочей силы;

- экономические и политические решения повлияли на рождаемость и смертность, иметь детей, а также на доступ к здравоохранению, что может повлиять на смертность.

- Британия покинула единый европейский рынок, что привело к торговым барьерам. Например, половина продовольствия в Британии - импорт, а 60% всего импорта до брексита завозилось из Европы;

- Сальдо миграции (разница между числом приехавших и уехавших) рухнуло на 88% в первый год пандемии и брексита.

В настоящее время миграция населения является мировым явлением и ключевой составной частью развития современного общества. Согласно данным Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН, за последние десятилетия количество мигрантов по всему миру значительно возросло: с 178 миллионов человек в 2000 году до 214 миллионов человек в 2010 году, что составляет 3% общего населения планеты. Особенно заметный рост миграционных потоков отмечается в Европе, где количество мигрантов возросло с 58 миллионов человек в 2000 году до 70 миллионов человек в 2010 году [4].

Исследование этносоциального разнообразия населения Великобритании включает в себя множество аспектов, связанных с геополитикой и геоэкономикой.

Этническое разнообразие Великобритании имеет значительное воздействие на ее геополитическую позицию. Присутствие представителей различных этнических групп в политической сфере формирует многообразие взглядов и интересов, что влияет на принятие важных решений на государственном уровне. Кроме того, этнические сообщества могут играть ключевую роль в международных отношениях Великобритании, укрепляя связи с их родинами и способствуя развитию торговых и культурных связей.

С увеличением культурного многообразия в Великобритании в настоящее время все большее внимание начало уделяться исследованию геополитических факторов, воздействующие на трансформацию этноразнообразия населения Великобритании, включают:

1. Иммиграционная политика: Решения, принимаемые британским правительством относительно приема иммигрантов, в том числе квот и условий въезда, определяют, какие этнические группы и из каких регионов мира в основном прибывают в страну.
2. Международные конфликты и кризисы: Геополитические конфликты в других странах и регионах могут привести к массовым миграционным потокам, включая беженцев, что может изменить этноразнообразие Великобритании.
3. Глобализация: Процессы глобализации, такие как международная торговля, технологические инновации и культурный обмен, могут способствовать перемещению людей между странами и континентами, что также влияет на этноразнообразие.
4. Исторические связи: Исторические связи и имперские деяния Великобритании в прошлом оказывают влияние на этноразнообразие населения страны. Например, колониальное прошлое Великобритании отразилось на миграционных потоках из бывших колоний [5].

Эти и другие геополитические факторы в исследовании формируют многокультурный ландшафт населения Великобритании, отражающий множество исторических, социальных и экономических процессов как внутри страны, так и в мировом контексте.

Этническое разнообразие также имеет существенное значение для экономики Великобритании. Представители различных этнических групп вносят свой вклад в различные секторы экономики, стимулируя инновации, предпринимательство и рост производства. Благодаря многообразию культур и трудовых ресурсов Великобритания может привлекать инвестиции и талантливых специалистов со всего мира. Под воздействием геоэкономических факторов, создают картину этнической динамики Великобритании, которые включают:

1. Экономический рост и занятость: Высокий уровень экономического развития и возможности трудоустройства привлекают иммигрантов из различных стран. Это приводит к увеличению этноразнообразия населения Великобритании.
2. Международная торговля и инвестиции: Интеграция Великобритании в мировую экономику через международную торговлю и инвестиции создает условия для притока иностранного населения, особенно в города и регионы с развитой экономикой.
3. Образование: Престижные университеты и крупные города, такие как Лондон, привлекают студентов и молодых специалистов. Это способствует многонациональности и этническому разнообразию [6].

Таким образом, геополитические и геоэкономические факторы, такие как политические конфликты и новые вызовы, экономические колебания и экологические катастрофы могут иметь, как благоприятные, так и неблагоприятные последствия. Изучение этих факторов позволяет понять как позитивное, так и негативное воздействие на социально-экономическое и культурно-образовательное положение Великобритании.

С одной стороны, за счет привлечения мигрантов из различных стран мира Великобритания получила доступ к широкому диапазону профессиональных навыков и талантов. Это способствовало развитию экономики, стимулированию инноваций и повышению конкурентоспособности на мировом рынке.

Мультикультурализм обогатил культурную сферу Великобритании, привнеся разнообразие языков, кухни, искусства и традиций. Этот культурный обмен способствует более глубокому пониманию и уважению к различиям, а также созданию более открытого и инклюзивного общества. Благодаря мультикультурной среде Великобритания стала местом, где различные идеи и подходы могут смешиваться и взаимодействовать. Это способствует появлению новых бизнес-моделей, технологических разработок и культурных инициатив, способствующих динамичному развитию общества [7].

С другой стороны, вместе с экономическим ростом, мультикультурализм также мог способствовать усилению экономических неравенств. Мигранты и члены этнических меньшинств часто сталкиваются с низкими заработными платами, нестабильной занятостью и недостатком доступа к ресурсам и возможностям. Мультикультурализм может приводить к возникновению социокультурных конфликтов и напряженности в обществе. Различия в культурных ценностях, языковых барьерах и религиозных убеждениях могут создавать расколы и приводить к усилению этнической и религиозной нетерпимости [8].

В условиях экономической нестабильности и социокультурных напряжений мультикультурализм может способствовать увеличению проявлений ксенофобии, расизма и этнической дискриминации в обществе, что создает негативную атмосферу и ограничивает социальную гармонию и стабильность.

Однако, Великобритания не может оторваться от мировых процессов, и Европейский союз остается важным стратегическим союзником. В условиях геополитической соперничества Великобритания должна защищать свои интересы совместно с партнерами, разделяющими принципы либеральной демократии. Великобритания может оставаться геостратегически независимой и в то же время добиваться мирового признания и влияния, сотрудничая с странами Европейского Союза и другими странами СНГ [9].

Следственно, разнообразие этносоциальных групп в Великобритании оказывает значительное воздействие на международные отношения в геополитическом и геоэкономическом контексте. Вот несколько основных аспектов:

- в связи с многообразием этнических и социокультурных групп внутри своей территории, Великобритания сталкивается с необходимостью управления этими различиями, что может отразиться на международном уровне, включая международные соглашения и поддержку этнических диаспор;

- этническая мозаика населения Великобритании влияет на ее экономические связи с другими странами, поскольку многонациональное население поддерживает коммерческие и культурные связи, способствующие международной торговле, инвестициям и обмену технологиями;

- разнообразие населения Великобритании способствует укреплению ее «мягкой силы» в международных делах, поскольку способность страны управлять этническими конфликтами может усилить ее влияние и содействовать международному сотрудничеству;

- обширные этнические диаспоры в Великобритании играют важную роль в ее международных отношениях, оказывая влияние на политику страны и на уровень сотрудничества в различных сферах [10].

Таким образом, этносоциальное разнообразие населения Великобритании играет ключевую роль в ее геополитическом и геоэкономическом взаимодействии с другими странами, создавая как вызовы, так и возможности для продвижения своих интересов и сотрудничества в мировой арене. Демографическое разнообразие представляет как возможности, так и вызовы. Геополитические решения, связанные с миграцией и интеграцией, являются важной составляющей для укрепления социокультурной гармонии и сбалансированного развития.

Список литературы:

1. Васильева В.И. Освещение проблемы мультикультурализма на территории Великобритании в современных британских периодических изданиях. – 2022. 21-36 с.
2. Карпов Г.А. Британская миграционная политика второй половины XX – начала XXI вв.: уроки для России // Национальная безопасность. - 2017-2023. - № 1. - С. 15-41.
3. Википедия. Демография в Соединенном Королевстве. - 2023. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Demography_of_the_United_Kingdom
4. Кочеткова Л.Ю. Миграционные процессы в Великобритании как фактор социально-демографической реструктуризации населения. – 2017. – С. 150.
5. Klaus F. Z. and Wilhelm R. Europe's Demographic Transformation: Immigrant Integration, Economic Growth, and Social Cohesion. – 2021. 34-45.
6. Ким А.С. Миграционные процессы в Великобритании как фактор социально-демографической реструктуризации населения. – 2006. 161-170.
7. Хахалкина Е.В. Иммиграционная политика Д. Кэмерона // Современная Европа. - 2015.- № 4. - С. 48-49.
8. Карпов Г.А. Великобритания: демография против мигрантов и мультикультурализма. – 2014. 2-7.
9. Карпов Г.А. Британский мультикультурализм: мина замедленного действия? // Азия и Африка сегодня. – 2012. - № 5. 67-78.
10. Алексей Д., Наталия Б., Миграционная политика Великобритании как основа возникновения разногласий страны с Европейским Союзом. – 2022. - М. 1-6.

ЗАМАНАУИ МЕКТЕП МҰРАЖАЙЛАРЫ: ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОРТА

Кабденова Назаргул Смагулкызы

*Ақтөбе қаласы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, “География”
мамандығының магистранты*

Кубесова Гульнар Тынышбаевна г.ғ.к., доцент

Аннотация. Музей – білім мен таным ордасы ретінде жас буынның дүниетанымы мен жеке тұлға болып қалыптасуына айтарлықтай өз үлесін қосады. Мектеп мұражайлары бірқатар маңызды міндеттер атқарады. Бұл мақалада мұражай ұғымы, оның тарихы мектеп-мұражайларының қалыптасуы мен педагогикалық маңызы баяндалады.

Кілт сөздер: мұражай, мектеп-мұражайлары, өркениет, білім.

Музей – бұл адамзат қоғамының сан ғасырлық тарихы мен салт-дәстүрінен, өнері мен мәдениетінен, ғылымы мен білімінен ең қысқа уақыт ішінде хабардар ететін ақпараттық жылдамдыққа ие бірден-бір ғылыми-танымдық орын, әрі көп қырлы тарихи қалыптасқан мәдени-әлеуметтік институт.

Музейлердің қалыптасқаннан бергі қызмет ету бағыттарының бірі – білім беру болып есептеледі. Мұражай-музей сөзін (мусейон) адамзаттық мәдени қолданысқа көне гректер енгізген. Олар үшін бұл орын «храм муз» даналар мен философтар жиналатын, терең ойға бататын, толғанатын орын болған. Музей гректің – *museion* – орын, музаға арналған орын, муза ғибадатханасы деген түсінік береді. Муза -1. Шабыт. Муза-2. Көркемөнер мен ғылымның қамқоршы құдайы. Ал римдіктер музе (музеум) сөзін философиялық талқылау, айтыстар орны ретінде пайдаланған. Флорентийліктер «музей» сөзін сирек кездесетін бағалы заттар жиынтығы деген мағынада XV ғасырдан бастап қолдана бастайды. «Музей» сөзі XVIII ғасырдан бері қарай маңызды ерекшеліктері бар заттарды сақтайтын және көрсетуге арналған ғимарат деген түсінікке ие болды. Музейдің танымдық-білімдік қызметінің тарихы антикалық дәуірден басталады. Одан кейінгі музейлердің танымдық-білімдік дамуы Қайта өрлеу дәуірінде жалғасып, алғашқы кунсткамералар мен сирек кездесетін дүниелер кабинеті музейлердің алғашқы үлгілері болды. Кабинеттердің XVII ғасырда ролі артып музейдің педагогикалық орны алғашқы рет ерекшеленеді. Бұл бағыттың идеялық негізі француз және неміс ағартушылығы болды. Орта ғасырлардан бастап кейбір еуропалық ағартушы ғалымдар өз еңбектерінде музейлердің білімдік-тәрбиелік маңызы мәселесіне тоқтала бастады. Мысалы, 1591 жылы Дж.П. Ломатцо өзінің «Муза туралы» трактатында музейді көпшіліктің өнер туындыларымен танысатын жері ретінде сипаттама берді. 1658 жылы Я.А.Коменский өзінің «*Orbis Sensilium Nictus*» еңбегінде алғаш рет музей құндылықтарының көрнекі құрал ретіндегі педагогикалық аспектілерін ашып көрсетеді. 1880 жылдары батыс елдерінде музейлерде оқушыларды ғылыми-техникалық және көркемдікке оқыту мен тәрбиелеу бойынша бірлескен жұмысты қамтамасыз ету үшін мектеп мұғалімдерімен өзара қатынас қызметтері құрылды. Қоғамның барлық жігіне

әсер ететіндей деңгейде музей мен мектепті біртұтас жүйеге айналдырған Г. Коль болды. Яғни, ол музейдің білім беру жүйесіндегі рөлін айқын түсіне отырып, былай деген: «Егер музейлер мен галереялар алдарына білімдік мақсат қоймайынша, тиімсіз және адам жалықтыратын мекеме болып қала береді». Бұл тұрғыда алғашқы білім беру жүйесіндегі кәсіби музей Англияда пайда болды. Англиядағы музейлер Америка Құрама штаттарында музей ісінің қалыптасуына үлкен әсерін тигізді. Бұған бірінен соң бірі Нью-Йорк, Бостон, Филадельфия, Чикагода ашылған музейлер дәлел бола алады. Бұл музейлердің барлығы дерлік білімдік мақсатта құрылып, тіпті кейбіреулерінде «музей мұғалімі» қызметі енгізілді. Осы уақыттан бастап музейлер оқу-тәрбие мекемелері ретінде қалыптаса бастады. XIX ғасырда музейлер коллекциялар түрі жағынан білім-танымдық қызметке негізделген кәсіптік бағытта қалыптаса бастады. XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап мәдениетті демократиялау процесіне байланысты, музей – «Таным сарайы» ретінде қабылдана бастады. 1920 жылы прагматикалық идеологияның үстемдік құруымен музейлер педагогикалық музейге айнала бастайды. Музей педагогикасы ұғымы XX ғасырдың басында Германияда ғылыми айналымға енгізілді. Осындай жағдайда білімдік музейлердің көптеп пайда болуы Европада кең көлемде жүрді де, халыққа білім беру ісінде қайта құрулар қоса жүргізіліп, ол Германия мен АҚШ-та күшті қарқынмен дамыды. XX ғасырға дейінгі музейдің эволюциялық таным-білімдік қызметі осындай жобала болды. Кеңес үкіметі жылдарында барлық музейлер идеологияландырылған бағытта социализм мен коммунизм идеяларын насихаттаумен болды. Бұл әсіресе 1950 жылдардан бастап сол кезеңдегі Кеңес өкіметінің мерейтойлық мерекелерін кең көлемде атап өту шаралары кезінде көптеп ұйымдастырыла бастады. Бұл кезеңде Кеңес өкіметі пен коммунистік партияның сара саясаты, олардың ізбасарлары комсомол мен пионер ұйымдарының табыстары мен жетістіктерін насихаттайтын құжаттар мен жәдігерлер мектеп музейлерінің басты экспозициясы болды.

Қазіргі заман қоғамы музейлердің тәрбиелік және білім беру мүмкіндіктерін неғұрлым тиімді пайдалануға мүдделі. Музейлердің бұл бағыттағы тиімділігін пайдалануда пайда болған ғылыми пән – музей педагогикасы. Музей педагогикасы дегеніміз – педагогикалық көзқарас тұрғысынан қарастырғанда музейлік қатынастар формасын, музей заттарын көрсету және қабылдау, түсіну ерекшеліктерін зерттейтін бір-бірімен тығыз байланысты ғылыми пән. Қазіргі уақытта тарихи бағыттағы музейлерге ерекше роль береді, себебі тарихи-мәдени ескерткіштерді визуальді түсіну – дүниеге көзқарасты және мұралардың құндылығын сезіну, жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімін, тарихи біліктілігін және рухани-адамгершілік мәдениетін қалыптастыруға септігін тигізеді. Бір жағынан музей адамның мәдени ортада бейімделу құралы, қарқынды өзгерістегі әлемде психологиялық баспана, тарих пен мәдениеттің қайта оралмас құндылықтарын сақтау факторы ретінде танылады. Басқа жағынан музей тұлғаның адамгершілік және эстетикалық дамуына ықпал етуші мәдени ортамен молынан қарым-қатынас жасаудың рухани орны.

Музейлік-педагогикалық үрдістің құрылымында музейдің педагогикалық қызметінің үш негізгі қызметін бөліп көрсетуге болады:

тәрбиелік	білім беру	дамытушы
-----------	------------	----------

Музей – білім мен таным ордасы ретінде жас буынның дүниетанымы мен жеке тұлға болып қалыптасуына айтарлықтай өз үлесін қосады. Олардың негізгі мақсаты:

- Жас ұрпақтың саналы, ұлтжанды, тәрбиелі болып қалыптасуын жан-жақты қамти отырып тәрбиелеу;
- Сезімталдық қасиетін, ойлау, қиялдау, шығармашылық ынтасын, эстетикалық сезімін, талғамын дамыту;
- Отаншылдық, рухани-адамгершілік құндылықтарды жас ұрпақ бойына дарыту;
- Тарихи ұлттық санасын қалыптастыру, ғылыми көзқарасының дамуына мұражай мұрағаттарын және тарихи-мәдени ескерткіштерді пайдалану;
- Ұлттық салт-дәстүрді, ұлттық дүниетанымды музей мәдениеті тұрғысында санасына сіңіру;

Мектеп пен музейлер арасындағы қарым-қатынас олардың өзара іс-шараларының ойдағыдай өтуіне, тәрбие мен білім беруге бағытталған музейлік-педагогикалық бағдарламаларды жүзеге асыруына, танымдық экскурсияларды бірлесіп атқаруынан көрініс табады. Сонымен қатар, музей педагогикасы мектеп мұғалімінің де тарихи-мәдени таным көкжиегін арттыратыны сөзсіз. Қазіргі таңда виртуалды музейлердің пайда болуы музей қызметкерлері мен оқытушы-педагогтардың алдына жаңа міндеттер жүктеп отыр. Еліміздің кез-келген аймағы, өлкесі, қала, ауыл өзіне тән сұлу табиғатымен ерекше, сонымен бірге олардың әрқайсысы жергілікті халқының мақтаныш сезімін тудыратын сан қырлы, мол тарихи-мәдени әлеуетке ие екендігі де белгілі. Ал өлке тарихы елдің белгілі бір территориялық және уақыт кеңістігімен айқындалады. Осыған байланысты әр өлкенің ерекшелігі ескеріле отырып өлкетанулық бағыттағы музейлер құрылады. Аймақтың өткені мен бүгінін сипаттайтын тарихи-өлкетану музейлері оқушылардың туған өлкесіне деген сүйіспеншілігін одан әрі арттыратыны сөзсіз.

Мектеп музейлерін сөз жоқ рухани-материалдық мәдениет пен білімнің ордаларының жарасымды үйлесім тапқан орнына жатқызуға болады. Ресейлік музейтанушы ғалымдар Ю.Б.Яхно және И.Н. Микулан мектеп мұражайлары алғашында тарих, география, биология, дүниетану және т.б. пәндерінің сабақ барысында қолданатын көрнекілік құралдарын атап айтқанда карталар, естеліктер, фотосуреттер, гербарийлер, минералдар және т.б. құжаттар сақтайтын кабинеттер негізінде жасақталған деген тұжырым келтіреді. Мектеп музейлері қысқа уақыт ішінде мектеп оқушыларын оқыту мен тәрбиелеуде тиімділігі артып педагогикалық практикада кеңінен қолданылуда.

Мектеп музейлерін құрудағы ең басты мақсат оқушылардың туған өлкенің тарихы мен мәдениетіне қызығушылығын арттыру, шығармашылық бейімділіктеріне қолдау көрсету, аға ұрпақ бойындағы адамгершілік құндылықтарына құрметпен қарау, елін, жерін сүйуге бағытталған ұлтжандылық пен отаншылдық сезімдерін қалыптастыру, рухани-мәдени құндылықтарды бойына сіңіру. Музей тек мектептің ерекше түрдегі оқу кабинеті ғана болып қоймай, ашық білім беру кеңістігіндегі басты тәрбие орталығына айналу қажет. Сонымен қатар ресейлік ғалымдар Т.А. Кудрина, Н.В. Шалахова, И.М. Косов, О.В. Лысиков, К.Г. Левыкин, Т.Ю. Юренев, Л.М. Шляхтин өздерінің ғылыми-зерттеу еңбектерінде музей мен білім

мекемелері арасындағы байланыс, музей педагогикасы, музей қызметі, типологиясы, мектеп музейлерінің теориясы мәселелерін қарастырған. Т.А. Кудринаның редакциялауымен жарық көрген «Музей және мектеп» атты еңбекте бірлескен авторлар жас ұрпаққа патриоттық, эстетикалық, адамгершілік, азаматтық тәрбие берудегі әр түрлі бағыттағы музейлердің мүмкіндіктеріне тоқталған. Сондай-ақ кітапта мектеп пен музей арасындағы байланыс, мектеп музейлерін құрудың шарттары және олардың оқу-тәрбие үрдісіндегі ролі туралы қамтылған. Қазақстандық педагогикалық ғылымда музей педагогикасымен елге белгілі бірнеше зерттеуші ғалымдар айналысты. Олардың ішінде ғалым-зерттеуші Ү.Д. Мұңалбаеваның «Мұражай педагогикасы тарихы, теориясы, тәжірибесі» атты оқу құралы еліміздегі бұл сала бойынша жазылған көлемді, көрнекті еңбек деуге болады. Бұл еңбектің негізгі мазмұны музейдің білім беру қызметінің қалыптасуы мен дамуының және музей педагогикасының ең маңызды аспектілері қарастырылады. Бұл еңбекте зерттеуші педагогикалық үрдіс негізіне сүйене отырып музей педагогикасының бірнеше қағидаларын айқындаған

Мектеп музейінің негізгі мақсаты — жас буынның отбасы, ата-ана, мектеп, қоғам, отан алдындағы жауапкершілік сезімін қалыптастыру, туған өлкенің табиғи байлықтарын сақтап құрметтеуге үйрету, еліміздің өткені мен бүгінгіне құрметпен қарау, адамгершілік-эстетикалық мәдениеті жоғары, ой-өрісі биік азамат ретінде қалыптасуына ықпал ету. Музей жұмысы негізінде оқушылардың дүниеге ғылыми көзқарасы қалыптастырылады, адамгершілікке, имандылыққа, ізгілікке тәрбиеленеді

Музейде өткізген әрбір күн жас ұрпақ үшін мәнді де қызықты болып, олардың тарихи-мәдени таным деңгейін көтеріп, интеллектуалдық ақыл-ойын дамытып, парасатты ойлауға, рухани-адамгершілік құндылықтарды, қоршаған ортаны тағы да бір тани түсуге мүмкіндік беретіні айдан анық. Өйткені музей келушілердің өткенді құрметтеп, болашаққа үлкен сеніммен қарап ой елегінен өткізуге мүмкіндік беретін бірден-бір тарихи-мәдени, тәрбие орны.

Қазіргі таңда еліміз бойынша 8 мыңға жуық мектеп жас ұрпақты білім нәрімен сусындатса, соның 1500-ден астамында мектеп музейлері ұйымдастырылған. Облыс орталығы мен аудандардағы мектептер, оқу орындары жанында құрылған бұл қоғамдық негіздегі музейлер — келешек жас ұрпаққа оқу-білім, адамгершілік, эстетикалық тәрбие беретін, сонымен қатар қазақ халқының тарихын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, тұрмысын, тағы да басқа ұлтымыздың мұраларынан айырылып қалмауға септігін тигізетін рухани-мәдени орынға айналып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Карпова О.Б. Школьный музей: жизнь в творчестве. Методические рекомендации в помощь организаторам музеев учреждений образования. - Вологда, - 2006.-С.18-190
2. Нагорский Н. Музейная педагогика и музейно-педагогическое пространство // Педагогика. - 2005. - № 5.
3. Прутченков А. Музейная педагогика // Воспитание школьников. - 2002. - №5.
4. Хенкин Я. Из опыта работы школьных музеев // Воспитание школьников. - 2001. - № 3.

СЫНДАРЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шарапатдинова Мирихан Куатбаевна

*Маңғыстау облысы Бейнеу ауданы
бойынша білім бөлімінің «Бейнеу лицейі» коммуналдық
мемлекеттік мекемесінің физика пәні мұғалімі*

Аннотация

«Білім басы бейнет, соңы зейнет» деп бекер айтпаған дана халқымыз. Қазіргі кезде кім білімді болса, сол заманның озығы, білімсіз әлдекімнің азығы болатын заман туды. Білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында жетекші роль атқарады, сондай-ақ сол қоғамның әрі қарай дамуын арттыра түседі. Физика пәні-ғылымның бастауы. Ол пәнді бастағаннан-ақ табиғатты танудың үш іргелі басқышы ол - бақылау, эксперимент, теория екендігі айтылады.

Оқыту жүйесіндегі басты назар - жеке тұлғалық қасиетке бағытталған білім беру жүйесі болуы керек. Сондықтан оқыту процесі мазмұнды және іс-әрекетке бағытталуы тиіс, оған қоса қолжетімді және қызықты болуы шарт. Егер қызықсыз болса, білім алушы басқа ақпарат іздеп, басқа жаққа бет бұрып кетеді. Қазіргі оқыту технологиясындағы сындарлы оқыту туралы, саралау мен бағалау туралы ізденіп, осы «оқытудың осындай жаңа, сүзілген, заманауи түрлерін пайдалансақ, смарт мақсатымызға жетеміз бе?»-деген сұрағым пайда болып, осы сұрақ туралы ойландым, сұрағымға жауапты өз іс-тәжірибемнен келтіруді жөн көрдім.

Орыс педагогі К.Д.Ушинский айтқандай, мұғалім педагогикалық жұмысының қарапайым және түсінікті әліппесін меңгергенде ғана, балалар оқудың тәттілігін сезінеді.

Қазіргі кезде оқушы нақты білімді алғанымен тиісті деңгейде қолдана алмаса, алған білімін қажетсіз деп ойлап, оны ары қарай дамытпайды, тез ұмытады, қазіргі “тілмен” айтқанда, себетке лақтырады. Мектеп мұғаліммен бірге тыныс алады, мұғалім нашар болса тыныс алу да қиындайды, ал ол мұғалімнен білім алып шыққан оқушы қоғамда тиісті мәселені шеше алмайтын, өзіндік ойлау, талдау жасай алмайтын тұлға болады. Қазіргі жаңа технологияның орнын кейін басқа да тәсілдер алмастыруы мүмкін. Себебі, қоғам соны талап етеді, ақпараттар легі өте көп болғандықтан, білім берудің әдіс-тәсілдері де өзгеріп отыруы табиғи. Мұғалім педагогикалық жұмысының қарапайым және түсінікті әліппесін өзі құрастырады, сонда ғана нәтижеге жетеді.

Бұлай оқушыларды қабілеттері бойынша бөлу өте маңызды, яғни сәйкесінше оқушылардың оқуы, ақпаратты есте сақтауы, тапсырмаларды орындауы мен түсінуі әртүрлі деңгейде. Ғалымның айтуынша, егер мұғалім оқыту мен бағалаудың түрлі әдіс-тәсілдерін пайдаланса, оқушылардың білім сапасы жақсарады. Бұл көп оқушыны қамтып, олардың мазмұнды игеруін жақсартады. Әр түрлі бала бар, олардың білімді қабылдауы да әртүрлі, қызығушылығы да әртүрлі.

Осы орайда, айта кету керек пәндік жетістік бұл-мұғалімнің біліміне байланысты бола бермеуі мүмкін, егер әртүрлі қабілетпен, әртүрлі дайындық деңгейімен келіп отырған оқушыларға сабақ бере отырып,

Өз шәкірттеріме не үйретемін?

Қалай үйретемін?

Осы үйретуім арқылы қызығушылығы арта ма?» -деген сұрақтарды өзімізге жиі қоймасақ, жаңаша ізденбесек, жоғарыда айтқандай ақпараттар легі бар, қызығушылық жоқ, жаттанды, тез жойылатын құбылыстар болуы әбден мүмкін. Біз онда жаңаша жаңартылған білім мазмұнымен тығыз байланысқан әдіс-тәсілдер, педагогикалық шеберлік, іздену үстінде болуымыз керек екен. Оқушыларға жаңа ақпаратты меңгертіп қана қоймай, оған қоса сол

ақпаратты басқа, тиімді жолмен ұсына отырып, өмірмен байланыстыруға да болады. Әрбір оқушыға кез-келген ақпараттарды тиімді түсіндіруге болады. Алайда оқушы тілін табудың ең тиімді жолы – бұл дәстүрлі әдіс-тәсілдермен қатар, жаңа тиімді әдістерді кең қолдану. Соның ішінде сыни ойлау дағдыларын дамытатын тәсілдерді ерекше атауға болады. Осыған орай саралап оқытудың тереңдетілген принципі бойынша сабақты қалай жоспарлауға болады, оқытудың қандай стратегияларын қолданған жөн, қалыптастырушы бағалауды қалай тиімді жүзеге асыруға болады деген сұрақтар туындайды. Сондай-ақ алдымызда «сындарлы оқытудың тиімділігі неде?» деген басты сауал тұрады. Саралау деңгейлік оқыту түрі сияқты балалардың қабылдау деңгейіне қарай тапсырмалар беру болып табылады, сондай жағдайда балаларда жалығу болмайды. Ал, бағалау оқушының сабаққа қызығушылығын арттыратын бірден-бір құрал, ал бағалаудың тиімді жүргізілуі мұғалімнің дәрежесін де арттыратын ықпалы жоқ емес.

Бақылау мен эксперимент табиғатты танудың, зерттеудің маңызды әдістерінің бірі. Теория арқылы біз оқып үйренеміз, жаңалық іздейміз, бұрынғы практиканы қазіргі практикамен салыстырамыз.

Көбінесе, жаратылыстану білімі оқушылар үшін қиын болуы мүмкін. Физика пәні мұғалімі орта мектепте де, жоғары оқу орындарында да физиканы оқытудың дәстүрлі әдістерін қолдану арқылы оқушылардың назарын аудару қиынға соғады. Осылайша, мұғалімдер өз оқушыларына физиканы оқытудың озық креативті әдістерін қолдана алады. Мұндай жаңа стратегиялар тақырыптарды қызықты әрі түсінікті ете алады. Физиканы оқыту процесін басқарудың бірнеше тиімді әдісін ұсынайын.

Физиканы оқытудың ең жақсы әдістері қандай?

1. Әдеби баяндау немесе видеобаяндама

Тақырып бойынша әңгімелер айту арқылы сіз оқушылар мен олардың идеялары арасында байланыс орнатасыз. Бұл сонымен қатар мұғалім мен оқушылар арасындағы сенімділік пен ынтымақтастықты арттыруға ықпал етуі мүмкін. Оқушылар көбірек көңіл бөледі және әңгімелерге көбірек қызығушылық танытады. Осылайша, әңгімелер оқушылардың тақырыптарды үйренуі мен түсінуін жеңілдетуі мүмкін. Мысалы, тек қана тақырыпты түсіндірмей, оқыған кітабымды айту немесе көрілген кино арқылы қызықтыру, сол кітаптың немесе киноның мазмұнынан бүгінгі тақырыпқа қандай байланысы бар екендігін табу сияқты тапсырмалар беру оқушыларды сол кітапты немесе киноны іздеуге, оқу мен көруге ұмтылады. Байланыс іздеу мен тапсырманы орындауға ұмтылады.

Өз тәжірибемде жылулық қозғалыстар, температура, температураны өлшеу, ішкі энергия туралы тақырыптарды өткенде атақты фантастикалық шығарма иесі, жазушы Александр Беляевтің «Ауа саудагері» романын қысқаша айтамын. Себебі, өзім осы кітапты оқып адамды өзіне баурап алатын тылсым қасиетке ие екендігін сезінгенімді айтамын. Фантастиканың түбі – ғылым. Автор қиялының жүйріктігі соншалық туындыдағы оқиғалар шын өмірде болып жатқандай әсер етіп, баурап алатындығын айтамын. Саудагер Бейлидің бүкіл ауаны адамзат баласына сатудың жолын тауып, жер бетіне қауіп төндіруі т.б қызықты оқиғалар бүгінгі тақырыпқа қалай байланыстыратындығын сұраймын.

Күтілетін жауаптар: Кез-келген зат ұсақ бөлшектерден тұрады, атомдар немесе молекулалар тынымсыз хаостық қозғалыста болады, заттың үш күйде бола алатындығы және ауаның да өте төмен температурада күйінің өзгеретіндігі, ал ең төмен температура болатындығын (абсолют нөл), ол температурадан төмен температура жоқ екендігі, ал болғанда да зат немесе дүние жоғалатындығы (фантастика желісіндегі дәлел мен әрекеттер), заттың қандай-да температурада ішкі энергиясы болатындығы, тек қана жойылғанда ғана болмайтындығы (кейде оқушылар төмен температурада хаостық қозғалыс тоқтайды деп ойлайды! Тоқтамайды! Тек зат жойылғанда ғана тоқтайды) т.б.

2. Оқушыларыңызды қарапайым формулаларды жаттауға дағдыландырыңыз

Оқытушылар өз оқушыларымен негізгі формулаларды талқылауы керек. Мысалы, орташа жылдамдық формуласы

$$v_{\text{орт}} = \frac{s_1 + s_2 + s_3 + \dots}{t_1 + t_2 + t_3 + \dots}$$

Бұл формула жүріп өткен қашықтық пен уақыт ұзақтығын ескере отырып, қозғалатын объектінің орташа жылдамдығын есептеу үшін қолданылады. Балаларға орташа жылдамдық формуласын үйреткен кезде, сіз оларға формула туралы негізгі ақпаратты түсіндіре аласыз. Жылдамдық (v), қашықтық (S), ал уақыт (t) - шамаларын, егер жол бөліктерінде бірқалыпты бірақ әртүрлі жылдамдықпен жүрген дененің орташа жылдамдығын есептеу үшін пайдаланатын формула екендігін практикалық түрде көрсетіп, формуланың дара жағдайларын қорытып шығару керек. Ал, егер қозғалыс теңүдемелі немесе теңкемімелі болса орташа жылдамдықты есептеу арифметикалық орташасы болатындығын есептеп шығару арқылы көз жеткізуге болады.

3. Физикада үдерістер қалай жұмыс істейтінін түсіндіру үшін қызықты эксперименттер жасаңыз

Егер сіз физика пәні сабағыңыз оқушылар үшін қызықты болғанын қаласаңыз, тақырыпқа қатысты бірнеше мысал келтіруіңіз керек. Мысалы, жарықтың таралу принципін түсіндіру үшін фонарьды қолдануға болады. Сіз қаламды жоғары қарай лақтыра аласыз, ол қайтып оралуы мүмкін, еркін түсу үдеуін түсіндіресіз.

Лабстеп тренажерінде немесе <https://phet.colorado.edu/> <https://bilimland.kz/ru/courses/simulyaczii/fizika> оқу тренанерлерінде ,электр кедергісін модельдеу бағдарламасы "электр кедергісі: қарапайым тізбектерге Ом заңын қолдану" кедергіні, меншікті кедергіні, өткізгіштерді параллель және тізбектей жалғауды және Ом заңын түсінуге көмектеседі. Бұл тренажерді оқығаннан кейін оқушылар Ом заңын қолдану арқылы қарапайым электр тізбегін жинай алады.

5. Оқушыларыңызды сұрақтар қоюға шақырыңыз

Физиканы оқыту кезінде сұрақ қоюды үйрету - оқушылардың тақырыпты түсінгендігіне көз жеткізудің тамаша тәсілі. Сіз мұғалім ретінде оқушыларыңызға тақырыпқа қатысты сұрақтар қоюға дағдыландырыңыз. Оқушыларыңыз тақырыпты түсінетінін немесе түсінбейтінін білу сіз үшін маңызды болуы керек. Ол, сондай-ақ, ойын тұжырымдауға қатысты кез-келген түсініспеушіліктерді жоюға көмектеседі. Сұрақтар қоюға дағдыландыру арқылы мүмкін болатын қате түсініктердің ықтималдығын азайтасыз.

6. Интерактивті визуалды құралдарды қолданыңыз

Интерактивті визуалды құралдар мыналарды жүзеге асыра алады:

Бұл визуалды эффектілерді пайдаланудың бір жолы-көлемді 3D анимациялық бейнелер жасау. Labster тренажері олардың көпшілігін ұсынады, соның ішінде YouTube - те тегін физикалық анимацияларды жасауды үйрететін бейнероликтерді тамашалауға шақырыңыз. Оқушыларда қызығушылық артып, ғылыми жобаларға қатысуға, құрастыруға бастама бола алады.

АУТЕНТИКАЛЫҚ БЕЙНЕМАТЕРИАЛДАР АРҚЫЛЫ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Болатказықызы А.,

Магистрант

Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ

Алматы, Қазақстан

Мейрамова С.А.,

п.ғ.к., доцент

Түйін: Бұл мақала шетел тілін оқыту процесі барысында, әсіресе ағылшын тілін оқытуда, үйреніп жатқан тілдің тілдік ортасынан тыс жерде оқытуына қарамастан, студенттерде коммуникативті құзыреттілікті аутентикалық бейнематериалдар арқылы қалыптастыруға арналған. Әуелі “бейнематериалдар”, “аутентикалық бейнематериалдар” түсініктеріне анықтама берілген; олардың шетел тілін оқу процесінде, оқытушы ретінде қолданылуының эффективтілігін анықтайтын критерийлері берілген; коммуникативті құзыреттіліктің қалыптасқанын айқындайтын критерийлер мен коммуникативті құзыреттілікті аутентикалық бейне материалдар арқылы дамытудың және жалпы сабақта енгізудің алгоритмі берілген. Сондай-ақ, аутентикалық бейне материалдар арқылы коммуникативті құзыреттілікті дамытуға бағытталған жаттығулар кешені ұсынылған.

Тірек сөздер: видео, бейне, аутентикалық бейнематериалдар, шетел тілі, коммуникативті құзыреттілік.

1. Кіріспе

Шетел тілін оқытудың эффективтілігі сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдер, методикалар, материалдар мен оқыту процесін жалпыла ұйымдастырылуына тікелей байланысты. Осы орайда, сабақты беруші ұстаздың құзыреттіліктерді игеруіне көңіл бөлінеді. Шетел тілі пәні мұғалімі ретінде, ерекше мән берілетін құзыреттілік – ол коммуникативті құзыреттілік. Ал ұстаздың сабақты ұйымдастыру барысында, қазіргі заман талабына сай барынша жаңа технологиялар мен методикаларды қолдану маңызды үрдіс. Осындай заманауи технология және методика есебіне кіретін – видео материалдар. Сондай-ақ бейне материалдарды жай ғана шетел тілін оқытудағы бір құрал есебінде емес, эффективті тәсілдер есебінде қарастырылады. Бейне материалдар шетел тілін оқыту процесінде міндетті, әрі қажетті құралдарға айналуға.

Бейне материал деп отырғанымыз, Новикованың берген анықтамасына сүйенсек, аудиовизуалды оқытудың түрі. Оқу процесінде студенттің бір сәтте визуалды, яғни көру қабілеті мен аудио, яғни тыңдау қабілеттерін қамтиды

Аутентикалық бейнематериалдар – бұл жаңа заманғы оқыту әдісі. Бұл материалдар түсінігінде біз болашақ шет тілі мұғалімдерінің кәсіби қызметімен байланысты қоғам өмірінің салалары туралы лингвистикалық және экстралингвистикалық ақпаратты қамтитын және тілдің табиғи ортадағы кәсіби қарым-қатынас құралы ретінде жұмыс істеуін көрсететін ана тілінде сөйлейтіндерге арналған бейнежазбаларды (визуалды және дыбыстық қатарларды біріктіретін) түсінеміз. (Сергеева, Чукунова, 2011)

Бейне материалдарды қолданбас бұрын, оларды дұрыстап таңдаған жөн. Бұл тұста оларды таңдауың өзіндік критерийлері болады. Сол критерийлерге сай таңдалған болса, тиімдірек болады. Олар:

1. Оқыту процесінің мақсаты айқын болу керек. Мақсатымыз коммуникативті құзыреттілікті дамытуға бағытталған болса, яғни таңдалынатын видео материал коммуникативті құзыреттіліктің критерийлері сәйкес болу керек.
2. Видеоматериалды таңдау барысында жас ерекшелігіне, оқытылып жатқан тілдің аудиториясының сол тілді меңгеру деңгейіне назар аударылуы шарт.

3. Таңдалынып отырған видеоның контенті қызықты, пайдалы, әрі актуалды, мақсатқа бағытталған болуы керек.
4. Ағылшын тілі бойынша студенттерімізде коммуникативті құзыреттілікті дамытқымыз келсе, видеода қолданыталын ағылшын тілінің акцентіне де мән беру қажет.
5. Видеодағы визуалды образдар қабылдауға жеңіл, тыңдауды қабылдауға көмекші болуы керек. Сол кезде контент қабылдауға түсінікті болады.
6. Видеоның ұзақтығына да көңіл бөлу керек. Видеоматериалды бөліп көрсетсе де болады. Көбіне ұзақтығы 3 минутқа дейін жететін болса, жеткілікті.
7. Мақсатымыз аутентикалық бейнематериалдар арқылы коммуникативті құзыреттілікті дамыту болғандықтар, коммуникативті құзыреттіліктің өзінің дамып жатқанын білу үшін бағалау критерийлерін қарастырамыз.

Коммуникативті құзыреттілікті бағалау критерийлері:

1. Ауызша және жазбаша дағдылары;
2. Тілді түсіну;
3. Лингвистикалық білім

Аутентикалық бейнематериалдарды сабақта қолданудың алгоритмдерінің бірі:

- i. **Бейнежазбаны қарау алдындағы кезең.** Бұл кезеңнің негізгі мақсаты – оқушылардың қызығушылығын ояту, сценарий , яғни оқиғамен таныстыру.
- ii. **Бейнені көрмес бұрын кілт сөздерді немесе сөз тіркестерін үйрету.** Мұндағы мақсат – оқушылардың мәтінді еш қиындықсыз түсінуі.
- iii. **Бейнебаянды бірінші рет көру.** . Бұл кезеңнің мақсаты - көрген нәрсені жалпы түсіну.
- iv. **Бейне оқиғаны екінші рет қарау.** Бұл кезеңнің мақсаты - көрген нәрсені толық түсіну.

Жалпыла процесс тұрады: **көру-түсіну-қолдану** немесе **көру-түсіну-талқылау**.

Мақсат пен жұмыс істеу принциптері айқын болса, сабақта студенттерге келесідей жаттығулар кешені қолданыла алады:

1. Кинодан үзінді:

1.1. Рольдік (Role play). Алдымен студенттер көретін видеоның желісімен қысқаша танысады. Кейін оларды персонаждарға бөліп, персонаждарын зерттеуге тапсырма беріледі. Видеоны екінші рет көргеннен кейін олар рөлдеріне сәйкес көрген сюжетті ойнап шығады.

1.2. Персонажды сипаттау. Студенттер өздеріне берілген кейіпкерді немесе басты кейіпкерді сипаттайды. Тек мінез-құлқын емес іс-әрекетінің себебі мен нәтижесін де сипаттау беріледі.

2. Жағдаят видео:

2.1. Real thoughts. Бұл жаттығудың негізі адамның сөзі мен ойының негізгі мақсатының әртүрлі болуын түсіндіру. Бұл жаттығуды орындау барысында, мұғалім негізгі сәттерде видеоны тоқтатып, студенттермен кейіпкердің сөзін талдауы керек.

3. Дыбыссыз видео.

3.1. Оқиғаны болжау. Студенттер видеоны дыбыссыз түрде көреді. Олардың зейіні кейіпкерлердің мимикасы, іс-қимылдарын бақылауға бағытталады. Видеоны көргеннен кейін олар болған оқиғаға өзіндік интерпретациясын беруге тырысады. Кейін видеоны қайтадан дыбысымен көреді.

3.2. Диалог құрастыру. Студенттер кейіпкерлердің іс-қимылдарын зерттеген соң, өзіндік диалог мәтінін құрастырады.

Жоғарыда аталғандардан бөлек, келесідей жаттығуларды қолдану болады:

1. Бейнесіз видео. Студенттер видеоны бейнесіз көріп, тек дауысын естиді. Олардың зейіні аудиоадағы кейіпкерлердің сөздеріне, интонациясына, дыбыстық эффекттерге бағытталады. Кейін студенттер тыңдағандарына сәйкес оқиғаны талдауды. Оқиғада не болды? Ол қайда болды? Кейіпкерлері кімдер? Сияқты сұрақтарға жауап береді.

2. Matching. Студенттер видеоны көру барысында, ақпараттарды барынша есте сақтауы керек. Кейін мұғалім студенттерге видео бойынша фактілерді береді. Олар TRUE, FALSE, NOT GIVEN орындап, дұрыс жауап беруіне сәйкес ұпайлар жинайды.

Сөйлеу мен қарым-қатынасты дамытуға бағытталған сабақтарда аутентикалық бейнематериалдарды пайдалану болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің коммуникативтік құзыреттілігін дамытуда маңызды рөл атқарады. Бұл материалдар түсіну мен тілдік дағдыларды жақсартуға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың психикалық қызметінің әртүрлі аспектілерін, соның ішінде зейіні мен есте сақтауын дамытады.

Сондай-ақ, сабақта жылы атмосфераны құруға көмектеседі, сабақтарды студенттер үшін қызықты және тартымды етеді. Қысқа метражды фильмдер, жаңалықтар репортаждары, ана тілінде сөйлейтіндермен сұхбаттар сияқты әртүрлі бейнематериалдар сабақтарды студенттердің әртүрлі деңгейлері мен қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.

Мұндай материалдарды тиімді пайдалану оқу әрекетін құру, пікірталас және рөлдік ойындар сияқты әртүрлі педагогикалық әдістерді қолдануды талап етеді. Бұл әдіс қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын ынталандырады.

Зерттеу және практикалық тәжірибе сабақта аутентикалық бейнематериалдарды пайдалану оқу мақсатына жетуге тиімді ықпал ететінін және оқу үдерісін байытатынын растайды. Бұл тәсіл қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырып қана қоймайды, сонымен қатар қазіргі әлемдегі білім берудің негізгі құрамдас бөліктері болып табылатын сыни ойлау мен мәдени түсінуді дамытуға ықпал етеді.

Аутентикалық бейнематериалдарды пайдалану студенттердің өзін-өзі тануына, күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі көрсету дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Олай болса, шет тілі сабағында шынайы бейнематериалдарды пайдалану тек коммуникативтік құзыреттілікті дамытуға ғана емес, сонымен қатар оқушылардың жоғары сапалы білімдерін қалыптастыруға ықпал етеді, сонымен қатар олардың тұлғалық өсуіне ынталандырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ерохина И.В. Аутентичные видеоматериалы на уроках иностранного языка – как средство развития навыков говорения у учащихся. Педагогикалық Альманах, 2015.
2. Приходько А.М. Особенности использования аутентичных видеоматериалов на уроках английского языка с целью развития языковых умений обучающихся. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, 2020
3. Kunanbayeva S.S. Competence-based modelling of professional foreign language education. – Almaty: Publishing house, 2021.
4. Нуралиева А.А. Педагогтердің коммуникативті құзыреттілігі: мәні және құрылымы. – 2023.
5. Chen, Y. (2019). Using Authentic Video in the Language Classroom: A Guide for Teachers and Teacher Educators. TESOL Press.

ШЕТТІЛДІК КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ, ҚҰРЫЛЫМЫ, МАЗМҰНЫ

Қонысбаева Д.Т.

Магистрант, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, Алматы, Қазақстан

Ұзақбаева С.А.

п.ғ.д., профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада ғылыми әдебиеттерге талдау беру негізінде шеттілдік коммуникативтік құзыреттілік ұғымының мәні, құрылымы және мазмұны қарастырылады.

Тірек сөздер: құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, шеттілдік коммуникативтік құзыреттілік, тілдік құзыреттілік, сөздік құзыреттілік, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік.

Орта мектептің бейіндік сыныптарына арналған негізгі деңгейдегі шетел тілі бойынша орта жалпы білім беру бағдарламасына сәйкес, шетел тілін оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың шетел тілінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру, яғни мектеп оқушыларының шет тілінде қарым- қатынас жасауға және шетел тілінде сөйлейтін ана тілінде сөйлейтіндермен өзара түсіністікке қол жеткізуге қабілеттілігі мен нақты дайындығы, сондай-ақ мектеп оқушыларын мектеп пәні арқылы дамыту және тәрбиелеу.

Зерттеуге кірісе отырып, ең алдымен, оның латын тіліндегі шығу тегін талдаумен тығыз байланысты «құзыреттілік» түйінді ұғымына тоқталдық: Құзыреттілік - «competentia» сөзінен, яғни «бөлшектердің сәйкестігі» деген мағынаны береді. Шетел сөздерінің сөздіктерінде және «Үлкен энциклопедиялық сөздікте» құзыреттілік: лауазымды тұлғаның өкілеттіктері; адамның білімі, тәжірибесі бар мәселелер шеңбері» делінеді.

«Заманауи шетел тілі білімінің теориясы мен тәжірибесі» атты еңбегінде академик С.С. Құнанбаева «құзыреттілік» дегеніміз:

1) жеке тұлғаның интеллектуалдық және кәсіби дамуының категориясы мен әлеуеті, оның сипаттамалары білім беру процесінде жүйелі сапалы жаңа формациялар ретінде қалыптасуы тиіс құзыреттер;

2) белгілі бір құзыретті орындау бойынша іс-шараларды табысты жүзеге асыру тәжірибесі деп ой түйіндейді [1, 25].

А.К. Маркованың пайымдауынша «құзыреттілік – бұл мамандықтың талаптарына сәйкестік дәрежесінің жеке сипаттамасы». А.В. Хуторский «Құзыреттілік- құзыреттілікті қалыптастыратын қасиеттердің (білім, қабілет, дағды, іс-әрекетті жүзеге асыру әдістерін меңгеру) өзара байланысы» деп негіздейді [2, 44].

И.Г. Агапова, Ю.Г. Татура, В.Д. Шадрикова, С.Е. Шишов, құзыреттілікті- тұлғаның интегративті қасиеті, бітірушінің жалпы даярлық деңгейі, кәсіби іс- әрекетке жалпы қабілеттілік ретінде қарастырады.

Ғылыми әдебиеттерге жасалған талдау құзыреттіліктің кешенді түрде түсінілетінін көрсетеді, ол әртүрлі бөліктерден тұратын құрылым – нақты кәсіптік қызметті жүзеге асыру үшін қажетті білім, білік және дағдылардың жиынтығы; тұлғалық қасиеттер; жеке тұлғаның әртүрлі тапсырмаларды орындаудағы потенциалды қабілеті екендігін көрсетеді [2, 46].

И.А.Зимняя құзыреттердің үш негізгі тобын анықтайды:

1. адамның өзіне, тұлға ретінде, қызмет, қарым-қатынас субъектісіне қатысты (денсаулықты сақтау, құндылық-семантикалық бағыттылық, өзін-өзі дамыту);

2. адамның басқа адамдармен (қоғаммен, ұжыммен, отбасымен, достарымен, серіктестерімен, қақтығыстар мен олардың қайтарымы, ынтымақтастық, төзімділік, әлеуметтік мобильділікпен) әлеуметтік қарым- қатынасын анықтау;

3. оның ішінде адамның іс-әрекеті (танымдық іс-әрекет құзыреті: танымдық мәселелерді қою және шешу; стандартты емес шешімдер, проблемалық жағдаяттар – оларды құру және шешу, өнімді және репродуктивті таным, интеллектуалдық белсенділік; белсенділік

құзыреттілігі: ойын, оқу, еңбек; әрекет құралдары мен әдістері: жоспарлау, жобалау, модельдеу, болжау, зерттеу қызметі; ақпараттық технологиялардың құзыреті; ақпаратты қабылдау, түрлендіру, шығару, мультимедиялық, компьютерлік технологиялар [3, 52].

Шетел әдебиетінде негізгі құзыреттердің бес тобын анықтау бойынша Еуропа Кеңесінің ұсыныстарын бөліп көрсетуге болады, олардың меңгерілуі білім сапасының негізгі критерийі болып табылады:

1. жауапкершілікті өз мойнына алу, бірлескен шешім қабылдауға қатысу, жанжалдарды реттеу қабілетіне байланысты саяси және әлеуметтік құзыреттіліктер;

2. көпмәдениетті өмірге қатысты құзыреттіліктер (ерекшеліктерді түсіну, бір-бірін құрметтеу, басқа мәдениет, тіл, дін өкілдерімен бірге өмір сүру мүмкіндігі);

3. жұмыста және қоғамдық өмірде маңызды болып табылатын ауызша және жазбаша қарым-қатынасты меңгеруді анықтайтын құзыреттіліктер (маңыздылығы артып келе жатқан бірнеше тілді білу);

4. ақпараттық қоғамның пайда болуымен байланысты құзыреттіліктер (жаңа технологияларды меңгеру, оларды қолдануды түсіну: олардың күшті және әлсіз жақтары, БАҚ арқылы таратылатын ақпарат пен жарнамаға сыни көзқараспен қарау қабілеті);

5. оқуға деген қабілет пен тілекті жүзеге асыратын құзыреттер; үздіксіз кәсіптік дайындықтың негізі ретінде бүкіл өмірі; жоспарында, сондай-ақ жеке және қоғамдық өмірде.

«Коммуникативтік құзіреттілік» ұғымына тоқталатын болсақ, И.А.Зимняя «Коммуникативтік құзіреттілік – адамның коммуникативті әрекеттің субъектісі ретінде әрекет етудің қалыптасқан қабілеті және ол тек қана қалыптасып, дамып, диагностикаланады және оны тек шет тілінде қарым- қатынас жасауға үйретуге болады» деп есептейді [3, 78].

М.Н. Вятютнев «коммуникативтік құзыреттілік оларды сөйлеу бағдарламаларына біріктіру үшін білім мен дағдылар қажет болғандықтан белгілі бір бірлік пен ережелер жиынтығына дейін қысқартуға болмайды» дейді. Ол коммуникативті құзіреттілік «адамның белгілі бір қарым-қатынас ортасында бағдарлау қабілетіне байланысты сөйлеу мінез-құлық бағдарламаларын тандау және жүзеге асыру; әңгімелесу алдында, сондай-ақ өзара бейімделу процесінде әңгімелесу барысында студенттерде туындайтын тақырыпқа, тапсырмаларға, коммуникативтік қатынасқа байланысты жағдаяттарды жіктей білу» деп санайды [4, 16].

Е.Ю. Панинаның түсінігінде коммуникативті құзіреттілік- «коммуниканттың өзара әрекеттесу қабілеті мен дайындығы, серіктесті тыңдау және есту қабілеті, өзара әрекеттесуді ұйымдастыру және қолдау қабілеті, ол көбінесе жеке қасиеттерді, жеке қасиеттерді, деректер ретінде қамтитын экзистенциалды құзыретпен анықталады. табиғаттан (мысалы, интра - немесе экстрровертизм) және білім мен тәрбие процесінде қалыптасады» [5, 46].

Бірқатар ғалымдар «шетілдік коммуникативтік құзыреттілік» ұғымына тоқталады.

Мәселен, Р.П. Милруд, М.К.Кабардова, Е.Х.Соловова, Н.Л. Гончарованың пікірінше, «шетілдік коммуникативтік құзыреттілік тілді, сөйлеуді және әлеуметтік-мәдени білімдерді, іскерліктер мен дағдыларды меңгерудің белгілі бір деңгейі» болса, И.А.Зимняя, О.В.Федорова, А.Н.Щукиннің пікірінше, шетілдік коммуникативтік құзыреттілік фонологиялық, лексикалық, грамматикалық, әлеуметтік лингвистикалық, психологиялық білім, іскерлік және дағдылардың жиынтығына негізделеді, вербалды қарым- қатынасқа қатысатын, мақсаты, құралдары мен әдістері әртүрлі міндеттер мен қарым-қатынас жағдайларына барабар болып табылады [4, 28].

О.Ф.Остроумованың көзқарасында, шетілдік коммуникативтік құзыреттілік «адамның ана тілінде сөйлейтіндер ұстанатын лингвистикалық және әлеуметтік ережелерді ескере отырып, әртүрлі әлеуметтік анықталған жағдайларда шет тіліндегі мәлімдемелерді түсіну және жасау үшін интегративті қасиеті» ретінде түсіндіріледі [6, 24].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз шетілдік коммуникативтік құзыреттілік - ақпараттық технологияға бейіні, тілдің орфографиясы, фонетикасы, лексикасы мен грамматикасы, интернеттегі қарым-қатынас этикасы, компьютерлік технологиялар лексикасы, елдің әлеуметтік, мәдени және тарихи ерекшеліктері саласындағы білім мен дағдыларға негізделген коммуникативтік өзара әрекеттестік қабілеті, жеке және кәсіби

бағытталған қарым-қатынас жағдайларындағы оқу тілі, адекватты сөйлеу дағдылары және вербалды емес мінез-құлық, шет тілін жеткіліксіз білудің орнын толтыру мүмкіндігіне негізделген оқушылардың сабақтағы коммуникативтік қарым-қатынасы деп ой түйіндейміз.

О.Ф.Остроумова өзінің диссертациялық зерттеуінде ШКҚ-тің ішкі құрылымы бар екенін және олардың арасында, белгілі бір қарым-қатынаста болатын және белгілі бір тұтастықты құрайтын бірқатар өзара байланысты компоненттерді қамтитынын атап көрсетеді. Басқаша айтқанда ШКҚ жүйенің барлық мүмкіндіктеріне ие және жүйелі ұғым ретінде қарастыруға болады. Айырықша белгісі-бұл жүйе өзара байланыстылық және оның элементтерінің белгілі бір өзара тәуелділігі, тұтастың жұмыс істеуін қамтамасыз ету [6, 35].

Зерттеушілердің көпшілігі ШКҚ көпкомпонентті құрамы туралы көзқарасты ұстанғанына қарамастан, бұл компоненттерді таңдауда біркелкілік жоқ. Сонымен П.Дойер шет тілінің коммуникативтік құзыреттілігі келесі құрамдас бөліктерден тұрады деп есептейді: сөйлеу құзыреттілігі (лексикалық; грамматикалық, айтылым); тыңдау құзыреті (дыбыс белгілерін, сондай-ақ грамматикалық және лексикалық ажырату); оқу құзыреттілігі (графикалық белгілерді ажырату, грамматикалық және лексикалық).

Осыған ұқсас лауазымды М.Н. Вятюнев, шетілдік коммуникативтік құзіреттілікті төрт жеке құзыреттіліктердің жиынтығы деп есептейді: сөйлеу, жазу, тыңдау және оқу.

Зерттеулер бойынша Н.И.Гез, «шетел тілінің коммуникативтік құзыреттілігі» терминінің мазмұны бірқатар ұғымдарды қамтиды:

- сөздік-когнитивтік құзыреттілік – тілдік белгілерге жүгіне отырып, ақпаратты, білімді, нақты деректерді өңдеу, есте сақтау және қажет болған жағдайда еске түсіру қабілеті;
- тілдік құзіреттілік – меңгерілген тілдік белгілердің және олардың байланысу ережелерінің көмегімен тілдік дұрыс сөйлемдерді түсіну, шектеусіз санын құрау қабілеті;
- вербалды-коммуникативтік құзыреттілік-сөйлеу коммуникациясында когнитивтік және коммуникативті функцияларды жүзеге асыру үшін тілдік бірліктердің контекстік сәйкестігі мен қолданылуын есепке алу қабілеті;
- метакоммуникативтік құзіреттілік – сөздік қатынас құралдарын талдау мен бағалауға қажетті концептуалды аппаратты меңгеру [2, 24].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз шетілдік коммуникативтік құзыреттіліктің құрамдас бөліктеріне қатысты айырмашылықтардан басқа, ұқсас лингводидактикалық ұғымды белгілеу үшін әртүрлі терминдердің қолданылатынымыз анық, оны төмендегі талдау деректері растайды. Біз сондай-ақ, Е.Х.Громның пікірімен келісеміз, ол ШКҚ-те тек тілдік, сөйлеу және әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерді бөліп көрсету керек, өйткені олармен қатар шет тілі білімі мен білім беру құзыреттілік дағдылары да ескеріледі [2,63].

ШКҚ бірінші құрамдас бөлігінің терминологиялық мазмұнын талдауға көшейік. Ол келесі құзыреттерді қамтиды:

- тіл – меңгеру оқушыға грамматикалық дұрыс және лексикалық жағынан дұрыс шетел сөзін түсінуге және жасауға мүмкіндік беретін тілдік білім, білік, дағды және дағды кешені;
- грамматикалық – тілдің лексикалық, морфологиялық, синтаксистік және фонологиялық ерекшеліктерін танып, сөз бен сөйлем деңгейінде манипуляциялау қабілеті;
- лингвистикалық – тіл заңдылықтарына сәйкес тұжырымдалған мағыналы мәлімдемелерді шығару және түсіндіру қабілеті.

Құзіреттіліктің ұқсас түрлерінің (лингвистикалық, лингвистикалық және грамматикалық) терминологиялық мазмұны білімге, дағдыға және дағдыларға негізделген, соның арқасында жеке тұлға жалпы қабылданған нормалардан нормативтік ауытқуларды қамтымайтын тұжырымдарды түсіндіре және жасай алады деп қорытынды жасауға болады.

Олардың арасындағы айырмашылықтар білім, білік және дағдылардың табиғатында, сондай-ақ білім алушыға өзінің сөйлеу әрекетін қолайлы және орынды өзгертуге мүмкіндік беретін, бір жағынан оның коммуникативтік, мәдени даму, екінші жағынан.

Сонымен, ақпараттық технологиялар сабағында оқушылардың ШКҚ-тің бірінші құрамдас

бөлігі – тілдік құзыреттілік, ол оқушылардың тілдің лексикалық-грамматикалық, фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, тілдік құралдарын тану, әрекет ету, құрастыру, меңгеру, әсіресе компьютерлік технология саласында білім, білік және дағдылар кешеніне негізделген.

ШКҚ екінші құрамдас бөлігінің терминологиялық мазмұнын талдауға көшейік. Оның құрамы бойынша келесі құзыреттерді бөліп көрсетуге болады:

- прагматикалық – қарым-қатынастың нақты жағдайына, қарым- қатынастың сөйлеу міндетіне, коммуникативті ниетіне сәйкес шет тіліндегі мәлімдемелерді түсінуге және жасауға мүмкіндік беретін білім, білік және дағдылар;

- компенсаторлық - өзара түсіністікке қол жеткізу, тіл тұрғысынан қиын жағдайдан шыға білу;

- дискурсивті, яғни идеяларды олардың үйлесімділігіне қол жеткізу үшін біріктіру мүмкіндігі;

- стратегиялық – шет тілдік ортада тілді, сөйлеуді және қарым- қатынастың әлеуметтік тәжірибесін білмеуінің орнын толтыру мүмкіндігі;

- белсенділік – өнімді іс-әрекеттің нақты (немесе нақтыға жақын) жағдайында тілді қолдану, сонымен қатар тәжірибенің болуы, тиімді жоспарлау стратегияларына ие болу, мақсатқа жету жолдары және жеке резервтер есебінен құнның тұрақты өсуі;

- дерексіз – белгілі бір тәжірибені, қоршаған дүниенің заттары мен құбылыстары, қарым-қатынастары туралы түсініктерді меңгеру [2,82].

Сөйлеу құзыреттілігі күнделікті және әлеуметтік маңызы бар қарым- қатынастың зерттелетін салаларындағы сөйлеу әрекетінің жалпы және арнайы ережелерін білуді, сондай-ақ осы ережелерді жедел меңгеруді, шет тілінде сөйлеуді тудыру және түрлендіру және коммуникативті дұрыс түсіндіру қабілетін «ойландыратындықтан» шет тіліндегі аутентикалық сөйлеудің мазмұны» бұл ұғым осы құзыреттер тобына кіретін барлық элементтердің мәнін барынша толық көрсетеді деп есептейміз.

Сонымен, негізгі мектеп оқушыларының ШКҚ-нің бірінші құрамдас бөлігі – *тілдік құзыреттілік*, ол оқушылардың тану, әрекет ету, құрастыру, лексика-грамматикалық, фонетикалық, тілдің морфологиялық, синтаксистік, лингвистикалық құралдары, әсіресе компьютерлік технология саласында білім, білік, дағды кешеніне негізделген.

ШКҚ-тің екінші құрамдас бөлігінің терминологиялық мазмұнын талдауға көшейік, оның құрамына қарай келесі құзыреттерді бөліп көрсетуге болады:

- прагматикалық - шетел тіліндегі айтылымдарды түсінуге және қалыптастыруға мүмкіндік беретін білім, білік және дағды. нақты коммуникациялық жағдай, қарым-қатынастың сөйлеу міндеті, коммуникативті ниет;

- компенсаторлық - өзара түсіністікке қол жеткізу, одан шығу лингвистикалық қиын жағдай;

- дискурсивті, яғни бірізділікке жету үшін идеяларды біріктіре білу;

- стратегиялық – шет тілдік ортада тілдік білімнің, сөйлеудің және қарым-қатынастың әлеуметтік тәжірибесінің жетіспеушілігін өтеу мүмкіндігі;

- белсенділік - өнімді іс-әрекеттің нақты (немесе нақтыға жақын) жағдайында тілді қолдану, сондай-ақ тәжірибенің болуы, тиімді жоспарлау стратегияларына, мақсаттарға жету әдістеріне және жеке резервтер есебінен құнның тұрақты өсуіне ие болу;

- дерексіз – белгілі бір тәжірибені, қоршаған дүниенің заттары мен құбылыстары, қарым-қатынастары туралы түсініктерді меңгеру [2,88].

Сөйлеу құзыреттілігі «күнделікті және әлеуметтік маңызды қарым-қатынастың зерттелетін салаларында сөйлеу әрекетінің жалпы және арнайы ережелерін білуді, сондай-ақ осы ережелерді жедел меңгеруді, шет тілінде сөйлеуді тудыру және өзгерту және коммуникативті түрде дұрыс түсіндіруді білдіреді». Бұл ұғым осы құзыреттер тобына кіретін барлық элементтердің мәнін барынша толық көрсетеді деп есептейміз.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, негізгі мектеп оқушыларының ШКҚ-нің екінші құрамдас бөлігі – *сөйлеу құзыреттілігі*, ол оқушының тәжірибесіне, сөйлеу

тапсырмасына, қарым-қатынасына сәйкес түсіну, шет тілінің үйлесімді мәлімдемелерін құру қабілетін білдіреді деген қорытындыға келдік. ШКҚ үшінші құрамдас бөлігін сипаттай отырып, Э.Х.Гром әлеуметтік- мәдени, әлеуметтік, лингвистикалық және аймақтық құзыреттілік арасындағы тығыз байланыс фактісін ерекше атап өткенін атап өткен жөн, оның болуы тек үйлесімде ғана жеке тұлғаның «мәдениетті» болуына мүмкіндік береді. Бұл салада ана тілінде сөйлеушінің позициясы жалпы планетарлық этика контекстінде дүниежүзілік-коммуникативтік кеңістікке адекватты түрде ену үшін (мәдениеттер диалогын жүргізу) білім, білік және дағдылардың бүкіл кешені талап етіледі [2,92].

Біздің ойымызша, ШКҚ үшінші негізгі құрамдас бөлігі «мынадай құзыреттерді қамтиды: әлеуметтік-мәдени білімдер, дағдылар мен дағдылар кешенін қамтитын лингвистикалық және аймақтану; социолингвистикалық, яғни. шетел лингво-қоғамының ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне сәйкес оқытылатын тілдің ана тілінде сөйлейтіндермен вербалды және вербалды емес қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін білім, білік және дағды; ұлттық және жалпыадамзаттық мәдениеттің ерекшеліктерін, адам және адамзат, жекелеген халықтар өмірінің рухани-адамгершілік негіздерін, отбасының мәдени негіздерін, әлеуметтік, әлеуметтік құбылыстар мен дәстүрлерді, ғылым мен діннің адам өміріндегі ролін білуден тұратын жалпы мәдени өмірі, олардың әлемге әсері, күнделікті және мәдени – демалыс саласы, мысалы, бос уақытты ұйымдастырудың тиімді жолдарын меңгеру; пән, оның ішінде оқу бағдарламаларында қарастырылған тиісті кәсіби маңызды тақырыптар шеңберінде мәлімдеменің мазмұндық жоспарында бағдарлау; лингвистикалық ақпаратты, соның ішінде аймақтануды меңгеруді көздейтін тақырыптық; әлеуметтік, студенттердің әлеуметтік жағдайды бағдарлау және осы жағдайды басқару қабілетінен тұрады, ол өзінің практикалық көрінісін байланыс орнату және оны ұстап тұру қабілетінде табады.

Негізгі мектеп оқушыларының ШКҚ-нің үшінші құрамдас бөлігінің терминологиялық мазмұнын талдай келе, *әлеуметтік-мәдени* құзыреттілік құрамына студенттің ана тілінде сөйлейтіндермен вербалды және вербалды емес қарым-қатынасты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін қабілеттерінің жиынтығы кіреді деген қорытындыға келуге болады. Ана тілінде сөйлеушілердің коммуникативтік қызметтеріне, әлеуметтік және сөйлеу әрекетінің ерекшеліктеріне сәйкес: олардың әдет-ғұрыптары, этикеті; әлеуметтік стереотиптер, тарих, мәдениет, білім, білік және дағдының белгілі бір жиынтығына негізделген интернеттегі қарым-қатынас этикасы жатады.

Сонымен, шетел тілінің коммуникативтік құзыреттілігінің құрамдас бөліктерін талдай келе, оның мынадай құзыреттілік түрлері бар деген қорытындыға келдік: тілдік, сөйлеу және әлеуметтік-мәдени.

Оқушы тұлғасында болып жатқан өзгерістердің объективті бейнесін көрсету және елеулі айырмашылықтарды сипаттау үшін ақпараттық технология бейніндегі сыныптардағы оқушылардың қалыптасқан шет тілінің коммуникативтік құзыреттілігінің келесі критерийлері мен көрсеткіштерін бөліп аламыз, бұл мынандай құрамдас бөліктер: тілдік критерий: тілдік білім мен дағдылардың болуы (орфография, фонетика, лексика және грамматика бойынша); сөйлеу критерийі: тыңдалымда, оқуда, жазуда және сөйлеуде компенсаторлық және сөйлеу дағдыларының болуы (диалогтік және монологтық сөйлеу); әлеуметтік-мәдени критерий: пәнаралық білім мен әлеуметтік-мәдени дағдылардың болуы. Бұны И.Л. Бим, М.Н. Вятютнева, Е.В. Кавнатская, И.В. Михалкина, Е.И. Пасова, О.Г. Полякова, Т.П. Попова, В.В. Сафонова еңбектерінде шетел тілін меңгеру деңгейін анықтау және Ц.К.Фоломкина, Е.Е.Юркова, С. Дж.Савиньон, Я.А ван Эк және басқа ғалымдар қарастырады.

О.М. Толстых «деңгейлік тәсіл кез келген даму үдерісін зерттеудің негізін құрайды, өйткені соңғысының мәні бір деңгейден екінші деңгейге өтуде, күрделірек және сапалық жағынан өзгешелеуде жатыр», бұл ретте деңгей «материалдық жүйенің дискретті, салыстырмалы түрде тұрақты, сапалы бірегей күйі» ретінде анықталады [6, 35].

Шетелдік әдістемелік әдебиеттерде шет тілін меңгеру деңгейлерін анықтаудың әртүрлі заманауи тәсілдерін бөліп көрсетуге болады:

1. қазіргі заманғы оқу-әдістемелік әдебиеттер жасалатын деңгейлер (Beginner, Pre-

Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate, Advanced);

2. халықаралық емтихандарды әзірлеушілер бөлегін деңгейлер (UCLES (Кэмбридж), ARELS (Оксфорд), Pitman Qualifications City және Guides of London Institute): Beginner's, Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper- Intermediate, Advanced;

3. еуропалық құжаттарда ұсынылған деңгейлер: A1 - өмір сүру деңгейі (серпінді), A2 - шекті деңгей (Waystage), B1 - шекті деңгей (threshold), B2 - шекті жоғары деңгей (Vantage), C1 - кәсіби білім деңгейі (Effective Operational). Proficiency), C2 – меңгеру деңгейі (Mastery).

Т.П. Попова шетел тілі білімін, іскерлігін және дағдысын бақылауға қатысты мәселелерді қарастырған кезде шетел тілін меңгеру деңгейінің халықаралық стандарттарын да, шетел тіліндегі оқу бағдарламалары мен оқулықтарда ұсынылған заманауи отандық талаптарды да ескеру қажет деп санайды. Бұл тенденцияның көрінісі USE шеңберінде қабылданған білім, білік және дағды деңгейлерінің жүйесін шет тілін меңгеру деңгейлерінің жалпы еуропалық жүйесіне: шекті деңгейге дейінгі, шекті және шекті жоғары деңгейлерге сәйкес келтіру әрекеті болды [6, 48].

Қорыта айтқанда, деңгейлердің шкаласын мұғалімдерді, оқушыларды сол немесе басқа деңгейде қабылданатын шетел тілінің коммуникативтік құзыреттілік дағдыларына бағыттайды; шетел тілі оқушысының одан әрі өсуіне негіз жасайды; тілдік білім беруде, оның ішінде шетел тілі білімін, іскерлігін және дағдысын бақылау саласында көп деңгейлі тәсілдің қажеттілігін жүзеге асырады; оқушылардың ШКҚ-тің қалыптасу деңгейін бағалауын жеңілдетеді.

Әдебиет:

1. Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы. – Алматы: 2010. – 324 б.
2. Карабаева А.А. Технология формирования межкультурной компетенции на основе игровой учебной деятельности (на примере освоения дисциплин языкового цикла): дисс. ... канд. пед. наук 13.00.01 – Шымкент, 2009. – С. 21.
3. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования сегодня / И: А. Зимняя // Высшее образование сегодня. - 2003. - №5.-С. 22-23.
4. Вятютнев, М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного (методические аспекты) / М. Н. Вятютнев. -М. : Русский язык, 1984. - 144 с.
5. Панина, Е. Ю. Рекламные тексты как средство формирования иноязычной коммуникативной компетенции в профессионально- ориентированном чтении: дис канд. пед. наук. - Пермь, 1999. - 221 с.
6. Остроумова, О. Ф. Развитие коммуникативной компетенции студентов факультета иностранных языков в условиях организации- креативного учебного процесса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. Ф. Остроумова. - Казань, 2006.- 187 с.

TURKEY AND RUSSIA: A DYNAMIC PARTNERSHIP IN THE ENERGY SECTOR

Akramova Nazerke Serikovna

Master degree student

«7M03111-International Relations» Ablai Khan

KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Scientific supervisor:

Askhat G.

Doctor PhD in international relations Ablai Khan

KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The energy sector plays a pivotal role in shaping the strategic and economic dynamics of Turkish-Russian relations. This article examines the multifaceted benefits of their energy partnership, focusing on economic interdependence, geopolitical leverage, and energy security. Russia's provision of a significant portion of Turkey's natural gas, oil, and coal underscores the depth of their economic ties, while major projects like the TurkStream natural gas pipeline and the Akkuyu Nuclear Power Plant highlight the strategic importance of their collaboration. Despite geopolitical tensions, such as conflicting interests in Syria and the South Caucasus, the energy sector has remained a stabilizing factor in their bilateral relations. The article also addresses the challenges and risks associated with this dependency, including economic vulnerabilities and potential geopolitical leverage by Russia. Overall, the energy partnership between Turkey and Russia not only fulfills immediate economic needs but also enhances Turkey's strategic positioning in the regional energy market.

Key words: international relations, Turkish-Russian relations, energy sector, natural gas, TurkStream, pipeline, Akkuyu Nuclear Power Plant, geopolitical leverage, energy security, economic interdependence, geopolitical tensions, bilateral trade

The relationship between Turkey and Russia in the energy sector is a complex and multifaceted partnership that has significant implications for both nations and the broader geopolitical landscape. Over the years, this relationship has evolved from mere cooperation to a strategic alliance driven by mutual interests and shared objectives. Turkey and Russia's energy relationship dates back several decades, but it gained significant momentum in the early 2000s. Turkey, with its rapidly growing economy and increasing energy demands, sought to diversify its energy sources and secure a stable supply. Russia, with its vast reserves of natural gas and oil, emerged as a key supplier. This symbiotic relationship was solidified through various agreements and projects that have made Russia one of Turkey's primary energy partners. Key projects and agreements:

1. **Blue Stream Pipeline:** One of the cornerstone projects of the Turkey-Russia energy partnership is the Blue Stream pipeline. Launched in 2003, this underwater pipeline directly connects Russia to Turkey through the Black Sea, bypassing third-party transit countries. It has been instrumental in delivering significant volumes of natural gas to Turkey, thus ensuring a reliable energy supply. The Blue Stream Pipeline is a major natural gas conduit extending from Russia to Turkey, traversing the Black Sea. This article provides a comprehensive analysis of the pipeline's construction, economic significance, and environmental implications. Statistical data are utilized to illustrate the pipeline's impact on regional energy markets, economic growth, and environmental concerns. The Blue Stream Pipeline, a collaborative project between Russia's Gazprom and Italy's Eni, inaugurated in

2005. It was designed to transport natural gas from Russia to Turkey, circumventing transit countries and thus enhancing energy security for both nations. The Blue Stream Pipeline stretches over 1,213 kilometers, with a maximum depth of 2,150 meters beneath the Black Sea. It has a transportation capacity of 16 billion cubic meters (bcm) of natural gas per year. The construction involved significant engineering challenges, including deep-sea welding and laying of pipes in harsh underwater conditions. The total investment in the project was approximately \$3.2 billion. The Blue Stream Pipeline has played a pivotal role in diversifying Turkey's energy sources and reducing its dependence on other transit routes. Statistical data from the Turkish Energy Market Regulatory Authority (EMRA) indicate that natural gas imports from Russia via Blue Stream accounted for approximately 50% of Turkey's total natural gas imports in 2020. The influx of natural gas has stimulated various sectors in Turkey, including manufacturing, power generation, and residential heating. According to data from the Turkish Statistical Institute (TurkStat), the availability of reliable natural gas supplies has contributed to a steady GDP growth rate of around 4% per year from 2005 to 2020. Additionally, the project has created thousands of jobs in construction, maintenance, and operations.

2. TurkStream Pipeline: Building on the success of Blue Stream, the TurkStream pipeline was inaugurated in January 2020. This ambitious project consists of two parallel pipelines running from Russia to Turkey under the Black Sea. The first line supplies gas directly to Turkey, while the second line extends into Southeast Europe, enhancing regional energy security and strengthening Russia's role as a major energy exporter. The TurkStream Pipeline, a project by Russia's Gazprom, began operations in January 2020. It transports natural gas from Russia to Turkey across the Black Sea, enhancing energy security and bypassing transit countries. This article explores the pipeline's construction, economic benefits, and environmental concerns, referencing academic articles and statistical data. The TurkStream Pipeline consists of two parallel lines, each with a length of approximately 930 kilometers and a capacity of 15.75 billion cubic meters (bcm) of natural gas per year. The project faced significant engineering challenges, including deep-sea pipeline installation and high-pressure gas transportation. The total investment in the TurkStream project was around \$7 billion. TurkStream has significantly diversified Turkey's natural gas supply routes, reducing dependence on other transit countries. According to the Turkish Energy Market Regulatory Authority (EMRA), natural gas imports via TurkStream constituted a substantial portion of Turkey's total natural gas imports in 2021 [1]. The steady supply of natural gas from TurkStream has positively influenced Turkey's economy, particularly in energy-intensive sectors such as manufacturing and power generation. Data from the Turkish Statistical Institute (TurkStat) indicate that the reliable gas supply has contributed to a GDP growth rate of around 4% annually since the pipeline's inception [2]. While natural gas is considered a cleaner alternative to coal and oil, it still contributes to greenhouse gas emissions. The International Energy Agency (IEA) reports an increase in Turkey's CO₂ emissions from natural gas combustion by 15% from 2020 to 2022, partly attributable to the TurkStream pipeline [3]. While natural gas is considered a cleaner alternative to coal and oil, it still contributes to greenhouse gas emissions. The International Energy Agency (IEA) reports an increase in Turkey's CO₂ emissions from natural gas combustion by 15% from 2020 to 2022, partly attributable to the TurkStream pipeline [4].

3. Akkuyu Nuclear Power Plants: In addition to natural gas, the two countries have also collaborated on nuclear energy. The Akkuyu Nuclear Power Plant, currently under construction in Turkey's Mersin Province, is being built by Russia's state-owned nuclear energy corporation, Rosatom. Once completed, it will be Turkey's first nuclear power plant, significantly boosting its energy diversification efforts and reducing its dependence on fossil fuels. The energy partnership between Turkey and Russia is not merely an economic arrangement but also a strategic alliance with far-

reaching geopolitical implications. For Turkey, the relationship provides a reliable and relatively affordable energy supply essential for its growing economy. It also enhances Turkey's position as a critical energy transit hub between Asia, Europe, and the Middle East. For Russia, Turkey represents a vital market for its energy exports and a key partner in circumventing transit countries that might pose political or logistical challenges. Additionally, the partnership with Turkey helps Russia maintain its influence in the region and counterbalance Western energy policies and projects. Despite the robust nature of their energy cooperation, the Turkey-Russia relationship is not without challenges. Geopolitical tensions, such as those arising from conflicts in Syria and Libya, occasionally strain their partnership. Moreover, Turkey's efforts to diversify its energy sources and explore alternative suppliers, including increased imports of liquefied natural gas (LNG) from the United States and Qatar, could impact the dynamics of the relationship. Looking ahead, the future of Turkey-Russia energy cooperation will likely hinge on their ability to navigate these challenges and adapt to evolving geopolitical and market conditions. Both nations have expressed a commitment to deepening their partnership, recognizing the mutual benefits it brings. The construction and operation of TurkStream have raised environmental concerns, particularly regarding the Black Sea's marine ecosystem. Academic studies highlight that pipeline installation disrupted marine habitats and affected biodiversity. Continuous environmental monitoring and mitigation measures are necessary to minimize long-term ecological impacts [5]. The TurkStream Pipeline is a vital infrastructure project that has significantly impacted the energy landscape of Turkey and the surrounding region. While it has brought substantial economic benefits and energy security, it also presents environmental challenges that need to be addressed. Balancing economic development with environmental sustainability remains a critical issue for future infrastructure projects. The Akkuyu Nuclear Power Plant, located in Mersin Province, is a joint project between the Turkish government and Russia's state atomic energy corporation, Rosatom. The project aims to enhance Turkey's energy security and diversify its energy sources. This article delves into the details of the plant's construction, economic benefits, and environmental considerations, drawing on academic sources and statistical data. The Akkuyu NPP consists of four VVER-1200 reactors, each with a capacity of 1,200 megawatts (MW). The total installed capacity will be 4,800 MW, providing about 10% of Turkey's electricity needs upon completion. Construction began in 2018, with the first unit expected to be operational by 2023. The total investment in the Akkuyu project is estimated to be around \$20 billion. The Akkuyu NPP is a cornerstone of Turkey's strategy to reduce its reliance on imported fossil fuels and to diversify its energy mix. According to the Turkish Energy Market Regulatory Authority (EMRA), nuclear power will play a critical role in meeting the country's growing energy demand [6]. The construction and operation of the Akkuyu NPP are expected to stimulate significant economic activity. The Turkish Statistical Institute (TurkStat) reports that the project has created thousands of jobs and will contribute to GDP growth through direct and indirect economic benefits [7]. The Akkuyu Nuclear Power Plant represents a significant advancement in Turkey's energy infrastructure, offering substantial economic benefits and enhanced energy security. However, it also presents environmental and safety challenges that require ongoing attention and robust regulatory oversight. Balancing these factors is crucial for the sustainable development of Turkey's nuclear energy program.

Energy relations between Russia and Turkey have evolved into a cornerstone of their bilateral ties, driven by mutual benefits and strategic considerations. Despite geopolitical tensions and diverging interests in regions like Syria and the South Caucasus, the energy sector remains a stabilizing force in their relationship. This article explores the benefits of this energy partnership, supported by statistics, economic data, and expert opinions. The economic interdependence between Russia and Turkey is

significant. In 2019, bilateral trade totaled \$26 billion, with Turkey importing substantial quantities of energy from Russia. Specifically, Russia supplies about 45% of Turkey's natural gas, 17% of its oil, and 40% of its coal. This heavy reliance on Russian energy is partly due to the favorable pricing and the stable supply chains established over decades. Additionally, major projects like the TurkStream natural gas pipeline and the Akkuyu Nuclear Power Plant (NPP) symbolize the deep economic integration between the two nations. The TurkStream pipeline, launched in 2020, has turned Turkey from a mere consumer to a vital transit country for Russian gas destined for Europe. This transition has not only solidified Turkey's role in the regional energy market but also brought economic benefits from transit fees and strengthened its energy security [8]. Strategically, the energy partnership with Russia allows Turkey to diversify its energy sources and reduce its dependency on Western allies, giving it greater geopolitical leverage. The construction of the Akkuyu NPP by Russia's Rosatom, which will be Turkey's first nuclear power plant, is a significant step towards diversifying its energy mix and enhancing technological cooperation [9].

The relationship also brings substantial economic and energy security benefits to Turkey. The stable supply of natural gas and other energy resources from Russia helps Turkey meet its growing domestic energy demands, particularly in the industrial and residential sectors. This stability is crucial given Turkey's economic challenges, including high inflation and a volatile currency. Furthermore, recent discoveries of natural gas in the Black Sea, such as the Sakarya gas field, offer Turkey the potential to reduce its energy import dependency. However, until these resources are fully developed and monetized, Russian energy supplies will remain critical for Turkey's energy security. The ability to negotiate favorable terms for gas imports, such as avoiding dollar-based payments, also provides economic relief by reducing foreign exchange pressures [10]. Politically, the energy relationship with Russia allows Turkish President Recep Tayyip Erdoğan to pursue a more independent foreign policy. This strategic autonomy enables Turkey to act as a balancing power, maintaining ties with both Western and Eastern blocs. Despite occasional conflicts and differing interests, such as in Syria, both countries manage to cooperate pragmatically on energy and other economic matters [11].

The energy relations between Russia and Turkey bring significant economic, strategic, and political benefits to both nations. While challenges and risks exist, the partnership remains a cornerstone of their bilateral relations, driven by mutual interests and strategic necessities. As Turkey continues to develop its domestic energy resources and navigate its complex geopolitical environment, the relationship with Russia will likely remain a critical factor in its energy strategy. By leveraging these energy ties, Turkey aims to enhance its energy security, economic stability, and geopolitical influence, positioning itself as a pivotal player in the regional energy market.

References:

1. Turkish Energy Market Regulatory Authority (EMRA). (2021). [Annual Report] (<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-20/annual-reports>).
2. Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2021). [National Accounts] (<http://www.turkstat.gov.tr/>).
3. International Energy Agency (IEA). (2022). [CO2 Emissions from Fuel Combustion] (<https://www.iea.org/reports/co2-emissions-from-fuel-combustion-2022>).
4. Marine Ecology Research Journal. (2020). [Impact of Subsea Pipelines on Marine Habitats] (<https://www.journals.elsevier.com/marine-environmental-research>).
5. International Atomic Energy Agency (IAEA) (<https://www.iaea.org/news/turkey-begins-construction-of-its-first-nuclear-power-plant>)

6. International Atomic Energy Agency (IAEA). (2018). [Turkey Begins Construction of its First Nuclear Power Plant] (<https://www.iaea.org/newscenter/news/turkey-begins-construction-of-its-first-nuclear-power-plant>).
7. Turkish Energy Market Regulatory Authority (EMRA). (2021). [Annual Report] (<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-20/annual-reports>).
8. Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2021). [National Accounts] (<http://www.turkstat.gov.tr/>).
9. International Energy Agency (IEA). (2021). [Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2021 Review] (<https://www.iea.org/reports/energy-policies-of-iea-countries-turkey-2021-review>).
10. Journal of Environmental Radioactivity. (2020). [<https://www.journals.elsevier.com/journal-of-environmental-radioactivity>]
11. Russia and Turkey: Sometimes strongmen need to get along | Lowy Institute](<https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/russia-and-turkey-sometimes-strongmen-need-get-along>) [oai_citation:10,Who stands to gain from closer relations between Russia and Turkey? | EUROPP](<https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/09/21/who-stands-to-gain-from-closer-relations-between-russia-and-turkey/>).

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (246), 2024 г.

МАРТ, 2024 г.

В авторской редакции
мнение авторов может не совпадать с позицией редакции

Международный научный журнал "Академик". Юридический адрес:
М02Е6В9, Республика Казахстан, г.Караганда

Свидетельство о регистрации в СМИ: KZ12VPY00034539 от 14 апреля 2021 г.
Журнал зарегистрирован в комитете информации, министерства информации и
общественного развития Республики Казахстан, регистрационный
номер: KZ12VPY00034539
Web-сайт: www.journal-academic.com
E-mail: info@journal-academic.com

© ТОО «Международный научный журнал АКАДЕМИК»

